

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Avaliku õiguse osakond

Andres Härma
ROHEPÖÖRE EESTI ELEKTRITURU REGULATSIOONIS ENERGIAÕIGLUSE
VAATENURGAST

Magistritöö

Juhendaja
dr. iur. Mari Ann Simovart

Tallinn
2023

SISUKORD

1	SISSEJUHATUS	3
2	ENERGIAÕIGLUS JA ELEKTRITURUSEADUSE PÕHIMÕTTED	10
2.1	Energiaõiglus.....	10
2.1.1	Energiaõigluse jaotav õiglus.....	13
2.1.2	Energiaõigluse protseduuriline õiglus.....	16
2.1.3	Energiaõigluse tunnustav õiglus	19
2.2	Elektrienergia ja põhiõigused.....	20
2.3	Eesti elektritureregulatsiooni üldpõhimõtted.....	23
2.3.1	Taskukohasus ja põlvkondadesisene võrdsus elektrituruseaduses	24
2.3.2	Universaalteenuse taskukohasus ja põlvkondadesisene võrdsus	32
2.3.3	Kättesaadavus elektrituruseaduses.....	36
2.3.4	Universaalteenuse kättesaadavus	40
3	ENERGIAÕIGLUS JA PROSUMERISM ELEKTRITURUSEADUSES	43
3.1	Elektrienergia tarbija	44
3.2	Aktiivne elektriturul osalemine.....	46
3.2.1	Taastuenergia tootmine	47
3.2.2	Energia salvestamine	53
3.2.3	Paindlik nõudlus ehk tarbimiskaja	55
3.2.4	Energiakogukonnad	57
3.2.5	Riigi kohustus tegutseda (Urgenda vs Holland)	61
	KOKKUVÕTE	66
	ABSTRACT.....	69
	KASUTATUD MATERJALIDE LOETELU.....	74
	LISA 1 VÄLJATÖÖTAMISKAVATSUSE ALUSMATERJALID	89
	Prosumerismi alternatiivid	89
1	Elektritootmisvõimsuse derivatiiv- alusmaterjal/ettepanek ELTS-i täiendamiseks	89
1.1	Elektritootmisvõimsuse derivatiivi õiguslik määratlus	93
2	Tarbimiskaja sidumine elektribörsiga- alusmaterjal/ettepanek EL-i õiguse täiendamiseks ..	96

1 SISSEJUHATUS

Energiaõiguse arengut on läbi aegade mõjutanud üksikute huvigruppide eelistamine ühiskondlikele huvidele.¹ Energiasektori ajalugu iseloomustavad inimõiguste rikkumised.² Energeetikasektor on alates selle laiaulatuslikust kommertskasutusest põhjustanud kahju keskkonnale ja inimeste tervisele³, tekitanud sotsiaalset ebavõrdsust ja ekstreemset ebaõiglust, tagades energiaressursside haldajatele kõrgeid kasumid, jättes kogu negatiivse nende kanda, kes energia kasutamise eest maksavad⁴. Energeetikasektorit peetakse paljudes riikides üheks kõige korrumppeerunumaks majandussektoriks.⁵ Energiaõiguse ebaõnnestunud positiivne panus ühiskonda on tingitud energiaõiguse puudulikkusest filosoofilisest alusest, narratiivist ja suunast.⁶

Energiaõiguse areng, mis on olnud riigiti ja regiooniti ebaühtlane, on tänaseks jõudnud energiaõigluseni. Energiaõiglus, rõhuasetusega jätkusuutlikkusele põhineval energiakasutusel, seades esiplaanile ühiskondlikud huvid, püüab tasakaalustada energiaõiguse varasemate arenguetappide põhimotivaatoreid:⁷

- (i) Turvalisus (*energy safety*), eesmärgiga tagada turvaline töökeskkond. Kaasajal on turvalisus uuesti päevakorda tõusnud seoses tuumajaamade õnnetustega (sealhulgas õnnetused Tšernobõlis ja Fukushima), mis omavad paraku globaalset mõju.⁸

¹ Milciuviene, S. jt. The Role of Renewable Energy Prosumers in Implementing Energy Justice Theory. – Sustainability. Volume 11. Issue 19. *Sine loco*: MBDI 2019, lk 14.

² Droubi, S. An Interdisciplinary Dialogue with the Business and Human Rights Literature. – Israel Law Review, Volume 55, Issue 1. Cambridge: Cambridge University Press 2022, lk 86- 87.

³ Heffron, R.; Talus, K. The evolution of energy law and energy jurisprudence: Insights for energy analysts and researchers. – Energy Research & Social Science, volume 19. *Sine loco*: Elsevier 2016, lk 4.

⁴ Heffron, R.; Talus, K. The evolution of energy law and energy jurisprudence. lk 4; McHarg, A. jt. Energy justice: „understanding the „Ethical Turn“ in energy law and policy.“ In Energy justice and energy law. Oxford: Oxford University Press 2020 lk 1; Sovacool, B.; Dworkin, M. Global Energy Justice. Problems, Principles, and Practices. Cambridge: Cambridge University Press 2014, lk 377.

⁵ Heffron, R. Justice in Energy Transition. – The Oxford Energy Forum, issue 121. Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies 2020, lk 5.

⁶ Heffron, R.; Talus, K. The evolution of energy law and energy jurisprudence. lk 4; Milciuviene, S. jt, lk 3; McHarg, A. jt. lk 1.

⁷ Heffron, R. Energy Law: An Introduction. Second Edition. Switzerland: Springer 2021, lk 62- 64; Heffron, R.; Talus, K. The evolution of energy law and energy jurisprudence. lk 5- 9. Heffron, R. Talus. K. The development of energy law in the 21st century: a paradigm shift? – Journal of World Energy Law and Business, volume 9, issue 3. Oxford: Oxford University Press 2016, lk 199- 201; McHarg, A. jt. lk 1- 2; Heffron, R. McCauley, D. de Rubens, G. Balancing the energy trilemma through the Energy Justice Metric. – Applied Energy, volume 229. *Sine loco*: Elsevier 2018, lk 1198.

⁸ Heffron, R. Talus. K. The development of energy law in the 21st century: a paradigm shift?, lk 66; Heffron, R.; Talus, K. The evolution of energy law and energy jurisprudence. lk 6.

- (ii) Energiajulgeolek (*energy security*), eesmärgiga hoida ära järjekordne sõja puhkemine ning mis ajendas kuue riigi, Prantsusmaa, Saksamaa, Itaalia, Holland, Belgia ja Luksemburg, Euroopa Sõe- ja Terasühenduse loomise.⁹ Arvestades aastakümneid kestnud Euroopa sõltuvuse ülesehitamist Nõukogude Liidu ja kaasajal Vene Föderatsiooni energiaressurssidest, paistab energiajulgeolek energiaõiguse motivaatorina olevat unarusse jäetud.¹⁰
- (iii) Majanduse liberaliseerimine (*liberalization of economy*), eesmärgiga suurendada energiaturgude efektiivsust vabaturu- ja konkurentsi soodustamisega.¹¹ EL õiguse tasandil on heaks näiteks kolm energiapaketti¹², millega liberaliseeriti elektriturud Euroopa Liidus. Tulemuseks oli energiavarade efektiivsem opereerimine, kuid samas uut energiataristut enam ei loodud ja erasektori areng pidurdus.¹³ Hulgisektoris hinnad langesid, kuid jaesektoris tarbijahinnad pidevalt tõusid.¹⁴
- (iv) Energiataristu arendamine (*development of energy infrastructure*), eesmärgiga rajada tehnoloogiaid eristamata uut energiataristut, sealhulgas elektrienergia tootmisvõimsusi ja mille tulemusena liigub energiamajandus erasektorist tagasi avaliku sektori suurema kontrolli alla¹⁵. Heaks näiteks on EL õiguse energiataristu alased regulatsioonid.¹⁶

Energiaõiglus peab tagama nii õiglaste otsuste tegemise, kui ka õiglaste tulemuste tagamist kõigile ühiskonnaliikmetele energiatsükli igas etapis.¹⁷ Energiaõigluse sisustamisel lähtutakse energiaõigluse printsiipidest, sealhulgas energiateenuste taskukohasus, põlvkondadesisene

⁹ Heffron, R. Energy Law: An Introduction. lk 67; Heffron, R.; Talus, K. The evolution of energy law and energy jurisprudence. lk 6; Talus, K. EU Energy Law and Policy. A Critical Account. Oxford: Oxford University Press 2013, lk 15.

¹⁰ Heffron, R. Talus, K. The development of energy law in the 21st century: a paradigm shift? lk 191.

¹¹ Heffron, R. Energy Law: An Introduction. lk 68.

¹² Cabau, E. jt. EU Energy Law. Volume I. The Internal Energy Market. Fifth edition. Deventer: Claeys & Casteels 2021. lk 7-10 ja lk 755- 756; Autori bakalaureusetöös „Elektriturukorraldus vabaturu tingimustes“ 2008. aastal on neid käsitletud.

¹³ Heffron, R. Energy Law: An Introduction. lk 68; Heffron, R.; Talus, K. The evolution of energy law and energy jurisprudence. lk 7.

¹⁴ Carbonnelle, M. jt. EU Energy Law. Volume XII. Electricity Market Design in the European Union. The new legal framework for decarbonising Europe's Electricity Market. First edition. Deventer: Claeys & Casteels 2020, lk 62- 63.

¹⁵ Heffron, R. Energy Law: An Introduction. lk 68- 69; Heffron, R.; Talus, K. The evolution of energy law and energy jurisprudence. lk 7.

¹⁶ Heffron, R.; Talus, K. The evolution of energy law and energy jurisprudence. lk 8.

¹⁷ Heffron, R. Energy Law: An Introduction. lk 69- 70; Heffron, R.; Talus, K. The evolution of energy law and energy jurisprudence, lk 8-9.

võrdsus ja kättesaadavus ning õigluse vormidest: jaotav, protseduuriline ja tunnustav õigus (vt 2.1).

Energiaõigluse fookuses on seega ühiskonna huvidest lähtuv energiaõigus, mis muuhulgas tähendab taskukohaseid energiateenuseid, säästvat, jätkusuutlikku energiakasutust ning inimõigusi austavat ja läbipaistvat energiaalaste otsuste langetamist. Maailma Energianõukogu on täheldanud, et energiasektor vajab tasakaalustamise mehhanismi, mis juhiks uue energiapoliitika tuleviku suunda. Sisuliselt saabki energiaõigus olla selleks tasakaalustajaks, balansseerides konkureerivad huvid (motivaatorid) ja eesmärgid ühiskonnale kasulikul viisil.¹⁸

Tulenevalt kehtivast taastuvenergia direktiivist nähakse elektrienergia osakaaluks aastaks 2030 vähemalt 50%-ne taastuvenergia päritolu. Aastaks 2050 peaks kogu Euroopa Liidu elektrisüsteem olema CO₂ vaba.¹⁹

Eesti taastuvenergia eesmärkideks aastaks 2030 on taastuvenergia osakaal vähemalt 65% riigisisest energia summaarsest lõpptarbimisest.²⁰ Novembrist 2022 jõustus Energiamajanduse korralduse seaduse muudatus, mille paragrahvi 32¹ lg 1 kohaselt moodustab aastaks 2030 taastuvenergia elektrienergia summaarsest lõpptarbimisest 100%.

Kolmandas energiapaketi²¹ nähti tarbijat ainult konkurentsi käivitajana, kes leiab omale odavaima elektrimüüja²². Tarbija uus roll elektriturul ei ole ainult elektrienergia tarbimine ja odavaima elektrimüüja leidmine vaid ka aktiivne elektriturul osalemine elektrienergia salvestajana, tootjana ja müüjana- elektrienergia prosumer.²³ Taastuvenergia eesmärkide saavutamisel, uute tehnoloogiate kasutusele võtmisel ja energiahindade alandamisel ning vähekindlustatud tarbijate kaitsmisel näeb Euroopa Komisjon kodanike (tarbijate) keskset rolli.²⁴

¹⁸ Heffron, R. Energy Law: An Introduction. lk 69- 71.

¹⁹ Carbonnelle, M. jt lk 2; European Green Deal. Euroopa Liidu ametlik veebileht. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.

²⁰ Energiamajanduse korralduse seadus. - RT I, 22.10.2022, 5.

²¹ Autori bakalaureusetöös „Elektriturukorraldus vabaturu tingimustes“ 2008. aastal on neid käsitletud.

²² Cseres, K. The Active Energy Consumer in EU Law. – European Journal of Risk Regulation, volume 9, issue 2. *Sine loco*: Cambridge University Press 2018, lk 231.

²³ Milciuviene, S. jt, lk 9.

²⁴ Carbonnelle, M. jt, lk 64; Milciuviene, S. jt, lk 9.

Euroopa Komisjoni ettepanekute alusel võeti Euroopa Liidus 2019. aastal vastu kaheksast õigusaktist koosnev pakett „Puhas Energia Kõigile Eurooplastele“.²⁵ Paketi eesmärgiks on muuhulgas tarbija aktiivne kaasamine elektriturul²⁶ ja taastuvenergia tootmisvõimsuste efektiivne kasutuselevõtmine²⁷. Nimetatud õigusaktide paketti kuuluv direktiiv, „Taastuvatest energiaallikatest toodetud elektrienergia kasutamise edendamise kohta“, rõhutab tarbija kesket rolli rohepöördes (preambul p 66 jj).²⁸ EL õiguses on sätted energialahenduste taskukohasuse, kättesaadavuse ja põlvkondadesisese võrdsuse (võrdsetel alustel energiateenuste juurdepääs ja jätkusuutliku energiamajanduse kulude ja hüvede õiglase jaotamine oleviku põlvkondade raames) kohta.²⁹

Energiaõigus on seega jõudnud energiaõigluse arenguetappi (ennekõike Euroopas ja Põhja-Ameerikas), kus kesksel kohal on ühiskonna ja (kodu)tarbija huvid, säästev ja jätkusuutlik energiakasutus ning aktiivne (kodu)tarbija kui rohepöörde võtmetegija. Taastuvenergiale üleminek on oluline ökoloogilise jalajälje vähendamiseks, puhta ja elujõulise keskkonna tagamiseks ja selle parandamiseks tulevastele inimpõlvvedele ning energiapuuduse, sealhulgas energiasõltumatus, energia kättesaadavuse ja taskukohase energia tagamiseks. Energiaõigus peab tagama õiglase ülemineku süsinikuvabale majandusele (õiglase ülemineku puhtale energiale-õiglase rohepöörde).³⁰

Tarbija, taastuvenergiale üleminekul keskse rolli kandja, tegutseb lisaks elektrienergia tarbimisele ka elektrienergia tootjana, salvestajana ja müüjana, see tähendab taastuvenergia prosumerina. Elektrituru tervikliku reguleerimise seisukohalt on hädavajalik hinnata nii ELTS-i elektrituru toimimise põhimõtteid kui ka prosumerismi lahenduste kodutarbijale kättesaadavust ja

²⁵ Euroopa Komisjoni veebileht. Clean energy for all Europeans package. https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-strategy/clean-energy-all-europeans-package_en.

²⁶ Carbonnelle, M. jt, lk 5.

²⁷ Carbonnelle, M. jt, lk 1, 5; 11. detsember 2018. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) nr 2018/2001, taastuvatest energiaallikatest toodetud energia kasutamise edendamise kohta. -ELT L 328, lk 82- 209; Renewable energy targets, Euroopa Liidu ametlik veebileht. https://energy.ec.europa.eu/topics/renewable-energy/renewable-energy-directive-targets-and-rules/renewable-energy-targets_en.

²⁸ (EL) nr 2018/2001.

²⁹ Taskukohasus, näiteks: vt 2.3.1 lk 33 ja lisaks (EL) nr 2018/2001 preambul punktid 3, 67. Põlvkondadesisene võrdsus, näiteks: (EL) nr 2018/2001 preambul punktid 66, 67, 68, 70; art 21 lg 6a; art 22 lg 4f, art 65 lg 1-2; (EL) nr 2019/944 preambul punktid 37, 43, 62, art 16 lg 1e. Kättesaadavus, näiteks: (EL) nr 2019/944 preambul p 19, 37, art 1 teine lõik, art 17, art 65 lg 1-2.

³⁰ Heffron, R. The Challenge for Energy Justice. Correcting Human Rights Abuses. Switzerland: Springer 2021, lk 3-5.

taskukohasust koosmõjus. Mõlemad on omavahel lahutamatult seotud ja peavad teineteist toetama - EITS-i põhimõtted vundamendina määravad regulatsiooni olemuse ja suuna ning detailsem prosumerismi regulatsioon selle teostuse.

Käesolev töö uurib õiglase rohepöörde kontekstis, kas EITS-is ja selle peamistes rakendusaktides on sätestatud elektrituru toimimise alused ning aktiivse (kodu)tarbija ehk prosumerismi lahendused, mis tagaksid elektrienergia taskukohasuse ja kättesaadavuse ning võimaldaks (kodu)tarbijate laialdast rohepöordes osalemist?

Töös on püstitatud uurimishüpootees, et kehtiva EITS-i üldpõhimõtteid tuleb uuendada, sest (i) EITS-i kehtivad elektrituru toimimise põhimõtted ei toeta energiateenuste taskukohasust, põlvkondadesisest võrdsust ja kättesaadavust ning (ii) kehtivad prosumerismi lahendused kui elektrienergia õiglase rohepöörde kesksed õigusinstituudid, ei ole enamusele kodutarbijatest taskukohased ega kättesaadavad. Lähtuvalt töö eesmärgist ja hüpoteesist pakub autor välja ka konstruktiivsed lahendused (väljatöötamiskavatsuse alusmaterjalina) (i) kodutarbijate paremaks kaasamiseks taastuenergia tootmisesse (prosumerismi) ja (ii) elektrienergia turuhinna (börsihinna) langetamiseks, sest soodsam elektrienergia hind on oluline elektrienergia taskukohasuse kontekstis (taskukohasemad elektri hinnad) ning EITS-i elektrienergia regulatsioon on seotud elektribörsi hindadega (näiteks EITS § 76³ lg 1 ja § 76⁴ lg 4).

Eesmärgi saavutamiseks tuleb leida vastused järgmistele küsimustele:

- (i) Millised on EITS-is sätestatud elektrituru toimimise põhimõtted, millele õiglase rohepöörde peaks tuginema? Kas EITS-i elektrituru toimimise põhimõtted vastavad energiaõigluse taskukohasuse, põlvkondadesisese võrdsuse ja kättesaadavuse printsiipidele?
- (ii) Kas EITS-is on piisavalt reguleeritud prosumerism kui õiglase rohepöörde keskne instituut? Sealhulgas, prosumerismi lahendused: kodutarbija taastuvelektri tootjana, salvestajana ning tarbimiskajas ja energiakogukonnas osalejana? Kas EITS-i prosumerismi lahenduste regulatsioon tagab kodutarbijatele piisava juurdepääsu rohepöordes aktiivse tarbijana osalemiseks? Kas EITS-i prosumerismi lahenduste regulatsioon toetab elektrienergia kättesaadavust?

Püstitatud küsimustele vastamiseks analüüsitakse töö esimeses peatükis energiaõigluse printsiipe ja õigluse vorme, elektrienergia seost põhiõigusega ning EITS-i elektrituru toimimise põhimõtteid. EITS-i elektrituru toimimise põhimõtete energiaõiglusele (taskukohasus, põlvkondadesisene võrdsus ja kättesaadavus) vastavuse tuvastamiseks analüüsitakse ka 2022. aasta sügisel elektrituruseadusega jõustatud universaalteenuse instituuti, mille üheks eesmärgiks on kõrgete elektrihindade leevendamine ja Eesti perede parem toimetulek.³¹ Universaalteenuse käsitlus on vajalik, sest autori hinnangul on just selle instituudi vastuvõtmisel seadusandja eesmärgiks senisest taskukohasemad elektrienergia hinnad (käimasoleva rohepöörde tingimustes) ning majandushuvidel on esmapilgul eelistatud ühiskonna huve, mis on energiaõigluse fookuseks. Töö teises peatükis keskendutakse EITS-is sätestatud taastuvenergia prosumerismi lahenduste tuvastamisele, nende energiaõiglusele vastavusele. Töö lisas 1 tehakse väljatöötamiskavatsuse alusmaterjalidena muudatusettepanekud Eesti ja EL õiguse täiendamiseks (Prosumerismi alternatiivid).

Võrdlevat, kvalitatiivset ja modelleerivat meetodit ning deduktiivset ja induktiivset lähenemist kaasates on töös kasutatud õigusosalast teaduskirjandust, kohtulahendeid ja kohtulahendite kommentaare, rahvusvahelise õiguse dokumente, EL ja Eesti õigusakte ning õigusaktide kommenteeritud väljaandeid, ministriumite avalikke dokumente, valdkonnaga seotud organisatsioonide raporteid ja veebilehti, turukorraldaja hinnainfot, Statistikaameti statistilisi andmeid, meedia väljaandeid jm. töö teemaga seotud materjale. Autor on analüüsinud energiaõigluse ja -õigluse alast õiguskirjandust, samuti EL elektrienergia alaseid õigusakte ning kasutanud energiaõigluse printsiipe ja õigluse vorme kehtiva elektrituruseaduse analüüsimisel. Energiaõigus ja -õigus on olemuselt väga lai uurimisteema ning autori lootus on, et sellest kirjutatakse edaspidi detailsemalt. Magistritöö mahtu arvestades ei ole see pelgalt käeoleva töö raames teostatav.

Magistritöö mahupiirangut arvestades ei käsitleta käesolevas töös detailsemalt keskkonnaõiguse, konkurentsiõiguse (riigiabi) ja asjaõiguse (avalikes huvides omandiõiguse kitsendused) küsimusi. Töö fookus on suunatud elektrituruseaduses sätestatud põhimõtete ja õigusinstituutide analüüsile energiaõigluse kontekstis.

³¹ Elektrituruseaduse ja konkurentsiseaduse muutmise seadus. Eelnõu 655 SE seletuskiri, lk 1-2.

Eestikeelsed käsitlused energiaõigusest ja energiaõiglusest puuduvad. Tegemist on uudse ja (õigus)valdkondade vahelise uurimisteemaga. Töö kõrvaleesmärgiks ongi juhtida tähelepanu energiaõigusele kui akadeemilisele distsipliinile, mille uurimist võiks ka Eesti ülikoolides kaaluda ja miks mitte ka eraldi õppeainena õpetada. Energiaõigus on üldiselt akadeemilise distsipliinina väheuuritud³². Autori arvates on oluline, et energiaõigusest kirjutatakse emakeeles. Eestis on avaldatud erinevaid energiaõigusega külgnevaid töid, peamiselt keskkonnaõiguse teemadel, näiteks ülevaade Euroopa kõrgema astme kohtute olulisematest kliimakaebuste lahenditest³³ või veekeskonna kaitsest³⁴; inimõiguste³⁵ ja energeetikasektori põhjustatud kahjude tsiviilvastutuse alane töö³⁶ jne. Energiaõiguse valdkonda saab liigitada Tartu Ülikoolis kaitstud magistritööd võrguettevõtjate eraldatuse, müüjavahetuse ja taastuvenergia toetuste probleemistikast konkurentsiõiguse vaatenurgast.³⁷ Autor on kirjutanud 2008. aastal bakalaureuse töö elektriturukorraldusest.³⁸

Magistritööd iseloomustavad Eesti märksõnastikust, inimväärikus, õigus, Euroopa Liidu õigus rohepööre, elektriturg. Eesti märksõnastik ei sisalda märksõnu „energiaõigus“, ja „energiaõigus“- ettepanek lisada nimetatud märksõnad Eesti märksõnastikku.

Autor avaldab suurt tänu oma juhendajale Mari Ann Simovartile, tänu temale sai käesoleva töö kirjutamine võimalikuks.

³² Heffron, R. jt. A treatise for energy law. – Journal of World Energy Law and Business. Oxford: Oxford University Press 2018, lk 35- 36; Heffron, R. Energy law in crisis: an energy justice revolution needed. – Journal of World Energy Law and Business. Volume 15. Issue 3. Oxford: Oxford University Press 2022, lk 167-172; Heffron, R. Talus. K. The development of energy law in the 21st century: a paradigm shift? lk 189- 191.

³³ Kuusk, P. Kliimakaebused Euroopa kohtutes. – Juridica V. Tartu: SA Iuridicum 2021, lk 381- 390.

³⁴ Oras, M. Veekeskonna kaiste Riigikohtu poolt asjas 3-16-478 tehtud lahendi valguses. – Juridica V. SA Iuridicum 2019, lk 353- 362.

³⁵ Kuurberg, M. Õiglase tasakaalu leidmine keskkonnaaspektidega seotud kohtuasjades. Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika. – Juridica VI. Tartu: SA Iuridicum 2020, lk 493-506.

³⁶ Saunanen, E. Tsiviilvastutus tuumaintsitudi põhjustatud kahju eest rahvusvahelises õiguses. – Juridica V. SA Iuridicum 2006, lk 350- 359.

³⁷ Rand, H. Elektrienergia ja võrgu ettevõtjate iseseisvuse nõue Eestis ja Euroopa Liidus. Magistritöö, juh C. Ginter. Tartu Ülikool, õigusteaduskond 2019; Loitme, S. Elektrimüüja vahetuse mudeli puudused õiguslikus regulatsioonis. Magistritöö, juh M. Kukke, M. A. Simovart. Tartu Ülikool, õigusteaduskond 2015; Beljajeva, M. Taastuva energia edendamiseks antavate riiklike toetuste ja konkurentsiõiguse kokkupuutepunktid Euroopa Liidus. Magistritöö, juh professor J. Laffranque. Tartu Ülikool, õigusteaduskond 2012; Endrikson, K. Elektri- ja gaasivõrkude tõhusa eraldamise põhimõtte. Magistritöö, juh C. Ginter. Tartu Ülikool, õigusteaduskond 2011.

³⁸ Härma, A. Elektriturukorraldus vabaturu tingimustes. Bakalaureusetöö, juh M. A. Simovart; kaasjuh M. Kukke. Tartu Ülikool, õigusteaduskond 2008.

2 ENERGIAÕIGLUS JA ELEKTRITURUSEADUSE PÕHIMÕTTED

2.1 Energiaõiglus

Energiaõiguse arengut mõjutavad mitmed tegurid, millest üks on energiaõiglus. Ühiskonna huvidest lähtuva eesmärgi ebapiisavus ja vajadus inimkesksema energiaalase diskursuse järele on viinud energiaõiguse energiaõigluse (*Energy Justice*) etappi.³⁹ Energiaõiglus on pidevalt arenev moraalne, filosoofiline ja eetiline süsteem, mis sai alguse 20. sajandi lõpuaastatel ja 21. sajandi algusaastatel.⁴⁰

Energiaõigluse liikumine tekkis keskkonnavalase ning atmosfääri- ja kliimaõigluse üldisemat laadi küsimustest ning sellel on viimastega sama filosoofiline taust.⁴¹ Energiaõiglus ning keskkonna- ja kliimamuutuste õiglus on lahutamatult seotud.⁴² Keskkonnaõiglus sai alguse 1970ndatel aastatel Ameerikas⁴³ ja kliimaõiglusega tegelemist alustati 1990ndatel. Arvestades CO₂ heitkoguste pidevat suurenemist, on selge, et keskkonna- ja kliimamuutuste õigluse mõju heitkoguste vähendamisel on olnud piiratud⁴⁴. Üleminekul puhtale energiale on tekkinud rida uusi probleemkohti, millele energiaõiglus tähelepanu juhib, näiteks tuuleparkide rajamine maapiirkondadesse, keskkonnamõjud, energiavaesus jne.⁴⁵

Energiaõiglus on muutumas järjest aktuaalsemaks nii õigus- kui sotsiaalteaduste alases kirjanduses.⁴⁶ Energiaõiglusest on kujunenud juhtiv ja tunnustatud interdistsiplinaarne

³⁹ Milciuviene, S. jt, lk 3; Jenkins, K. jt. Energy justice: A conceptual review. – Energy Research & Social Science, volume 11. *Sine loco*: Elsevier 2016, lk 175; Heffron, R. Energy Law: An Introduction. lk 70.

⁴⁰ Heffron, R. jt. A treatise for energy law. lk 42.

⁴¹ Heffron, R. jt. A treatise for energy law. lk 42; McCauley, D. jt. Advancing Energy Justice: The Triumvirate of Tenets. – International Energy Law Review. Volume 32. Issue 3. *Sine Loco*: Sweet & Maxwell 2013, lk 107- 108.

⁴² McCauley, D. jt. Advancing Energy Justice: The Triumvirate of Tenets. lk 107- 110.

⁴³ *Ibidem*, lk 107.

⁴⁴ Heffron, R. The Challenge for Energy Justice. Correcting Human Rights Abuses. lk 26- 27; Konist, A. Kas põlevkivil on kohta ka tulevikus? – Riigikogu Toimetised 40/2019. Tallinn: Riigikogu Kantselei 2019, lk 210.

⁴⁵ Guayo, I.; Cuesta, A. lk 212, lk 221.

⁴⁶ Guayo, I. Cuesta, A. Towards a just energy transition: a critical analysis of the existing policies and regulations in Europe. – Journal of World Energy Law and Business. Oxford: Oxford University Press 2022, lk 212.

uurimisaine, sarnaselt varem tekkinud keskkonnaõiglusele.⁴⁷ Energiaõiglus on veel suhteliselt uus, arendamisel siiski enam kui kümnendi jooksul ja laiemalt kasutuses ca 8 aastat.⁴⁸

Energiaõiglust on nimetatud globaalseks energiasüsteemiks, mis jaotab õiglaselt energiateenuste hüved ja kulu (jaotav õiglus) ning panustab suuremale kaasatusele ja esindatusele energiaalaste otsuste tegemisel (protseduuriline ja tunnustav õiglus).⁴⁹ Kohtupraktikale tuginedes võtab R. Heffron energiaõigluse lihtsustatult kokku kui inimõiguste kohaldamine läbivalt kogu energia(teenuse) elutsükli, alates kaevandamisest kuni jäätmekäitluseni.⁵⁰

Energiaõiglus püüab tasakaalustada erinevate huvigruppide huve, seades energiaõiglusele ühiskonna ja keskkonna huvidest lähtuvad eesmärgid: (i) kõigil peaks olema juurdepääs põhilistele energiateenustele, (ii) energiaressursside vastutustundlik kasutamine ja (iii) ettevõtjate ja valitsusasutuste õiglane tegutsemine.⁵¹ R. Heffron jt rõhutavad energiaõigluse kõige tähtsamate elementidena (i) õiget ja õiglast otsustusprotsessi ja (ii) hüvede pakkumist kõikidele ühiskonnaliikmetele energiatsükli igas staadiumis.⁵²

Energiaõigluse eesmärk on tagada kõikidele inimestele, kõikides piirkondades, turvalist, taskukohast ja jätkusuutlikku energiakasutust ning tuvastada energiasektoris ebaõiglust ja pakkuda sellele parimal viisil reageerimiseks lahendusi.⁵³ Energiaõiglus pakub energeetika trilemma⁵⁴

⁴⁷ *Ibidem*; Heffron, R. Applying energy justice into the energy transition. – Renewable and Sustainable Energy Reviews, volume 156. *Sine loco*: Elsevier 2022, lk 1; Sokolowski, M.; Kurokawa, S. Energy justice in Japan's energy transition: pillars of just 2050 carbon neutrality. – Journal of World Energy Law and Business, volume 15, issue 3. Oxford: Oxford University Press 2022, lk 184; Heffron, R. The Challenge for Energy Justice. Correcting Human Rights Abuses. lk v, 13.

⁴⁸ Milciuviene, S. jt, lk 1; Heffron, R. Talus. K. The evolution of energy law and energy jurisprudence. lk 8; Creutzfeldt, N. jt. ESRC Just Energy: Literature Summaries: Energy Justice. *Sine loco*: Economic & Social Research Council 2018, lk 2; McHarg, A. jt. lk 1; Heffron, R. McCauley, D. The concept of energy justice across the disciplines. lk 658.

⁴⁹ Sovacool, B. jt. New frontiers and conceptual frameworks for energy justice. – Energy Policy, volume 105. *Sine Loco*: Elsevier 2017, lk 677.

⁵⁰ Heffron, R. Applying energy justice into the energy transition. – Renewable and Sustainable Energy Reviews, volume 156. *Sine loco*: Elsevier 2022, lk 2.

⁵¹ Milciuviene, S. jt, lk 4, 14; Heffron, R.; Talus, K. The evolution of energy law and energy jurisprudence. lk 7-8; Milciuviene, S. jt, lk 14.

⁵² Milciuviene, S. jt, lk 4; Heffron, R.; Talus, K. The evolution of energy law and energy jurisprudence. lk 8-9.

⁵³ McCauley, D. jt. Advancing Energy Justice: The Triumvirate of Tenets. lk 108; Heffron, R. McCauley, D. de Rubens, G. lk 1194.

⁵⁴ World Energy Council (WEC) avaldab alates 2010. aastat maailma energeetika trilemma indeksit (*World Energy Trilemma Index*), mille alusel reastatakse 127 riigi energiasuutlikkus. Energia trilemma hindab kolme komponenti (i) energia varustuskindlus (*Energy Security*), (ii) energia võrdsus (*Energy Equity*), (iii) keskkonna jätkusuutlikkus (*Environmental Sustainability*).

tasakaalustamiseks uuendatud lähenemise, tuginedes majandusliku efektiivsuse asemel õigluse ja võrdsuse printsiipidele⁵⁵.

Energiaõiglus sõnastab õigluse teooria, mis on rakendatav reaalses elulistes olukordades.⁵⁶ Energiaõigluse eesmärgiks on energeetikas tasakaalu (õigluse) saavutamine nii sotsiaal- kui majandussfääris ning leevendada ja heastada sotsiaalset, majanduslikku ja tervisealast riivet. Energiaõiglus keskendub selgelt vähemakaitstud kogukondade murekohtadele, eesmärgiga muuta energia kättesaadavamaks, taskukohasemaks ja demokraatlikult hallatavaks kõikide kogukondade jaoks.⁵⁷

Energiaõigluse mõtestamiseks ja kui kontseptsiooni määratlemiseks lähtutakse üheaegselt kahest raamistikust: õigusteadlaste koondatud energiaõigluse printsiipidest ning õigluse vormidest⁵⁸, viimastest täpsemalt allpool (vt 2.1.1- 2.1.2).

Energiaõigluse printsiibid:⁵⁹

- Kättesaadavus- inimesed väärivad piisavaid ja kvaliteetseid energiaressursse;
- Taskukohasus- kõik inimesed, vaesed kaasaarvatud, ei tohiks energiateenustele kulutada rohkem kui 10% oma sissetulekust;
- Põlvkondadesisene võrdsus- kõikide inimeste võrdsetel alustel energiateenustele juurdepääs ja jätkusuutliku energiamajanduse kulude ja hüvede õiglase jaotamine oleviku põlvkondade raames;
- Nõuetekohane menetlus- riigid peaksid austama nõuetekohast menetlust ja inimõigusi energia tootmisel ja kasutamisel;

⁵⁵ McHarg, A. jt. lk 1- 2; Heffron, R. McCauley, D. de Rubens, G. lk 1192- 1194, lk 1198.

⁵⁶ Droubi, S. lk 85.

⁵⁷ Baker, S. DeVar, S. Prakash, S. The Energy Justice Workbook. *Sine loco*: initiative for energy justice (iejusa.org) 2019, lk 9.

⁵⁸ Heffron, R. The Challenge for Energy Justice. Correcting Human Rights Abuses. lk 16- 17; Milciuviene, S. jt, lk 3; Heffron, R. Energy Law: An Introduction. lk 70.

⁵⁹ Heffron, R. jt. A treatise for energy law. lk 38; Milciuviene, S. jt, lk 4; Heffron, R.; Talus, K. The evolution of energy law and energy jurisprudence. lk 8; Sovacool, B.; Dworkin, M. Global Energy Justice. lk 366- 367; Heffron, R.; McCauley, D. The concept of energy justice across the disciplines. lk 658- 660; Sari, R. jt. Energy justice- a social sciences and humanities cross-cutting theme report. Cambridge: Shape Energy 2017, lk 5; Heffron, R. The Challenge for Energy Justice. Correcting Human Rights Abuses. lk 16- 18.

- Hea valitsemistava (läbipaistvus ja usaldusväärus⁶⁰)- kõikidel inimestel peab olema juurdepääs kvaliteetsele energia- ja keskkonnavalajele teabele ning tagatud peab olema õiglane, läbipaistev ja usaldusväärne energiaalane otsustuprotsess;
- Jätkusuutlikkus- energiaressursside kiire äratarvitamise vältimine;
- Põlvkondadevaheline võrdsus- tulevaste põlvkondade õigus puhtale elukeskkonnale, mis on vaba kahjustustest, mida kaasaja energiasüsteemid põhjustavad. Kuidas jaotada jätkusuutliku energiamajanduse kulud praeguse ja järgmiste põlvkondade vahel?;
- Vastutustundlikkus- kõik riigid vastutavad looduskeskkonna kaitsmise ja energiaga seotud keskkonnoahtude minimeerimise eest.

Energiaõigluse põhilised õiguskirjanduses käsitletud õigluse vormid, mis kohalduvad energia(kasutuse) kogu elukaare vältel, on (i) jaotav õiglus (*distributive* või *distributional justice*), (ii) protseduuriline õiglus (*procedural justice*) ja (iii) tunnustav õiglus (*recognition justice*), mis on kõik omavahel seotud ja ka paljuski kattuvad.⁶¹

2.1.1 Energiaõigluse jaotav õiglus

Jaotava õigluse eesmärk on tagada, et kõik ühiskonna segmendid kannaksid energiaprojektidest tulenevat kahju ja hüve võrdselt ning energiaprojektide tõttu ei kannataks alati kõige rohkem kaitsetud, ebasoodsas olukorras olevad ja vaesed inimesed.⁶² Jaotav õiglus tegeleb keskkonnavalaste hüvede ja koormuse ning sellega seonduva vastutuse, näiteks seotud riskide, jaotamise ning materiaalsete ressursside või jõukuse ning saastatuse ning vaesuse jaotamisega.⁶³ Jaotav õiglus on oluline ühiskondades levinud sotsiaalse ebavõrdsuse probleemi lahendamisel.⁶⁴ Rait Maruste on kirjutanud: „Jaotav õiglus tähendab ühiskondlike hüvede jaotust üksikisikute ja gruppide vahel.“⁶⁵ Eraõiguses tähendab jaotav õiglus, ehk kohustuste õiglase vahekorra põhimõte,

⁶⁰ Heffron, R.; Talus, K. nimetavad seda kriteeriumit teisiti.

⁶¹ Guayo, I.; Cuesta, A. lk 212, lk 221; Jenkins, K. jt. lk 175- 179; Creutzfeldt, N. jt. ESRC Just Energy: Literature Summaries: Energy Justice. *Sine loco*: Economic & Social Research Council 2018, lk 3; Heffron, R. McCauley, D. Achieving Sustainable Supply Chains through Energy Justice. – Applied Energy, volume 123. *Sine loco*: 435- 437; McCauley, D. jt. Advancing Energy Justice: The Triumvirate of Tenets. lk 107- 110.

⁶² Heffron, R. jt. A treatise for energy law. lk 42; McCauley, D. jt. Advancing Energy Justice: The Triumvirate of Tenets. lk 107- 110.

⁶³ McCauley, D. jt. Advancing Energy Justice: The Triumvirate of Tenets. lk 107- 110; Sovacool, B.; Dworkin, M. Energy justice: Conceptual insights and practical applications. lk 437, lk 439- 440.

⁶⁴ Heffron, R. The Challenge for Energy Justice. Correcting Human Rights Abuses. lk 10.

⁶⁵ Maruste, R. Õigus võrdsele kohtlemisele õigusriigis, selle õiguse printsiibid ja kohaldamispraktika Euroopa Inimõiguste Kohtus. – Juridica II. Tartu: SA Iuridicum 2008, lk 68.

keeldu saada kasu teise isiku kahjustamisest.⁶⁶ Jaotav, ehk distributiivne õigus puudutab menetluse resultaadi õiglust, kas saavutatud resultaat on õiglane (vs protseduuriline õigus, mille objektiks on õiglane menetlus).⁶⁷

Selguse loomiseks tuleb vahet teha jaotaval õiglusel ja võrdsustaval õigusel. Kui esimene reguleerib hüvede proportsionaalset jagamist, lähtudes erinevatest asjaoludest ja nende proportsioonidest (võrdsete kohtlemine võrdselt ja ebavõrdsete kohtlemine ebavõrdselt), siis võrdsustav õigus kohtleb kõiki võrdselt, sõltumata erinevatest asjaoludest vms. Võrdsustava õigluse näiteks on PS § 12 lg 1- kõik on seaduse ees võrdsed.⁶⁸

Autori hinnangul on heaks näiteks jaotava õigluse ja võrdsustava õigluse eristamisel perehüvitiste seaduse § 17 sätestatud lapsetoetus.⁶⁹ Lapsetoetust on õigus saada igal lapsel alates sündimisest kuni 19-aastaseks saamiseni (PHS § 17 lg 1). Seega kehtib võrdsustav õigus, kõik lapsed saavad toetust, sõltumata taustsüsteemist vm asjaoludest. PHS § 17 lg 3 kohaselt on lapsetoetuse suuruseks pere esimese ja teise lapse kohta 80 eurot ja iga järgmise lapse kohta on lapsetoetuse suuruseks 100 eurot. Seega, PHS § 17 lg 3 puhul ei ole tegemist enam võrdustava õiglusega, sest lapsetoetuse suurus ei ole igale lapsele võrdse suurusega. Tegemist on jaotava õiglusega, sest toetuse diferentseerimist laste arvu järgi põhjendab seaduseelnõu ettevalmistaja laste arvu kasvamisega kaasnevate kulude suurenemisega, kus samaaegselt pere sissetuleku teenijate arv ei kasva.⁷⁰

Jaotava õigluse väljenduseks on näiteks: (i) PS § 11 (õigus ja vabadusi tohib piirata ainult kooskõlas PS-ga ning piirangud peavad olema demokraatlikus ühiskonnas vajalikud ega tohi moonutada õiguste ja vabaduste olemust); (ii) PS § 32 (võõrandamine omaniku nõusolekuta, õiglane ja kohene hüvitis)⁷¹; (iii) TsÜS § 86 (sätestab teatud tingimustel tehingu tühisuse olukorras, kus poolte kohustuste väärtus on heade kommete vastaselt tasakaalust väljas)⁷²; (IV)

⁶⁶ Kull, I. jt. Riigikohtu tsiviilkolleegiumi praktika seadusandja mõjutajana. – Juridica VIII. Tartu: SA Iuridicum 2009, lk 561.

⁶⁷ Kergandberg, E. Õigussotsioloogilisi lähenemiskatseid kohtumenetlusele. – Juridica V. Tartu: SA Iuridicum 1994, lk 118- 119.

⁶⁸ Narits, R.; Madise, L.; Kalmo, H. jt. PSK preambul/12. – Eesti Vabariigi Põhiseadus. Komm vlj. Tartu: SA Iuridicum 2020.

⁶⁹ Perehüvitiste seadus. - RT I 11.01.2023, 9.

⁷⁰ Perehüvitiste seadus. Eelnõu 217 SE seletuskiri, lk 18.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Kull, I. jt. lk 561- 562.

VÕS § 97 (lepinguliste kohustuste vahekorra muutumine); (V) AÕS § 158 ja § 158¹ (tehnovõrkude ja- rajatiste kinnisasjal talumine)⁷³; (VI) AÕSRS § 15² ja § 15⁴⁻⁶ (olemasoleva tehnovõrgu või rajatise kinnisasjal talumine ja talumise tasu⁷⁴ ja (VII) KAHOS⁷⁵.

Energiaõiguse kontekstis on oluline viidata Riigikohtu Põhiseaduslikkuse Järelevalve Kolleegiumi 17. aprilli 2012. aasta otsusele Õiguskantsleri taotluses tunnistada kehtetuks AÕS ja AÕSRS sätted osas, milles need piiravad kinnisasja omanikule piisava tasu suurust avalikes huvides tehnovõrkude- või rajatiste talumise kohustuse eest.⁷⁶

Taotluse lahendamiseks kontrollis Kolleegium tehnovõrkude- või rajatiste talumiskohustuse tasu (talumistasu) piirangu kui omandipõhiõigus riive legitiimset eesmärki ja riive (piirangu) proportsionaalsust (proportsionaalsuse test) legitiimse eesmärgi suhtes.⁷⁷

Kolleegiumi arvates on talumistasu suuruse piirangu eesmärgiks kõigile isikutele elektri-, gaasi ja muude ühenduste kaudu tagatavate teenuste mõistliku hinna tagamine (Õiguskantsleri hinnangul on sellise piirangu eesmärgiks tagada elanikele taskukohane hind). Kuna nimetatud teenuste hinna üheks komponendiks on ka kinnisasja omanikele makstav talumistasu, mis mõjutab ühenduste kaudu tagatavate teenuste hinda ning selliste teenuste osutamiseks kasutatakse vabaturuga mittehõlmatud taristuid, on piirangu (omandipõhiõiguse riive) eesmärk legitiimne.⁷⁸ Riigikohus leidis samuti, et talumistasu suuruse piiramine on sobiv ja vajalik meede. Menetluse ajal kehtinud talumistasu mõõdukuse osas leidis Kolleegium, et seaduses sätestatud konkreetne piirang on ebaproportsionaalselt intensiivne ning otsusega tunnistati edasiulatuvalt kehtetuks AÕS-is ja AÕSRS-is sätestatud talumistasu arvestamise (talumistasu suurust piiravad) sätted. Kolleegium leidis, et just kehtivas seaduses sätestatud konkreetne talumistasu arvestamine on ebaproportsionaalne, kuid asus siiski seisukohale, et üldist huvi arvestades võib kinnistuomanikule makstav talumistasu olla väiksem, kui vastava piirangu (põhiõiguse riive) täies ulatuses hüvitamine.⁷⁹

⁷³ Asjaõigusseadus. - RT I 23.12.2022, 5.

⁷⁴ Asjaõigusseaduse rakendamise seadus. – RT I 29.06.2018, 9.

⁷⁵ Kinnisasja avalikes huvides omandamise seadus. - RT I 23.12.2022, 37.

⁷⁶ RKPJKo 3-4-1-25-11.

⁷⁷ RKPJKo 3-4-1-25-11, p 36 jj.

⁷⁸ RKPJKo 3-4-1-25-11, p 38.

⁷⁹ RKPJKo 3-4-1-25-11, p 50.

Autori hinnangul on nimetatud lähenemine taandatav jaotavale õiglusele- (kinnistuomaniku) põhiõigust piiratakse üldistes huvides, selleks, et elutähtis teenus (elektrienergia) oleks kõikidele kättesaadav mõistlike hindadega. Samas tuleb taoline piirang kinnisasja omanikule hüvitada, kuid üldist huvi arvestades võib hüvitis olla väiksem kui piirangu täies ulatuses hüvitamine. Selliselt on arvestatud kõikide asjaosaliste, energiaettevõtja, elektritarbija ja kinnistuomaniku õiguste ja kohustustega, eesmärgiga balansseerida, ehk leida nimetatud õiguste ja kohustuste õiglase tasakaal kõikide asjaosaliste õigustatud huvidega arvestades.

Jaotava õigluse näiteks energiaõigluse kontekstis on ka Euroopa Liidu loodud õiglase ülemineku fond.⁸⁰ Õiglase ülemineku fondi eesmärk on vältida piirkondlike erinevuste suurenemist ja selleks toetada inimesi, majandust ja keskkonda territooriumidel, mis seisavad silmitsi tõsiste sotsiaal-majanduslike väljakutsetega seoses Euroopa Liidu energia- ja kliimaeesmärkide saavutamise ja kliimanetraalsele majandusele üleminekul, muutmaks Euroopa Liit kliimanetraalseks.⁸¹ Seos energiaõigluse jaotava õiglusega seisneb idees, et need, kes saavad hüve puhtale energiale üleminekul (uuest energia paradigmat), peavad kompenseerima neile, kes selle tõttu kannatavad.⁸²

2.1.2 Energiaõigluse protseduuriline õiglus

Protseduurilise õigluse eesmärk on kaasata energiaprojektide otsuste tegemisse võrdsete võimalustega kõik ühiskonna rühmad, mis muuhulgas tähendab valitsuse ja (energia)tööstuse erapooletut osavõttu ning täielikku informatsiooni avaldamist- kas avalikkus on näiteks teadlik milliseid toetusi erinevad energiaallikad saavad või kui keeruline on erinevate toetuste suuruste väljaarvutamine?⁸³ Arhusi konventsioon⁸⁴ käsitleb nimetatud eesmärki, kuid konventsiooni kohaldamine üksikjuhtudel võib olla sageli ohustatud asjakohase info avalikustamata jätmise ning mõjuvõimsast huvist tingitud erapooliku poliitilise surve tõttu⁸⁵. Näiteks erinevate energiaallikate

⁸⁰ Guayo, I.; Cuesta, A. lk 213- 214, lk 216.

⁸¹ 24. juuni 2021. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus (EL) nr 2021/1056, millega luuakse Õiglase Ülemineku Fond. -ELT L 231, lk 1- 20.

⁸² Guayo, I.; Cuesta, A. lk 216.

⁸³ Heffron, R. jt. A treatise for energy law. lk 42; McCauley, D. jt. Advancing Energy Justice: The Triumvirate of Tenets. lk 107- 110.

⁸⁴ Keskkonnainfo kättesaadavuse ja keskkonnaasjade otsustamises üldsuse osalemise ning neis asjus kohtu poole pöördumise konventsioon. -RT II 2001, 19, 89.

⁸⁵ Heffron, R. jt. A treatise for energy law. lk 42.

ebaühtlane subsideerimine võib viia sobimatute otsusteni.⁸⁶ Protseduurilisel õiglusel on seega neli põhielementi: (i) juurdepääs informatsioonile, (ii) juurdepääs ja sisuline osalemine otsuste tegemisel, (iii) otsustajate erapooletus, (iv) juurdepääs õigusemõistmisele hüvitiste saamiseks.⁸⁷

Kui jaotav õiglus keskendub menetluse resultaadile, siis protseduurilise õigluse objektiks on menetlus ise.⁸⁸ Protseduurilise õiglusega kattub kõige enam energiaõigluse hea valitsemistava printsiip.

Autori arvates on protseduurilise õigluse kontekstis tähelepanuväärne Riigikohtu halduskolleeegiumi 15. aprilli 2021. aasta otsus Aidu Tuulepark OÜ kassatsioonkaebuses. Menetluse aluseks olevate asjaolude kohaselt rajati kaebaja kinnistule ehitatava tuulepargi tarbeks 110 kV elektri õhuliin ja sellele väljastati kasutusluba. Kaebajat elektriliini planeerimismenetlusse ei kaasatud ega kooskõlastatud kaebajaga elektriliini asukohta ja tehnilist lahendust. Elektriliini asukoht määrati kindlaks alles ehitusloaga, mille menetlusse samuti kaebajat, kinnistu omanikku ei kaasatud. Riigikohus mõõnis, et ehitusloa väljastamine ilma kaebajat (kinnistu omanikku) kaasamata on oluline rikkumine, kuid leidis, et ehitusseaduse § 44 p 4 järgi tuleb ehitusloa andmisest keelduda juhul, kui ehitise või ehitamisega kaasneb kinnisasja omanikule püsiv negatiivne mõju, mis on üleliia koormav ja mida ei ole võimalik piisavalt vähendada ega leevendada- seega ei pidanud ehitusloa andmiseks olema kaebaja nõusolekut, kuid kaebaja oleks tulnud ära kuulata ja tema huve kaaluda (p 19). Teisisõnu, Riigikohus mõõnis, et ehitusluba on ebaseaduslik (sest maaomanikku ei kaasatud ehitusloa menetlusse). Ebaseaduslik ehitusluba aga ei pruugi olla aluseks kasutusloa tühistamisele (p 20- 22) ning käesolevas asjas langetas Riigikohus otsuse kaebaja kahjuks (p 26).⁸⁹

Nimetatud Riigikohtu lahend on piisavalt vastuoluline, sest kinnistu omanikku (kaebajat) ei kaasatud tema maaomandi kitsendamise planeerimisprotsessi ning samuti asus kolmas isik omaniku (kaebaja) maale ehitama, hankimata selleks eelnevalt maakasutusõigust. Sellega rikuti protseduurilise õigluse põhielemente (i) juurdepääs informatsioonile, (ii) juurdepääs ja sisuline osalemine otsuste tegemisel- EhS § 42 lg 6. Teisisõnu, kohalik omavalitsus ja elektriliini ehitaja

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ Sovacool, B.; Dworkin, M. Energy justice: Conceptual insights and practical applications. lk 437.

⁸⁸ Kergandberg, E. Õigussotsioloogilisi lähenemiskatseid kohtumenetlusele. – Juridica V. Tartu: SA Iuridicum 1994, lk 118- 119.

⁸⁹ RKL 3-18-2022.

(kolmas isik) on suhtunud kaebaja omandiõigusesse hoolimatult (RKL 3-18-2022; p 26), kuid ehitise kasutusõigus on sellest hoolimata õiguspärane. Kohus küll mõnab, et rikuti kohustust kaasata menetlusse maaomanik, kuid kohus kaalub (hoolimata protseduurilise õigluse rikkumisest: (i) juurdepääs informatsioonile rikkumine ning (ii) juurdepääs ja sisuline osalemine otsuste tegemisel rikkumine) otsuse tegemisel hoopis ehitisega või ehitamisega maaomanikule kaasneva püsiva, üleliia koormava negatiivse mõju puudumist ning kolmanda isiku (ehitaja) huve (RKL 3-18-2022; p 20, 23, 24). Sellise võimaluse annab EhS § 44 p 4 ning Riigikohtu varasem praktika⁹⁰.

Käsitletud Riigikohtu lahendis RKL 3-18-2022 kohus seega küll tunnustab protseduurilist õiglust, kuid otsustamisel lähtub maaomaniku ja kolmanda isiku (ehitaja) huvide kaalumise (jaotav õigus). Lisaks rõhutab kohus, et ehitise kasutusluba ei anna loaomanikule õigust kasutada võõrast maad (p 24).

Õiglane ja kättesaadav kaebemenetlus ei võta riigilt ära kohustust tagada õigus ka algses menetluses.⁹¹ Nimetatud Riigikohtu lahend viitab autori arvates protseduurilise õigluse defitsiidile kogu (elektrienergia tehnoarajatise) ehituse planeerimise, ehitamise ja kasutusloa protsessi ahelas. Käsitletud lahendi puhul on tegemist nii regulatiivse, haldusmenetluse kui ka õigusemõistmise lüngaga. EhS-is saaks selgemini kehtestada protseduurilise õigluse põhielemendid ning nende eiramise tagajärjed. Kohalik omavalitsus saab korraldada oma tegevuse viisil, mis välistab maaomaniku mittekaasamise tema kinnistut puudutavasse otsustusprotsessi. Autori arvates on see elementaarse tahte või siis kultuuri(tuse) küsimus- alati ei pea seadused käskima või keelama vaid tänapäeval tundub elementaare, et ilma omanikku kaasamata tema kinnistu osas otsuseid ei langetata. Kohtumõistmisel tuleks olla julgem- käsitletud lahendi kohaselt teadsid nii kohalik omavalitsus kui ka ehitaja, et maaomanik on kaasamata, kuid siiski rajati ehitise maaomaniku maale, ehk suhtuti maaomaniku omandiõigusesse hoolimatult. Riigikohtu viidatud asjaolu, et ehitise kasutusluba ei anna loaomanikule õigust kasutada võõrast maad, ei muuda olematuks kohaliku omavalitsuse ja kolmanda isiku (ehitaja) hoolimatut käitumist ja juba toimepandud omandipõhiõiguse riivet. Käsitletud Riigikohtu lahendi põhjenduste valguses muutub sisutihjaks

⁹⁰ RKL 3-15-873.

⁹¹ Laansoo, M. Sissetuleku arestimise põhiseaduslikud piirid. – Juridica X. Tartu: SA Iuridicum 2019, lk 780.

EhS § 42 lg 6 sätestatud protseduuriline õiglus- pädeva asutuse kohustus kaasata menetlusse kinnisasja omanik.

2.1.3 Energiaõigluse tunnustav õiglus

Tunnustava õigluse eesmärk on tagada võrdsed võimalused energiaalaste otsuste tegemisel kõikidele sidusrühmadele, võttes võrdselt arvesse erinevaid soolisel, rassilisel ja kultuurilisel taustal põhinevaid seisukohti, samuti kindlustada kohalike huvigruppide väärikas kohtlemine. Tuunustava õigluse kohaselt peavad inimesed olema võrdselt esindatud, vabad füüsilistest ohtudest ja ähvardustest ning neile peavad olema tagatud võrdsed poliitilised õigused. Tunnustav õiglus arvestab seega sotsiaalsest, kultuurilisest, etnilisest, rassilisest ja soolisest eripärast tingitud lahkavamustega.⁹²

Autori hinnangul on tunnustav õiglus oma sisult teatud määral kattuv võrdustava õiglusega ning õiglase menetlusega. Võrdsustava õigluse väljenduseks on näiteks PS § 12- kõik on seaduse ees võrdsed (vt eespool protseduurilise ja jaotava õigluse selgitusi p 2.1.1 ja 2.1.2).

Kokkuvõtvalt on energiaõigluse eesmärgiks energiateenustega seotud hüvede ja kulude õiglane jaotumine ning energiaalaste otsuste tegemisel piisava esindatuse ja kaasatuse tagamine ja otsustajate erapooletus.⁹³ Mis on õiglane rohepööre, aitab sisustada energiaõiglus kui energiaspektori tasakaalustamismehhanism. Energiaõiglus on oluline käimasoleva globaalse rohepöörde (energia)õiguslike tegevuskavade hindamisel.⁹⁴ Õiglane üleminek puhtale energiale on lahutamatu seotud energiaõiglusega, kus viimane omab kesksel roll.⁹⁵

⁹² Heffron, R. jt. A treatise for energy law. Lk 42; McCauley, D. jt. Advancing Energy Justice: The Triumvirate of Tenets. lk 107- 110.

⁹³ Heffron, R. jt. A treatise for energy law. lk 42.

⁹⁴ Sokolowski, M.; Kurokawa, S. lk 184; Lacey-Barnacle, M. Robison, R. Foulds, C. Energy justice in the developing world: a review of theoretical frameworks, key research of themes and policy implications. – Energy for Sustainable Development, volume 55. *Sine loco*: Elsevier 2020, lk 123; Jenkins, K. jt. Energy justice: A conceptual review. lk 175; Sovacool, B.; Dworkin, M. Energy justice: Conceptual insights and practical applications. – Applied Energy, volume 142. *Sine loco*: Elsevier 2015, lk 436; McCauley, D. jt. Advancing Energy Justice: The Triumvirate of Tenets. lk 107- 110.

⁹⁵ Guayo, I.; Cuesta, A. lk 212, lk 221; Heffron, R. The Challenge for Energy Justice. Correcting Human Rights Abuses. lk 9- 10.

2.2 Elektrienergia ja põhiõigused

Põhiseaduse⁹⁶ § 10 sätestab põhiõiguste kataloogi avatuse- põhiõiguse nimetamata jätmise põhiseaduses ei tähenda selle põhiõiguse puudumist⁹⁷. Nimetatud seisukohta toetab ka Riigikohtu Põhiseaduslikkuse Järelevalve Komisjoni 6. jaanuari 2015 otsuse p 46: “Riigi tasandil peab olema tagatud piisav paindlikkus õigusliku raamistiku muutmiseks, et see vastaks riigi igakülgseks arenguks vajalikele tingimustele.”⁹⁸

Põhiseaduse § 10 nimetatakse seega arenguklausliks, mis võimaldab aja möödudes ja ka tehnoloogilise arengu tõttu väärtustada varasemalt tähelepanuta jäänud hüvesid, näitkeks puhas looduskeskkond.⁹⁹ Põhiseaduse § 10 ei sätesta ammendavalt põhiõiguste- ja kohustuste kataloogi.¹⁰⁰ Avar põhiõiguste tõlgendamine on omane ka rahvusvahelistes inimõigusalastes dokumentides, mis näevad ette loetelu avatuse ja põhiõiguste kaitse kooskõlas inimväärikuse, demokraatia ja õigusriigi põhimõttega.¹⁰¹

Põhiseaduse § 10 kohaselt peab selline põhiseaduses otseselt sätestamata põhiõigus (I) tulenema põhiseaduse mõttest või olema sellega (põhiseaduse mõttega) kooskõlas ja (II) vastama inimväärikuse ning sotsiaalse ja demokraatliku õigusriigi põhimõtetele.¹⁰² Lisanduvad põhiõigused võivad tuleneda seadustest ja rahvusvahelistest lepingutest. “Rahvusvahelised lepingud võivad nii laiendada PS-s sätestatud põhiõigusi kui ka näha ette õigusi, mida PS ei tunne.”¹⁰³ Ainult riigisiseses tavaseaduses sätestatud isiku õigused ei pruugi ise olla veel põhiõigused, kuid nad võivad täpsustada Põhiseaduse teises peatükis nimetatud põhiõigusi.¹⁰⁴

Põhiseaduse § 10 arenguklauslina ei välista seega põhiõiguste avatumat kataloogi ning sätestab ühtlasi ka juhise ning ka piirid, mille raames Põhiseaduses otseselt sätestamata (põhi)õigusi saaks ja tuleks põhiõigustena tõlgendada.

⁹⁶ Eesti Vabariigi põhiseadus. -RT I, 15.05.2015, 2.

⁹⁷ Kalmo, H. jt. PSK § 10/1- 10. – Eesti Vabariigi Põhiseadus. Komm vlj. Tartu: SA Iuridicum 2020.

⁹⁸ RKPJKo 3-4-1-34-14, p 46.

⁹⁹ Kalmo, H. jt. PSK § 10/4. – Eesti Vabariigi Põhiseadus. Komm vlj. Tartu: SA Iuridicum 2020.

¹⁰⁰ *Ibidem*, § 10/5.

¹⁰¹ *Ibidem*, § 10/3.

¹⁰² Eesti Vabariigi Põhiseadus . § 10.

¹⁰³ Kalmo, H. jt. PSK § 10/9. – Eesti Vabariigi Põhiseadus. Komm vlj. Tartu: SA Iuridicum 2020.

¹⁰⁴ *Ibidem*

Energia on põhivajadus ja inimkonna arengut edasiviiv tegur.¹⁰⁵ Elektrienergia on elutähtis teenus.¹⁰⁶ Riigikohus on asunud seisukohale, et sotsiaaliigi ja inimväärikuse põhimõtted kui Eesti Põhiseaduse aluspõhimõtted, sisaldavad ideed abist ja hoolest neile, kes ei ole suutelised iseseisvalt end esmavajaduste rahuldamiseks piisavas ulatuses kindlustama.¹⁰⁷ „Nende isikute inimväärikus oleks alandatud, kui jätta nad ilma abist, mida nad vajavad oma esmavajaduste rahuldamiseks”.¹⁰⁸ Tänapäeva majapidamised on sõltuvad elektrienergiast, muuhulgas vesi, küte ja söögivalmistamine kui esmavajadused, on otseselt valdavalt sõltuvad elektrienergia olemasolust. Ühiskond peab elektrienergiat hädavajalikuks.¹⁰⁹ Samuti on Riigikohus oma 15. detsembri 2015. aasta üldkogu otsusega asunud seisukohale, et kodutarbija elektrienergiaga varustamise katkestamine võib anda õiguse nõuda ka mittevaralise kahju hüvitamist, mille nõudmise õigus on võimalik üksnes väga piiratud juhtudel.¹¹⁰ Lisaks eelnevale rõhutab Riigikohus, et elektrienergia on tarbijale¹¹¹ vähemalt üldjuhul elutähtsaks energiaks, mille puudumine võib tekitada talle märkimisväärseid ebamugavusi, hingelisi üleelamisi või tervisekahju, mõjutades oluliselt tarbija elukvaliteeti¹¹². S. Tully on juba 2006. aastal kirjutanud elektrienergia kättesaadavuse kohta kui inimeste põhivajaduste rahuldamise, elatustaseme tõstmise, hea tervise säilitamise, vaesuse leevendamise ja jätkusuutliku arengu ühest eeldusest.¹¹³ Elektrienergial on seega oma koht sotsiaaliigi ja inimväärikuse põhimõtete kontekstis.

Energiateenuste, eelkõige elektrienergia taskukohasuse sisustamisel on asjakohane tuua paralleel tervishoiukorraldusega. Inimväärikuse ja sotsiaaliigi põhimõtete kontekstis, kus on oma koht mõlemal, tervishoiul ja ka elektrienergial, võiks sellist lähenemist autori arvates vähemalt kaaluda.

¹⁰⁵ Guruswamy, L. Energy Justice and Sustainable Development. – Colorado Journal of International Environmental Law and Policy. *Sine Loco*: HeinOnline 2010, lk 233.

¹⁰⁶ Henberg, A. jt. PSK § 29/36. – Eesti Vabariigi Põhiseadus. Komm vlj. Tartu: SA Iuridicum 2020; Hädaolukorra seadus. - RT I, 09.08.2022, 24.

¹⁰⁷ RKPJKo 5-18-7, p 119.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ Carbonnelle, M. jt, lk 64.

¹¹⁰ RKÜKo 3-2-1-71-14, p 132-133.

¹¹¹ Riigikohus ei ole täpsustanud, kuid konteksti kohaselt on siinkohal mõeldud siiski füüsilisest isikust tarbijat. Autori märkus.

¹¹² RKÜKo 3-2-1-71-14, p 133.

¹¹³ Tully, S. Access to Electricity as a Human Right. – Netherlands Quarterly of Human Rights. Volume 24. Issue 4. *Sine loco*: Sage 2006, lk 557.

PS § 28 lg 1 sätestab tervisepõhiõiguse.¹¹⁴ Riigil tuleb tagada tervishoiuteenuse raames sobivad meetmed inimese elu ja tervise kaitseks.¹¹⁵ Tervise ja tööministri määruse § 1 kohaselt on vähemalt tervishoiuteenuse raames osutatav vältimatu abi elutähtis teenus.¹¹⁶ Vajaliku ravi osutamine on kooskõlas inimväärikuse põhimõttega.¹¹⁷

Inimõiguste kohtute koondraportis (Inter-Ameerika Inimõiguste Kohtu seisukohad) on käsitletud tervishoiuteenuste kättesaadavuse taskukohasust.¹¹⁸ Raporti kohaselt peavad tervishoiuteenuste maksed baseeruma võrdsuspõhimõttel, mis kindlustab nii era kui avalike tervishoiuteenuste kättesaadavust kõikidele ühiskonnagruppidele, sealhulgas vähekindlustatutele. Võrdsuspõhimõtte kohaselt ei tohi vaesemad majapidamised kanda ebaproportsionaalselt suuremaid tervishoiukulusid võrreldes jõukamate majapidamistega.¹¹⁹

Euroopa sotsiaalharta kohaselt peab solidaarne tervisekindlustussüsteem hõlmama ka isikuid, kes ise ei ole võimelised kindlustusmaksid tasuma.¹²⁰ Riigil tuleb tagada igaühele õigus meditsiinilisele abile.¹²¹ Eestis kehtib solidaarne ravikindlustus.¹²² Sarnaselt kodutarbija elektrienergiaga varustamise katkestamisele, täheldab Riigikohus mittevarelise kahju nõudmise võimalikkust ka tervishoiuteenuse puhul.¹²³

Arvestades, et mõlemad, nii raviteenus kui ka elektrienergia on elutähtsad teenused ja seotud sotsiaalriigi ning inimväärikuse põhimõtetega, mõlema puhul on võimalik mittevarelise kahju hüvitamise nõudmine, võiks vähemalt kaaluda ka energiateenuste taskukohasuse sisustamisel raviteenustele omast solidaarsuspõhimõtet. Kuivõrd tervishoiuteenuste raames on elutähtis vältimatu abi, siis samuti võiks ka elektrienergia taskukohasuse puhul piirduda solidaarsuse sisustamisel teatud (häda)vajaliku miinimumi tagamisega, mis ühtlasi vastaks ka inimväärikuse ja sotsiaalriigi põhimõtetele. Näiteks, tagatakse diferentseeritud tariifiga (€/MWh) energiakogus

¹¹⁴ Eesti Vabariigi Põhiseadus.

¹¹⁵ Henberg, A. jt. PSK § 28/3. – Eesti Vabariigi Põhiseadus. Komm vlj. Tartu: SA Iuridicum 2020.

¹¹⁶ Tervise- ja tööministri määrus. Sotsiaalministeeriumi korraldatavate elutähtsate teenuste kirjeldus ja toimepidevuse nõuded. -RT I, 26.11.2020, 3.

¹¹⁷ Kalmo, H. jt. PSK § 10/14. – Eesti Vabariigi Põhiseadus. Komm vlj. Tartu: SA Iuridicum 2020.

¹¹⁸ Euroopa Inimõiguste Kohus. Joint Law Report 2019. https://www.echr.coe.int/Documents/Joint_Report_2019_AfCHPR_ECHR_IACHR_ENG.pdf.

¹¹⁹ Joint Law Report 2019, lk 104.

¹²⁰ Varusk, M. Ravi rahastamise lepingutega seotud probleeme. Juridica V. Tartu: SA Iuridicum 2014, lk 375.

¹²¹ *Ibidem*.

¹²² Ravikindlustuse seadus. -RT I, 20.06.2022, 53.

¹²³ RKÜKo 3-2-1-71-14, p 132.

(MWh), mis tagab energiatõhususe miinimumnõuetele¹²⁴ vastavas eluruumis sisetemperatuuri vähemalt 20C.

Sama on täheldatud ka erialases kirjanduses. B. K. Sovacool, M. H. Dworkin kohaselt ei tähenda taskukohasus mitte ainult madalaid hindu vaid ka energiaarved ise ei tohiks liigselt kodutarbijaid koormata (viimane viitab muuhulgas ka energiasäästmisele). Taskukohasuse sisuks on seega stabiilsed (minimaalne volatiilsus) ja õiglased hinnad, mis ei koorma madala sissetulekuga majapidamisi ebaproportsionaalselt suure osaga oma sissetulekust hädavajalikele teenustele.¹²⁵

2.3 Eesti elektritureregulatsiooni üldpõhimõtted

Elektrituruseaduse (EITS) § 1 teine lause sätestab vajadused, millest peavad lähtuma Eesti elektrituru toimimise põhimõtted, põhimõtteid otsesõnu sätestamata.¹²⁶ Nendeks on: vajadus (i) tagada põhjendatud hinnaga elektrivarustus, (ii) tagada keskkonnanõuete kohane elektrivarustus, (iii) tagada tarbija vajaduste kohane tõhus elektrivarustus, (iv) tagada energiaallikate tasakaalustatud, keskkonnahoidlik ja pikaajaline kasutamine.¹²⁷

EITS § 1 lg 2 sätestab Eesti elektrituru toimimiseks koostöö, võrdse kohtlemise ja läbipaistvuse põhimõtted. 2012. aastal jõustunud muudatusega sätestati EITS § 76¹ lg 1 mõistliku hinnaga elektrienergia ostmise võimalus.

Energiamajanduse korralduse seadus (EnKS § 1) sätestab abinõud riikliku energiatõhususe eesmärgi saavutamiseks, energiasäästu üldise kohustuse ja taastuvenergia edendamise põhimõtted.¹²⁸ EnKS-iga võetakse üle Euroopa Liidu kehtiv taastuvenergia direktiiv.¹²⁹

Keskkonda säästva elektrienergia sisustamisel on põhjust lähtuda Eesti Põhiseaduse¹³⁰ § 5 § 53, ülemaailmsest säästva arengu tegevuskavast¹³¹ ja säästva arengu seadusest¹³². Keskkonnateemadel

¹²⁴ Ettevõtlus- ja infotehnoloogiainistri määrus. Hoone energiatõhususe miinimumnõuded. -RT I, 07.07.2020, 11. § 5.

¹²⁵ Sovacool, B.; Dworkin, M. Energy justice: Conceptual insights and practical applications. lk 439.

¹²⁶ Elektrituruseadus. -RT I 2003, 25, 153.

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ Energiamajanduse korralduse seadus.

¹²⁹ (EL) 2018/2001; Energiamajanduse korralduse seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus. Eelnõu 382 SE seletuskiri. lk 1.

¹³⁰ Eesti Vabariigi põhiseadus. - RT I, 15.05.2015, 2.

¹³¹ 25. septembri 2015. a. ÜRO deklaratsioon „Muudame maailma: säästva arengu tegevuskava aastaks 2030“.

¹³² Säästva arengu seadus. - RT I, 10.11.2016, 16.

siinkohal pikemalt peatumata, tuleb kokkuvõtvalt märkida, et pikaajaline ja säästev (keskkonna) kasutamine on esmapilgul Eesti elektrituru regulatsioonis vähemalt põhimõtete tasemel kaetud¹³³ ja kattub seega energiaõigluse keskkonnaalaste printsiipidega (jätkusuutlikkus, põlvkondadevaheline võrdsus ja vastutustundlikkus). Elektrituruseaduses sätestatud elektrienergia universaalteenus võib olla aga nimetatud keskkonnaalaste printsiipidega vastassuunaline, (vt 2.3.4 ja 3.2.5).

2.3.1 Taskukohasus ja põlvkondadesisene võrdsus elektrituruseaduses

Kuidas on aga lood energiaõigluse taskukohasuse ja põlvkondadesisese võrduse printsiipide vastavusega- EITS-is sätestatud vajadus tagada põhjendatud hinnaga elektrivarustus vs. energiaõigluse taskukohasus ja põlvkondadesisene võrdsus?

Esimese elektrituruseaduse eelnõu 1157 SE I seletuskirja kohaselt on eelnõu eesmärgiks luua regulatsioon elektriturule, mis tagaks Eesti tarbijate stabiilse varustamise kvaliteedi- ja keskkonnanõuetele vastava elektrienergia ning oleks kooskõlas Euroopa Liidu elektrisiseturu direktiiviga 96/92/EÜ.¹³⁴

Eesti elektrituru regulatsioonis on rõhutatud seega tarbija elektrienergia varustamise stabiilsust ja keskkonda säästvat elektrienergiat¹³⁵, mis pigem viitab ainult energiaõigluse kättesaadavusele, kuid mitte taskukohasusele. Ülalnimetatud EITS § 1 lg 1 ja 2 sätestatud vajaduste ja põhimõtete sõnastused on püsinud muutumatuna alates elektrituruseaduse esimese redaktsiooni jõustumisest 2003. aastast.¹³⁶ Elektrituru esimese redaktsiooniga võeti üle Euroopa Liidu elektrisiseturu direktiiv 96/92/EÜ, mis on tänaseks kehtetu.¹³⁷

Euroopa Liidu elektrisiseturu direktiiv 96/92/EÜ rõhutab hindade kontekstis turuosaliste võrdset kohtlemist, turgu valitseva positsiooni kuritarvitamise keeldu (rõhutades Euroopa Ühenduse asutamislepingus sätestatud turgu valitseva seisundi kuritarvitamise keeldu¹³⁸) ja hinnakujunduse

¹³³ Triipan, M. jt. PSK § 5 ja § 53. – Eesti Vabariigi Põhiseadus. Komm vlj. Tartu: SA Iuridicum 2020.

¹³⁴ Elektrituruseadus. Eelnõu 1157 SE I seletuskiri. lk 30.

¹³⁵ Elektrituruseadus. Eelnõu 1157 SE I seletuskiri. lk 28.

¹³⁶ Elektrituruseadus. -RT I 2003, 25, 153;

Elektrituruseadus. -RT I, 22.10.2022, 6.

¹³⁷ Elektrituruseadus. Eelnõu 1157 SE I seletuskiri. lk 30.

¹³⁸ Euroopa Ühenduse asutamisleping. - EÜT C 325, 24.12.2002, lk 33- 184.

läbipaistvuse parandamist¹³⁹. Seega pidi esimese ELTS-i redaktsiooniga olema tagatud turupõhine, konkurentsioigusele vastav elektrienergia hind. Arvestades, et EITS § 1 lg 1 ja 2 sätestatud vajaduste ja põhimõtete sõnastused on püsinud muutumatuna alates elektrituruseaduse esimese redaktsiooni jõustumisest 2003. aastast, saab väita, et ka kehtiv EITS lähtub turupõhisest, konkurentsioigusele vastavast elektrienergia hinnast.

Taskukohane elektrienergia on autori arvates ka mõistlik ning seega on asjakohane analüüsida EITS-i elektrienergia hinna mõistlikkust. 2012. aastal elektrituruseadust täiendati väiketarbija¹⁴⁰ õigusega osta elektrienergiat mõistliku hinnaga (EITS § 76¹ lg 1)¹⁴¹. Vastava seaduse muutmise seaduse seletuskirja kohaselt on nimetatud täienduste eesmärgiks tagada kodutarbijatele võimalus osta elektrienergiat mõistliku, põhjendatud ja võrdse kohtlemise põhimõtet järgiva hinnaga, kui elektrituru avanedes ei jõua või ei soovi kodutarbija valida endale meelepärast elektrimüüjat.¹⁴² Nimetatud hind (üldteenuse hind) arvutatakse EITS-i § 76³ lg 1 kohaselt elektribörsi kaalutud keskmise hinna aluse. Alates 9. septembrist 2022. aastal jõustus üldteenuse hinnastamise ajutine muudatus, mille kohaselt on kuni 30. aprillini 2026. aastal (k.a) kodutarbija üldteenuse elektrihind seotud universaalteenuse tootmishinnaga.¹⁴³ Universaalteenuse hind on aga börsihinnast veelgi kallim (universaalteenuse hinna osas vt 2.3.2.).

EITS-is sätestatud elektrienergia müügileping (ELTS § 3 p 8³) on oma olemuselt võlaõiguslik müügileping (VÕS § 208 lg 3)¹⁴⁴ ja seega laieneb EITS-i elektrilepingule VÕS § 7 mõistlikkuse põhimõte. Mõistlik käitumine on alati kooskõlas hea usu põhimõttega (VÕS § 7 lg 1), kuigi heas usus käitumine ei pruugi samas alati olla mõistlik¹⁴⁵. Kuidas hinnata aga olukorda, kus pooled

¹³⁹ 19. detsembri 1996. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv 96/92/EÜ, elektri siseturu ühiseeskirjade kohta. -EÜT L 27, lk 20- 29. Art 22.

¹⁴⁰ Väiketarbija on EITS § 12 lg 1³ kohaselt kodutarbija, korteriühistu, hooneühistu ja see äritarbija, kelle elektripaigaldis on võrguga ühendatud madalpingel kuni 63-amprise peakaitsme kaudu.

¹⁴¹ Elektrituruseaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus. -RT I, 28.06.2012, 1.

¹⁴² Elektrituruseaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus. Eelnõu 139 SE seletuskiri. lk 15.

¹⁴³ EITS § 76³ lg 1¹, § 76⁶ lg 1; Elektrituruseaduse ja konkurentsiseaduse muutmise seadus. -RT I 22.09.2022, 1. § 1 p 2 ja § 3 lg 2.

¹⁴⁴ RKL 3-2-1-170-05, p 13.

¹⁴⁵ Varul, P. jt. VÕSK § 7/4. – Võlaõigusseadus I. Komm vlj. Tartu: Juura 2016.

(elektrimüüja ja tarbija) on käitunud heas usus ja mõistlikult, kuid tulemus on ilmselgelt ebamõistlik- tarbijatele kohalduvad ka ülikõrged börsihinnad¹⁴⁶?

Üheks võimalikuks tõlgenduseks on, et EITS-is sätestatud mõistlikkus erineb mõneti VÕS-i mõistlikkusest, sest EITS justkui ise sisustab mõistliku elektri hinna. EITS-is sätestatud mõistliku hinna sisustamisel on seaduseelnõu seletuskirja kohaselt lähtutud elektribörsi usaldamisest ja peetud seda mõistlikuks- elektribörsil kujunev hind on läbipaistev, põhjendatud, võrdset kohtlemist järgiv ja mõistlik, kuid kindlasti mitte selline, mis sunniks elektrienergia müüjat (käesoleval juhul võrguettevõtja või tema nimetatud elektrimüüja) tegutsema kahjumiga (*sic!*)¹⁴⁷. Teisisõu, EITS-is sätestatud mõistlikkus on VÕS-is sätestatud mõistlikkusest kitsam, sest EITS sisustab mõistliku elektri hinna elektribörsil kujuneva elektri hinnaga- selline elektri hind on turupõhine, läbipaistev, põhjendatud, võrdset kohtlemist järgiv, seega mõistlik.

Kuivõrd EITS seob elektri hinna mõistlikkuse börsihinnaga ning mõistlikkuse hindamisel VÕS kohaselt tuleb arvestada vastava tegevusala tavasid ja praktikat, võlasuhte olemust, tehingu eesmärki ja muid asjaolusid¹⁴⁸, saab esmapilgul lugeda ka kõrge, börsihindadel põhineva elektri hinna kehtiva ELTS kohaselt mõistlikuks. Just tavad ja praktika on need, millest eelkõige lähtutakse mõistlikkuse hindamisel.¹⁴⁹ Elektriturul on tavapärane lähtumine börsil kujunenud elektri hindadest kui turupõhistest hindadest, mis ühtlasi vastavad konkurentsioigusele ja alluvad regulaatorite järelevalvele.¹⁵⁰ Elektrilepingu börsihindadel põhinevad tarbijahinnad on turustandard.¹⁵¹ Olemuselt on kodutarbija elektrileping lepinguline võlasuhe, kuid samas ka tarbijaleping (VÕS § 208 lg 4), mis seab teatud täiendavad piirangud lepinguvabadusele. Lähtumine börsihindadest on aga selgelt sätestatud EITS § 76³ lg 1 müüja kohustusena. Ka tehingu

¹⁴⁶ Nord Pool. Market Data. Day-ahead prices. Näiteks 17. augustil 2022. Aastal, perioodil 17.00-18.00 (CEST) elektri hind 4000 €/MWh; Konkurentsiamet. 17. august 2022 elektribörsi päev-ette turu elektri hinna analüüs. Tallinn 2022, lk 12.

¹⁴⁷ Elektrituruseaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus. Eelnõu 139 SE seletuskiri. lk 15.

¹⁴⁸ Varul, P. jt. VÕSK § 7/4.

¹⁴⁹ *Ibidem*.

¹⁵⁰ Konkurentsiameti 17.08.2022. aasta pressiteade. Konkurentsiamet analüüsib kõrgete elektribörsi hindade põhjuseid. Konkurentsiameti veebileht. <https://www.konkurentsiamet.ee/et/uudised/konkurentsiamet-analuusib-korgete-elektribors-hindade-pohjuseid>.

¹⁵¹ Konkurentsiameti aruanne. Euroopa elektrituru ülesehitus Eesti näitel, regulatsiooni paindlikkus ja võimalused turukorralduslikeks muudatusteks. Tallinn: Konkurentsiameti veebileht 2022, lk 6 ja lk 9; Konkurentsiamet. 17. august 2022 elektribörsi päev-ette turu elektri hinna analüüs. lk 6.

eesmärk, elektrienergia ost ja müük, ei võimalda mõistlikkuse laiemat tõlgendamist. Muude asjaoludena saab nimetada näiteks elektrimüüja investeringut edasimüüdava elektrienergia soetamiseks, mis aga samuti põhineb börsihindadel ja seega ei ole börsihindade edasivahendamises tarbijale õiguslikult midagi ebamõistlikku.

Eeldades, et kohaldub *lex specialis derogat legi generali* põhimõte ja lähtutakse EITS-i kitsamast mõistlikkusest, võib ebamõistlikuks kujunenud börsihinna puhul olla tegemist pigem emotsionaalse kui õigusliku hinnanguga.

Nimetatud lähenemine lahendaks ka EITS § 76¹ lg 1 ja § 76³ lg 1 sätestatud elektrienergia hinnaregulatsioonide näilise vastuolu, sest § 76¹ lg 1 kohaselt on väiketarbijal õigus osta elektrienergiat mõistliku hinnaga, kuid § 76³ lg 1 kohaselt võetakse hinnaarvutuse aluseks (ebamõistlik) elektribörsi hind¹⁵². Vastuolust saab üle, kui lähtuda eelnimetatud EITS-is sätestatud kitsamast mõistlikkusest- börsihind ongi mõistlik hind, millest elektrimüüja on kohustatud lähtuma (EITS § 76³ lg 1).

Kui lepingpooled, elektrimüüja ja tarbija käituvad võlasuhtes heas usus ja mõistlikult, see tähendab, et järgitakse EITS-i elektrimüügilepingu ja elektrihinna regulatsioone, ei saa kummalegi poolele, seahulgas elektrimüüjale õiguslikult midagi ette heita. Olukorras, kus eelnimetatud hinnaregulatsiooni tingimused on täidetud, kuid elektrienergia hind tarbijale on siiski ebamõistlik (sest arveldatakse edasi ka kõrged börsihinnad), tuleb sellise ebamõistliku elektrihinna põhjuseid otsida laiemalt. Teisisõnu, lisaks võlaõiguslikule elektrilepingule tuleb EITS-i analüüsi kaasata ka elektritootja ja reguleeritud turukoht, elektribörs.

EITS ei sätesta elektritootjatele mõistlikku kasumit ega piira otseselt elektritootmise hinda, välja arvatud universaalteenuse puhul- EITS § 76⁶ lg 2 reguleerib universaalteenuse tarbeks toodetavat elektrienergia hinda. Universaalteenus ei ole siinkohal aga relevantne, sest universaalteenus on ajutine meede¹⁵³, tegemist on reguleeritud (universaalteenuse) hinnaga ning universaalteenuse elektrihind tarbijale on pigem kõrge (vt 2.3.2). KonkS¹⁵⁴ sätestab turgu valitseva seisundi kuritarvitamise keelu (KonkS § 16), mis samuti piirab (turgu valitseva) elektritootja elektrihinna,

¹⁵² Maksimaalne võimalik hind elektribörsil Nord Pool on 4000 €/MWh. Nord Pool veebileht.

¹⁵³ Elektrituruseaduse ja konkurentsiseaduse muutmise seadus. -RT I 22.09.2022, 1. § 1 p 2 ja § 3 lg 2.

¹⁵⁴ Konkurentsiseadus. -RT I, 22.09.2022, 4.

viidates muuhulgas ebaõiglaste müügihindade keelule (KonkS § 16 lg 1). Kuivõrd elektritoodang müüakse elektribörsil, siis saab väita, et elektritootja ise ei kehtesta elektrienergia müügihinda, vaid see kujuneb elektribörsil pakkumuse ja nõudluse tulemusena ning ei ole seega ebaõiglane. Elektritootja elektritootmishinna puhul saame lähtuda seega eespool mainitud EITS § 1 lg 1 ja lg 2, mis põhineb tänaseks kehtetud elektriturudirektiivil. Nimetatud direktiivi kohaselt, nagu eespool sai märgitud, on (tootmis)hindade kontekstis oluline turuosaliste võrdne kohtlemine, turgu valitseva positsiooni kuritarvitamise keeld ja hinnakujunduse läbipaistvus.

Elektribörsiregulatsioon EITS-is piirdub elektribörsi ja elektribörsi korraldaja definitsioonidega (EITS § 3 p 7¹, § 11¹). Seega kehtivad elektribörsi puhul eespool kirjeldatud elektri hinna kriteeriumid- turuosaliste võrdne kohtlemine, turgu valitseva positsiooni kuritarvitamise keeld ja hinnakujunduse läbipaistvus. Elektribörsi ja elektri hindade kujunemise detailsem regulatsioon on sätestatud EL määruses (EL) 2015/1222¹⁵⁵. EITS-i analüüsimisel on võetud eelduseks EITS-is sätestatud elektribörsi hindadest lähtumine, ehk arutluskäik piirdus sisemise õigustusega. Käesolev töö ei uuri mahupiirangu tõttu elektribörsi kui eelduse õigsust (väline õigustus), kas elektribörsihind/börsikorraldus on iseenesest õige, mõistlik eeldus, millega siduda tarbijate elektri hinnad. Börsihinna kujunemist on piiratud käsitletud töö lisas 1 (Väljatöötamiskavatsuse alusmaterjalid), kus autor teeb konstruktiivse ettepaneku elektribörshindade (turuhinna) pakkumuse-nõudluse põhisemaks muutmiseks, millega alaneks elektribörsil kujunev turuhind.

Samas jõuame ülalkirjeldatud tõlgendusega ebakõlani- heas usus ja justkui mõistlikult käitudes on tulemus siiski ebamõistlik (kodutarbijale kõrge börsihind), mis ei lähtu VÕS § 7 mõistlikkuse eesmärgist, sest mõistlikkus peab võimaldama realiseerida õigluse ideed¹⁵⁶. Vastavas valdkonnas levinud praktikat ei saa pidada mõistlikuks, kui see on õigustatud ootuste täitmiseks ebapiisav.¹⁵⁷ Seadusest tuleneva õiguse teostamine võib olla piiratud, kui selle teostamine on ebamõistlik või ebaõiglane.¹⁵⁸ Teisisõnu, kas EITS poolt sisustatud mõistlikkus on kooskõlas VÕS § 7 sätestatud mõistlikkuse põhimõttega, kui kodutarbijale kohaldub ülikõrge elektrienergia börsihind?

¹⁵⁵ 24. juuli 2015. aasta Komisjoni määrus (EL) 2015/1222, millega kehtestatakse võimsuse jaotamise ja ülekoormuse juhtimise suunised. -ELT L 197, lk 24- 72.

¹⁵⁶ Varul, P. jt. VÕSK § 7/4.

¹⁵⁷ Simovart, M. A. Riigihankelepingu ebamõistlike tüüptingimuste tühisus kui ebaõiglaste lepingutingimuste regulatsiooni näide. – Juridica I. Tartu: SA Iuridicum 2008, lk 36- 37.

¹⁵⁸ Varul, P. jt. VÕSK § 7/4

VÕS § 7 lg 1 kohaselt arvestatakse mõistlikkuse hindamisel muuhulgas ka muid asjaolusid.

Elektrienergia kui elutähtsal teenusel on oma koht sotsiaalriigi ja inimväärikuse põhimõtete kontekstis. Riigikohus on jõudnud järeldusele et elektrienergia puudumine võib tekitada tarbijale märkimisväärseid ebamugavusi, hingelisi üleelamisi või tervisekahju, mõjutades oluliselt tarbija elukvaliteeti (vt 2.2.).

Energiaõiglus, energiateenuse hüvede ja kulude õiglase jaotajana, püüab tasakaalustada erinevate huvigruppide huve läbivalt kogu energiateenuse elutsükli. Energiaõigluse kohaselt peab elektrienergia hind olema (kodu)tarbijale taskukohane (vt 2.1).

Taskukohane energia on ka Euroopa Liidu energiapoliitika põhieesmärk.¹⁵⁹ Kehtiv elektrituru direktiivi artikkel 1 sätestab selgelt eesmärkidena tarbijakaitse ja taskukohased elektri hinnad tarbijatele ning artiklid 28-29 kaitsetute tarbijate tagatised.¹⁶⁰ Euroopa Liidu regulatsioon kohustab liikmesriike võitlema energiavaesusega ja kaitsema vähekindlustatud (kodu)tarbijaid.¹⁶¹ Arvestades Euroopa Liidu muutuvkuludel põhinevaid energiaturge ning maagaasil töötavate elektrijaamade järjest suuremat osakaalu elektritootmises, on kõrgete maagaasi hindade tõttu tekkinud energiavaesuse (uued) probleemid.¹⁶²

Energiaõigluse jaotava õigluse ja ka põlvkondadesisese võrdsuse kohaselt tuleks tasakaalustada kõikide asjaosaliste, ehk elektritootja, elektrimüüja ja tarbija hüved ning kulud. Olukorras, kus (kodu)tarbijale on elektrienergia (börsi)hind kõrge, samas võimaldab kõrge börsihind elektritootjatele ebamõistlikult suurt kasumit, on tegemist energiaõigluse jaotava õigluse ja põlvkondadesisese võrdsuse defitsiidiga ning ühtlasi ei ole kõrge (kodu)tarbija elektri hind kooskõlas energiaõigluse taskukohasusega.

Elektritootjate kasumi puhul on tegemist omandipõhiõigusega (PS § 32) ja ettevõtlusvabadusega (PS § 31), samas on elektrienergia (kodu)tarbija elutähtsa teenusena, inimväärikuse üheks tagatiseks. Kaitsepõhiõiguse (PS § 13) kohaselt tuleb tasakaalustamise eesmärgil asjaosaliste

¹⁵⁹ Carbonnelle, M. jt, lk 2.

¹⁶⁰ 5. juuni 2019. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu Direktiiv (EÜ) 2019/944, elektrienergia siseturu ühiste normide kohta ja millega muudetakse direktiivi 2012/27/EL. -ELT L 158, lk 125–199.

¹⁶¹ Guayo, I.; Cuesta, A. lk 221.

¹⁶² *Ibidem*.

õigusi vajadusel mõistlikult piirata.¹⁶³ Sätestades ELTS-is võimaluse nõuda (kodu)tarbijalt ülikõrgeid elektrienergia (börsi)hindu, on tõenäoline kodutarbija inimväärikuse ebamõistlik riive, mida tuleks tasakaalustada tootja põhiõiguste (PS § 31, § 32) mõistliku riivega. Põhiõiguste piiramisel tuleb leida mõistlik tasakaal.¹⁶⁴ Seadusandja on ka juba varasemalt piiranud teatud elektrituruosaliste põhiõigusi. Üldteenuse korras elektrienergia müümisel on reguleeritud mõistlik ärikasum (ELTS § 76³ lg 1). Universaalteenuse tarbeks toodetud elektrienergia tootja kasum on piiratud põhjendatud tulukusega (ELTS § 76⁶ lg 2 p 5).

Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni (EIÕK) artikkel 1 sätestab inimõiguste kaitse.¹⁶⁵ Põhiseadus kaitseb inimväärikust, mis on nii iseseisev põhiõigus (PS § 18) kui ka üldine põhimõte teiste põhiõiguste tõlgendamiseks.¹⁶⁶ Riigikohus on leidnud, et inimväärikus on põhiõiguste ja vabaduste kaitse eesmärk.¹⁶⁷ Inimväärikust võib käsitada põhiõiguste tuumana-põhiõiguste konfliktsituatsioonis peab inimväärikuse riive olema väiksem.¹⁶⁸ PS § 11 kohaselt tohib põhiõigusi piirata üksnes kooskõlas põhiseadusega ning need piirangud peavad olema demokraatlikus ühiskonnas vajalikud ega tohi moonutada piiratavate õiguste ja vabaduste olemust. Piirangul, põhiõiguse riivel peab olema legitiimne eesmärk ning riive peab olema eesmärgi saavutamiseks sobiv, vajalik ja mõõduks.¹⁶⁹ Kodutarbija taskukohane elektrihind, kui elutähtsa teenuse tarbimise eeldus, on seega legitiimne eesmärk. Elektritootjate kasumi piiramine, sätestades elektritootja mõistliku kasumi (põhiõiguste mõõdukas riive), eesmärgiga tagada tarbijatele taskukohased elektrienergia hinnad, oleks seega elektritootja põhiõiguste riivena õigustatud.

Järelikult ei ole ELTS-is sätestatud, elektrienergia hinnastamise põhimõtted ja vajadused mõistlikud, sest nimetatud vajadustele ja põhimõtetele tuginevalt arveldatakse (kodu)tarbijale edasi ka elektrienergia ülikõrge börsihind, mille tulemusel teenivad elektritootjad ebamõistlikult suurt kasumit, mis võib viia inimväärikuse lubamatu riiveni (subjektiivne, sõltub konkreetse isiku sissetulekust), ei vasta samas energiaõiglusele, sealhulgas EL õiguses sätestatud taskukohasusele. Energiaõigluse jaotava õigluse kohaselt tuleks tasakaalustada elektritootja, elektrimüüja ja tarbija

¹⁶³ Albi, K. PSK § 13/14.

¹⁶⁴ RKL 3-4-1-4-03. p 17.

¹⁶⁵ Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. -RT II 2010, 14, 54.

¹⁶⁶ Kalmo, H. jt. PSK § 10/13. – Eesti Vabariigi Põhiseadus. Komm vlj. Tartu: SA Iuridicum 2020.

¹⁶⁷ RKL 3-3-1-2-06. p 10.

¹⁶⁸ Kalmo, H. jt. PSK § 10/14. – Eesti Vabariigi Põhiseadus. Komm vlj. Tartu: SA Iuridicum 2020.

¹⁶⁹ RKPJKo 5-20-7, punkt 57.

hüved ning kulud. Olukorras, kus (kodu)tarbijale on elektrienergia (börsi) hind kõrge, samas elektritootjate kasumid on samuti ebamõistlikult kõrged, on tegemist energiaõigluse jaotava õigluse defitsiidiga. Energiaõigluse jaotav õiglus ja VÕS-i mõistlikkus võimaldab realiseerida (energia)õigluse ideed ja arvestada mõistlikkuse hindamisel ka elektritootjate kasumite ja tarbijahindade omavahelist suhestumist (VÕS § 7 lg 2 sätestatud muud asjaolud), tasakaalustades ebaproportsionaalsust, eesmärgiga saavutada turuosaliste vahel kulude ja hüvede tasakaal, sealhulgas tarbijale taskukohane elektrihind.

Kokkuvõtvalt, EITS-is sätestatud Eesti elektrituru toimimise põhimõtted tuginevad vajadustele, mis tulenevad eelmisel sajandil vastuvõetud Euroopa Ühenduse elektrituru direktiivist- kehtiv elektrituru direktiiv on elektrituruseaduses selles osas ülevõtmata ning kehtivas elektrituruseaduses on sätestatud tänaseks kehtetu elektridirektiivi (96/92/EÜ) põhimõtted. Põhjendatud ja mõistlik elektrihind elektrituruseaduses tähendab konkurentsioigusele ja börsihindadele vastavat hinda, mis ei ole kooskõlas VÕS § 7 sätestatud mõistlikkuse printsiibiga ning energiaõigluse taskukohasuse ja põlvkondadesisese võrdsusega. Energiaõigluse taskukohasus ja põlvkondadesisene võrdsus ning EITS-s sätestatud põhjendatud ja (kitsam) mõistliku hinna tagamise vajadus on kaks erinevat määratlust. Esimese eesmärk on tagada elektrihindade ja sissetulekute kindel, sotsiaalriigi ja inimväärikuse põhimõtetele vastav vahekord, teine lähtub konkurentsioigusest tulenevast, turgu valitseva seisundi kuritarvitamise keelust ja turuosaliste ebavõrdse kohtlemise keelust. Ainult konkurentsireeglite kohasest elektrihinnast lähtumine on omane energiaõiguse arengutaseme kolmandale etapile, majanduse liberaliseerimine, mille eesmärgiks on efektiivsuse suurendamine läbi energiaturgude kujundamise vabaturu- ja konkurentsipõhiseks¹⁷⁰. Nagu eespool mainitud, nimetatud energiaõiguse arenguetapp ei toonud kaasa elektrienergia hindade odavnemist, vaid efektiivistus energiavarade opereerimine ning jaesektoris tarbijahinnad pidevalt tõusid- saavutatud efektiivsuse positiivne tulem ei kandu edasi tarbijatele. Energiaõigluse etapis on aga jõutud tõdemuseni, et pelgalt turgude liberaliseerimisega, konkurentsipõhiseks muutmisega, ei tagata elektrihindade taskukohasust. Elektrituruseaduses sätestatud põhjendatud ja mõistlik elektrienergia hind ei pruugi olla (vähekindlustatud)

¹⁷⁰ Vt sissejuhatuses energiaõiguse arenguetapid/motivaatorid.

(kodu)tarbijajale taskukohane, vaid vastupidi, tegemist võib olla ülikõrge elektri hinnaga (4000 €/MWh), mis lõpptulemusena makstakse elektritarbija poolt elektritootjale.

Eesti elektrituru regulatsioon ei sätesta taskukohasuse ega põlvkondadesisese võrdsuse põhimõtteid või vähemalt viidet sellisele vajadusele. Samas, Eesti Põhiseadus sätestab sotsiaalriigi ja inimväärikuse põhimõtted, eeskujuga raviteenuste regulatsiooni kujul on olemas ning Riigikohus on sedastanud elektrienergia kui elutähtsa energia, mille puudumine võib tekitada märkimisväärseid ebamugavusi, hingelisi üleelamisi või tervisekahju, mõjutades oluliselt tarbija elukvaliteeti. Samuti rõhutab Euroopa Liidu kehtiv elektrituru direktiiv (2019/944) selgelt eesmärkidena tarbijakaitset ja tarbijatele taskukohaseid elektri hindu ning kaitsetute tarbijate tagatisi- inimõigustel põhinev, demokraatlik Euroopa on valmis taskukohasteks elektri hindadeks, Eestis on veel vaja poliitilist tahet ja seadusandja tarka tegutsemist.

Autori hinnangul tuleks Eesti elektrituru regulatsiooni tänapäevaseks muutmist alustada elektrituruseaduse § 1 sätestatud põhimõtete uuendamisest, sealhulgas lisades elektrienergia taskukohasuse ja põlvkondadesisese võrdsuse printsiibid, millest elektrituru toimimise regulatsioon saaks lähtuda. Viide taskukohastele elektrienergia hindadele tuleks kehtivast Euroopa Liidu elektrituru direktiivist EITS-i üle võtta. Samuti tuleks muuta EITS-is sätestatud mõistliku hinna regulatsiooni ning mõistliku hinna sisustamisel lähtuda VÕS-i § 7 mõistlikkusest, et energiaõigluse põlvkondadesisese võrdsuse ja jaotava õigluse vahendusel reguleerida lisaks elektrimüüja kasumile ka elektritootja mõistlik kasum, eesmärgiga tagada tarbijatele taskukohane elektrienergia. Tähelepanu väärrib ka EITS-i muutmise seaduse eelnõu seletuskiri, milles on rõhutatud asjaolu, et müüja pool ei saa olla kahjumlik¹⁷¹, mis on jätkusuutliku äritegevuse puhul elementaare, kuid taoline rõhutamine pigem viitab Eesti elektrituru regulatsiooni vastassuunalisusele energiaõigluse taskukohasuse ja põlvkondadesisese võrdsuse kontekstis.

2.3.2 Universaalteenuse taskukohasus ja põlvkondadesisene võrdsus

23. septembril 2022. aastal jõustus EITS-i muudatus, millega sätestati elektrituruseaduses kodutarbijatele universaalteenus (EITS § 12 lg 4). 23. oktoobril 2022. aastal jõustati universaalteenus ka äritarbijatele: (i) ettevõtjatele, kus töötab vähem kui 50 inimest ja mille

¹⁷¹ Elektrituruseaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus. Eelnõu 139 SE seletuskiri, lk 15.

aastakäive või aastane bilansimaht ei ületa 10 000 000 eurot ning (ii) aastase tarbimismahuga kuni 1 GWh mittetulundusühingutele, sihtasutustele ja füüsilisest isikust ettevõtjatele (EITS § 12 lg 5 ja lg 6).

Universaalteenuse raames on tarbijal võimalus tarbida kõikidel tarbimistundidel analoogse hinnaga elektrienergiat, mille hind on eelnevalt kas Konkurentsiameti poolt kooskõlastatud või ühepoolselt kehtestatud.¹⁷² Nagu eespool mainitud, on universaalteenuse eesmärgiks kõrgete elektrihindade leevendamine ja Eesti perede parem toimetulek. Seega on universaalteenuse analüüs oluline energiaõigluse taskukohasuse ja kättesaadavuse kontekstis, sest sisuliselt on tegemist seadusandja otsese sekkumisega vabaturu tingimustes toimival elektriturul, tarbijate elektrienergia hindade taskukohasemaks muutmiseks.

Elektrituruseadus § 12 lg 1, 1¹ ja 4 kohaselt on universaalteenuse tarbijaks kõik kodutarbijad ja EITS-is sätestatud tingimustel äritarbijad (EITS 12 § lg 5 ja 6). Võttes siia kõrvale jaotava õigluse, peab nentima, et tagades universaalteenuse kättesaadavuse sama hinnaga kõikidele kodutarbijatele (ja teatud äritarbijatele) ei ole kooskõlas energiaõigluse jaotava õigluse ja põlvkondadesisese võrdusega. Tagada tuleks elektrienergia hindu ainult seal, kus seda tegelikkuses ka vaja on tagada, näiteks madala sissetulekuga perede puhul, kus elektrienergiale kuluks muidu rohkem kui 10% sissetulekust.¹⁷³ Nimetatud asjaolu kinnitab ka kehtiv elektrituru direktiiv, art 5 lõiked 2, 3 ja 4(d)-riiklikult reguleeritud hindu võib kohaldada ainult vähekindlustatutele.¹⁷⁴ Kuivõrd universaalteenuse eelnõu seletuskirjas on viidatud just energiadirektiivi artikli 5 lõikele 4, siis peaks universaalteenus justkui kohalduma ainult vähekindlustatud kodutarbijatele¹⁷⁵. Elektrituru direktiivi artikli 5 lõiked 1- 5 sätestavad üldreegli, mille kohaselt ei või liikmesriik sekkuda elektrienergia hinna regulatsiooni, kuid sellest võib teha erandi vähekindlustatud kodutarbijate kasuks, kehtestades neile diferentseeritud hinnad.¹⁷⁶ Elektrituru direktiivi artikkel 5 lõigete 6- 10 kohaselt, võib liikmesriik sekkuda hinnaregulatsiooni ja kehtestada ka elektrienergia

¹⁷² EITS § 12 lg 4- 7, § 76⁵ ja § 76⁶.

¹⁷³ Heffron, R. jt. A treatise for energy law. lk 38; Tomain, J. Energy justice in a net-zero world. – Journal of World Energy Law and Business, issue 15. Oxford: Oxford University Press 2022, lk 181- 182; Tierney, S. Hibbard, P. Accelerating Job Growth and an Equitable Low-Carbon Energy Transitions: The Role of the Clean Energy Accelerator. – white paper. USA: Analysis Group 2021, lk 26- 30.

¹⁷⁴ (El) 2019/944; Carbonnelle, M. jt, lk 69.

¹⁷⁵ Carbonnelle, M. jt, lk 69- 70; Elektrituruseaduse ja konkurentsiseaduse muutmise seadus. Eelnõu 655 SE seletuskiri, lk 1.

¹⁷⁶ Carbonnelle, M. jt. lk 69- 70.

diferentseerimata hinnad kõikidele kodutarbijatele ja mikroettevõtjatele.¹⁷⁷ Seletuskirja kohaselt ei ole universaalteenuse puhul aga tegemist direktiivi art 5 lõigete 6- 10 kohase meetmega. Samuti reguleerivad nimetatud sätted (direktiivi art 5 lõiked 6- 10) meedet, mille eesmärgiks on tagada taastuenergiale ülemineku perioodiks (*transition period*) tõhus elektrimüüjate vaheline konkurents (mitte kõrgete elektrihindade leevendamine).¹⁷⁸

Universaalteenuse eelnõu seletuskirja kohaselt on aga universaalteenuse eesmärgiks kõrgete elektrihindade leevendamine.¹⁷⁹ Arvestades universaalteenuse hinnaregulatsiooni on võimalik, et Konkurentsiameti ühepoolset kehtestatud universaalteenuse tarbeks müüdava elektrienergia hind on selle tootmise omahinnast madalam. Alla omahinna reguleeritud elektrienergia hind viitab selgelt sotsiaalsele, ehk direktiivis viidatud diferentseeritud elektrienergia tariifile ning taoline tariif, ehk riigipoolne sekkumine elektrienergia hindade reguleerimisse on lubatud ainult vähekindlustatud kodutarbijatele.¹⁸⁰

Universaalteenuse tarbeks elektrienergia tootja toodab elektrienergiat fossiilsetest kütustest (põlevkivist), mille tõttu sisaldab universaalteenuse tarbeks müüdav elektrienergia hind CO2 kvoodi maksumust. Nimetatud keskkonnatasu võrra on universaalteenuse elektrienergia hind kallim võrreldes taastuenergia baasil toodetud elektrienergiaga. Elektrimüüjad lisavad oma kasumimarginali kodutarbijale müüdavale universaalteenuse elektrienergia hinnale.

Universaalteenuse raames kodutarbijatele müüdav elektrienergia hind võib olla volatiilne, sest universaalteenuse tarbeks toodetav elektrienergia hind sõltub CO2 kvoodi turuhinnast¹⁸¹ ja teistest fossiilkütustel põhineva elektritootja muutuvkuludest ning Konkurentsiameti poolsest igakordsest kooskõlastusest või ühepoolsest Konkurentsiameti otsusest (Konkurentsiamet võib elektrienergia hinna ka ühepoolset kehtestada, nagu seda tehti 1. oktoobrist 2022. a. kehtima hakanud

¹⁷⁷ *Ibidem*.

¹⁷⁸ Carbonnelle, M. jt. lk 72.

¹⁷⁹ Elektriturseaduse ja konkurentsiseaduse muutmise seadus. Eelnõu 655 SE seletuskiri, lk 1.

¹⁸⁰ Carbonnelle, M. jt. lk 74.

¹⁸¹ CO2 kvoodi turuhinnad: Ice Endex EUA Futures Intraday. www.ice.com.

universaalteenuse tootmishinna puhul)¹⁸². Universaalteenuse hind on sageli ka oluliselt kallim elektrikbörsi Nord Pool Eesti hinnapiirkonna vastava tunni päev-ette elektri hinnast.¹⁸³

Autori arvates on eriti oluline elektrienergia tootmise kui strateegilise mõjuga, elutähtsa teenuse (universaalteenuse) reguleerimisel, planeeritava regulatsiooni mõjude eelnev ja põhjalik hindamine. Lähtudes universaalteenuse eelnõu seletuskirjast¹⁸⁴, HÕNTE- st¹⁸⁵ ja Vabariigi Valitsuse määrusega¹⁸⁶ kinnitatud Mõjude hindamise metoodikast¹⁸⁷, on käesoleval juhul seaduseelnõu menetlemisel tuvastamata probleem, mida planeeritava seadusemuudatusega ja kohase poliitikameetmega soovitakse lahendada. Hindamata on kui palju on kodumajapidamisi, millel on raskusi tasumisega selle elektrienergia eest, mida on vaja normaalsete (inimväärsede) elamistingimuste tagamiseks. Sellist mõjude hindamist nõuab ka elektrituru direktiivi (2019/944) art 5 lg 5 ja Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus (EL) 2018/1999 art 3 lõige 3 d)¹⁸⁸. Lisaks on hindamata sotsiaalne ja demograafiline mõju, mõju riigi julgeolekule ja välissuhetele, mõju elu- ja looduskeskkonnale, mõju regionaalarengule ja muu otsene või kaudne mõju. Muuks otseseks mõjukuks, mis on kahjuks jäänud seaduseelnõu puhul hindamata, on ka universaalteenuse kättesaadavus, taskukohasus ja põlvkondadesisene võrdsus.

Kokkuvõtvalt, elektrituruseaduses sätestatud universaalteenuse alusel müüdava elektrienergia hinna vastavuseks energiaõigluse põlvkondadesisesele võrdsusele ja viimaks seadus kooskõlla direktiiviga tuleks kohaldada diferentseeritud tariife ning tariifi suurus(t)e määramisel hinnata eelnevalt nende mõju vähekindlustatud leibkondadele. Elektrienergia tootmise kui strateegilise mõjuga, elutähtsa teenuse reguleerimisel on jäänud eelnevalt põhjalikult hindamata planeeritava regulatsiooni mõjud. Sealhulgas, kui palju on raskustes kodumajapidamisi, eelnõu

¹⁸²Konkurentsiameti koduleht. Universaalteenus. <https://www.konkurentsiamet.ee/et/elekter-maagaas/elekter/universaalteenus>.

¹⁸³ Nord Pool. Market Data. Nord Pool Day-ahead prices. Hourly. <https://www.nordpoolgroup.com/en/Market-data/Dayahead/Area-Prices/EE/Hourly/?view=table>.

¹⁸⁴ Elektrituruseaduse ja konkurentsiseaduse muutmise seadus. Eelnõu 655 SE seletuskiri.

¹⁸⁵ 22. detsembri 2011. aasta Vabariigi Valitsuse määrus nr 180. Hea õigusloome ja normitehnika eeskiri. -RT I, 29.12.2011, 288.

¹⁸⁶ 13. jaanuari 2011. aasta Vabariigi Valitsuse määrus nr 10. Vabariigi Valitsuse reglement. -RT I, 12.06.2019, 3.

¹⁸⁷ Mõjude hindamise metoodika. Justiitsministeerium ja Riigikantselei 2021.

¹⁸⁸ Carbonnelle, M. jt, lk 69; 11. detsembri 2018. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus (EL) 2018/1999, milles käsitletakse energialiidu ja kliimameetmete juhtimist ning millega muudetakse Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrusi (EÜ) nr 663/2009 ja (EÜ) nr 715/2009, Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiive 94/22/EÜ, 98/70/EÜ, 2009/31/EÜ, 2009/73/EÜ, 2010/31/EL, 2012/27/EL ja 2013/30/EL ning nõukogu direktiive 2009/119/EÜ ja (EL) 2015/652 ning tunnistatakse kehtetuks Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EL) nr 525/2013. -ELT L 328, 21.12.2018, lk 1—77.

sotsiaalne ja demograafiline mõju, mõju riigi julgeolekule ja välissuhetele, mõju elu- ja looduskeskkonnale, mõju regionaalarengule, samuti universaalteenuse kättesaadavus, taskukohasus ja põlvkondadesisene võrdsus. Tagada tuleks elektrienergia hindu ainult seal, kus seda tegelikkuses ka vaja on tagada. Diferentseerimata tariifiga universaalteenus ei ole kooskõlas energiaõigluse jaotava õigluse ja põlvkondadesisese võrdusega.

CO₂ kvoodihinnast sõltuv universaalteenuse hind on volatiilne ning sageli elektrienergia börsihinnast kõrgem- elektrienergia taskukohasuse defitsiit. Statistiliselt hinnates on universaalteenus siiski oktoobris- detsembris 2022 leevendanud kõrgeid elektri hindu, st elektribörsil Nord Pool kujunenud kalendrikuu keskmist elektrienergia hinda Eesti hinnapiirkonnas¹⁸⁹. Samas on universaalteenuse hind piisavalt kõrge just selles sisalduva keskkonnatasu, CO₂ maksumuse¹⁹⁰ tõttu ning siduda universaalteenus fossiilse ehk CO₂ mahuka tootmisega, ei ole seega samasuunaline energiaõigluse taskukohasusega. Universaalteenuse kõrge hinna seisukohta kinnitab ka Majandus- ja taristuministri kehtestatud, kuni 31. märtsini 2023. a. kehtinud ajutine toetusmeede elektri hinna leevendamiseks¹⁹¹ - järelikut oli universaalteenuse kõrge hinna tõttu vajalik veel täiendavalt kompenseerida tarbijatele elektrienergia maksumust.

2.3.3 Kättesaadavus elektrituruseaduses

Elektrienergia kättesaadavuse puhul tuleb märkida EITS § 90 sätestatud piiranguid võrguühenduse katkestamisel. Nimetatud paragrahvi lõige 7 kohaselt on võlgnevuse tõttu keelatud katkestada füüsilise isiku tarbimiskoha võrguühendus kütteperioodil, alates 1 oktoobrist kuni 30. aprillini. Nimetatud EITS-i säte on seotud nii energiaõigluse taskukohasuse kui ka kättesaadavuse printsiipidega, sest tagatakse kättesaadavus (võrguühenduse katkestamise keeld), tulenevalt võimalikest taskukohasuse probleemidest (võlgnevus). Samas, elektrienergia hind ei muutu selle sätte tulemusel kodutarbijale taskukohasemaks, vaid sisuliselt antakse kodutarbijale krediiti. Seadus ei vabasta ka kodutarbijast võlgnikku viivitusintressi tasumisest (VÕS § 101 lg 1 p 6, § 113; EITS-is vastav erisäte puudub). Küll peab füüsilisest isikust tarbija puhul lähtuma lisaks

¹⁸⁹ Nord Pool. Market Data. Nord Pool Day-ahead prices. Monthly. <https://www.nordpoolgroup.com/en/Market-data/1/Dayahead/Area-Prices/EE/Monthly/?view=table>

¹⁹⁰ CO₂ kvoodi turuhinnad: Ice Endex EUA Futures Intraday.

¹⁹¹ 19. septembri 2022. aasta Majandus- ja taristuministri määrus. Energia hinna osalise kompenseerimise tingimused ja kord. -RT I, 16.09.2022, 12.

tarbijakaitse sätetest (VÕS § 42 lg 1, § 42 lg 3 p 5). Samuti ei saa (füüsilisest isikust) kodutarbijalt viivist nõuda rohkem kui 3-kordne seadusjärgne viivisemäär¹⁹².

Kättesaadavuse kontekstis on oluline mainida lisaks veel ELTS-i § 65 lg 5 sisalduva volitusnormi alusel kehtestatud majandus- ja kommunikatsiooniministri määrust „Võrguteenuste kvaliteedinõuded ja võrgutasude vähendamise tingimused kvaliteedinõuete rikkumise korral“¹⁹³ (Kvaliteedinõuete määrus), mis kehtib ühetaoliselt kodu- ja äritarbijatele. Kvaliteedinõuete määruse § 3 p 2 kohaselt on võlgnevuse tõttu katkestatud elektri võrguühenduse taastamise (taaspingestamise) tähtjaks kuni 8 tööpäeva, pärast võrguteenuse võlgnevuse tasumist. Juhul kui nimetatud tähtaja kulgemise perioodi jäävad puhkepäevad ja riigipühad, pikeneb taaspingestamise tähtaeg nimetatud päevade võrra. Seega halvimal juhul on taaspingestamise tähtaeg 8 + 5 päeva (nädalavahetus + jõulupühad). Kvaliteedinõuete määruses ei käsitleta hüvitist eelnimetatud lubatud tähtaja ületamise eest.

Kvaliteedinõuete määrus sätestab ka tähtajad rikkest põhjustatud katkestuse kõrvaldamiseks, põhivõrgus kuni 120 tundi ühe katkestuse kohta (§ 4 lg 4) ja jaotusvõrgus kuni 72 tundi ühe katkestuse kohta (§ 4 lg 5). Põhivõrgul on teatud tingimustel võimalik riket piiramata tähtajaga kõrvaldada (§ 4 lg 4¹). Piiratud on ka rikete aastane kogukestus ühe tarbimiskoha kohta, põhivõrgus kuni 120 tundi ja jaotusvõrgus 100 tundi (§ 4 lg 6). Põhivõrgu puhul teatud tingimustel aastane katkestuse kestuse piirang ei kehti (§ 4 lg 6¹). Mõlema võrguettevõtja puhul pikeneb katkestuste aastane lubatud kestus ühe tarbimiskoha kohta 3 päeva võrra, kui katkestuse põhjustas loodusõnnetus (kokku 6 päeva, § 4 lg 3 ja 6²). Plaaniise katkestuse kestuseks on lubatud kütteperioodil kuni 8 tundi ja muul perioodil kuni 10 tundi ning aastane plaaniliste katkestuste kogukestus ühe tarbimiskoha kohta kuni 64 tundi (§ 4 lg 7).

Kvaliteedinõuete määruse § 7 reguleerib võrgutasude vähendamist olukorras, kus võrguettevõtja rikub elektrivarustuse kindluse nõudeid, ehk ületab õigusaktiga lubatud katkestuse kestust. Summa, mille võrra võrgutasu vähendatakse, peab võrguettevõtja ette nägema turuosalisega sõlmitavates lepingutes (§ 7 lg 1). Kvaliteedinõuete määrus reguleerib jaotusvõrguettevõtja hüvitiste alampiirid (§ 7 lg 2- 4): (i) peakaitsmega kuni 63 A mitte vähem kui 24 eurot- 72 eurot

¹⁹² RKL 3-2-1-25-16; p 13.

¹⁹³ Majandus- ja kommunikatsiooniministri määrus. Võrguteenuste kvaliteedinõuded ja võrgutasude vähendamise tingimused kvaliteedinõuete rikkumise korral. RT I, 28.09.2021, 10.

(sõltuvalt katkestuse lubatud kestuse ületamise ajast), (ii) peakaitsmega üle 63 A mitte vähem kui 0,40 eurot/A - 1,15 eurot/A (sõltuvalt katkestuse lubatud kestuse ületamise ajast) ja (iii) võrguühendusel pingega 6- 35 kV mitte vähem kui 2,30 eurot/kV - 6,90 eurot/kV (sõltuvalt katkestuse lubatud kestuse ületamise ajast). Elektrilevi OÜ veebilehe andmetel hüvitatakse katkestuste lubatud kestuste ületamised kvaliteedinõuete määruses nimetatud miinimummäärades.¹⁹⁴

Vaadeldes elektrikatkestuse lubatud kestust ja selle ületamisel makstavat hüvitamist naaberriigis Soomes, on olukord kodutarbijale seal oluliselt soodsam. Soome tarbijakaitseameti andmetel on lubatud katkestuse maksimaalne kestus 12 järjestikkust tundi, pärast mida tuleb teenuse osutajal vähendada võrgutasu. Võrgutasu vähendatakse protsendina kodutarbija aastasest võrgutasude kogumaksumusest ja on seega seotud kodutarbija elektritarbimise mahuga- kes tarbib rohkem, sellel on õigus saada ka lubatud tähtaega ületava katkestuse korral suuremat hüvitist. Hüvitise määrad algavad 10% aastasest võrgutasude maksumusest kuni 200% aastasest võrgutasude maksumusest, kuid kokku mitte rohkem kui 2000 eurot.¹⁹⁵

Konkurentsiamet on pidanud muuhulgas 120 tunnist katkestuse lubatud kestust Eesti piires liiga pikaks ja kui elektrikatkestused kestavad kauem, oleks põhjendatud võrgutasude vähendamise määra sidumine saamata jäänud energia maksumusega ning lisaks hüvitada jaotusvõrgu poolt lõpptarbijatele elektrikatkestus ka põhivõrgu võrgutasu vähendamisest tuleneva jaotusvõrguettevõtja kokkuhoiu alusel.¹⁹⁶

EITS § 66 sätestab võrguettevõtjale elektrivõrkude arenduskohustuse, mis tagaks võimaluse järjepidevalt osutada õigusakti ja tegevusloa tingimuste kohast võrguteenust tarbijatele. Hiljutised

¹⁹⁴ Elektrilevi OÜ veebileht. Hüvitiste määrad.

<https://www.elektrilevi.ee/katkestused/hyvitamine?compensation=reduction-network-fees>.

¹⁹⁵ Kilpailu- ja kuluttajavirasto. Sähkökatkokset. www.kkv.fi

¹⁹⁶ Konkurentsiameti 03.08.2020. aasta pöördumine Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumisse. Ettepanekud määruse “Võrguteenuste kvaliteedinõuded ja võrgutasude vähendamise tingimused kvaliteedinõuete rikkumise korral“ ja sellega seotud muu seadusandluse muudatusteks, tagamaks tarbijatele õiglasem hüvitis võrguteenuse kvaliteedi rikkumise korral. Konkurentsiameti veebileht https://www.konkurentsiamet.ee/sites/default/files/news-related-files/ilma_akta_valjavote_vorguteenuse_kvaliteedimaaruse_muudatusett._.pdf. lk 2-3, lk 6.

Saaremaa ja Hiiumaa¹⁹⁷ ning Harjumaa¹⁹⁸ ning 2019 aasta Saaremaa, Ida- Virumaa ja Võru¹⁹⁹ elektrikatkestused viitavad regulatsiooni võimalikule puudulikkusele.

Kokkuvõtvalt, kuigi EITS-is on piiratud füüsilisest isikust elektritarbija tarbimiskoha võrguühenduse katkestamine kütteperioodil, on EITS-i (ja selle rakendusaktides) elektrienergia kättesaadavuse puhul veel arenguruumi, nii lubatud võrguühenduse katkestuste kestuste lühendamisel kui ka lubatud kestuste ületamiste hüvitamisel ning elektrivõrkude arenduskohustuse reguleerimisel. Arvestades, et kõikidele elektrienergia tarbijatele kehtivad Konkurentsiameti poolt kooskõlastatud võrgutasud ühtemoodi (EITS § 73), kuid võrguteenuse kvaliteet on piirkonniti ilmselgelt erinev (näiteks Harjumaa vs Saaremaa), on Eesti regulatsioon vastassuunaline energiaõigluse jaotava õiglusega ja põlvkondadesisese võrdsusega. EL õigus võimaldab teatud juhtudel võrgutasu diferentseerida.²⁰⁰ Samuti saaks nimetatud probleemi lahendada õiglaste võrgutasude vähendamistega lubatud katkestuste kestuste ületamistel. Võrreldes Soome regulatsiooniga on lubatud katkestuste kestused kodutarbijatele Eestis ebaproportsionaalselt pikad (12h Soomes vs 120h Eestis) ning Eestis on elektrikatkestuste hüvitamise regulatsioon (kodutarbijale) piisavalt keeruline, diferentseerides makstavate hüvitiste alammäärad erinevate katkestuste kestuste ja võrguühenduse karakteristikutega ning tehes mitmeid erandeid. Arvestades elektrienergia igapäevast asendamatu rolli ja tähendust kodutarbijale (vt 2.2), tuleks EITS-i (ja selle rakendusakte) elektrienergia kättesaadavuse osas (katkestuste lubatud kestus ja õiglase hüvitis) kindlasti korrigeerida. Elektrienergia kättesaadavuse osas tuleks lühendada lubatud katkestuste kestust ning selle ületamisel kehtestada õiglase hüvitis (€), kodutarbija puhul protsendina aastasest võrgutasude kogumaksumusest, sarnaselt Soomes kehtivale elektrikatkestuste hüvitamisele- siduda elektrivõrgu arenduskohustuse täitmata jätmise õiglase hüvitamisega.

¹⁹⁷ 10 detsembri 2022. aasta ERR uudis. Saaremaal ja Hiiumaal on tuhandeid elektrita majapidamisi;

15. detsembri 2022. aasta ERR uudis. Saaremaal on taas elektrita üle 1200 majapidamisi;

18. detsembri 2022. aasta ERR uudis. Elektriliinide ilmastikukindlaks muutmine on eelkõige rahaküsimus;

18. detsembri 2022. aasta ERR uudis. Sikkut: Saaremaa elektrikatkestuste kahjud tuleb hüvitada.

¹⁹⁸ 3. jaanuari 2023. aasta ERR uudis. Tugev lumesadu põhjustas ulatuslikud elektrikatkestused Harjumaal.

¹⁹⁹ Konkurentsiameti 03.08.2020. aasta pöördumine Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumisse. lk 1-2.

²⁰⁰ 5. juuni 2019. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus (EL) 2019/943, milles käsitletakse elektrienergia siseturgu. -ELT L 158, lk 54- 124. art 18 lg 3.

2.3.4 Universaalteenuse kättesaadavus

Universaalteenuse tarbeks vajamineva elektrienergia peab elektri edasimüüjale (elektrimüüjale, kes müüb elektri edasi lõpptarbijale) müüma keevkihttehnoloogial põhineva tootmiseseadmega elektritootja, kelle tootmiseseadme netovõimsus on 150 MW või rohkem (EITS 76⁶ lg 1, 3). Nimetatud tingimustele vastab Eestis ainult üks elektrienergia tootja, Enefit Power AS. Tegemist on aga avariiliste tootmisvõimsustega, mis omab otsest mõju elektrienergia (universaalteenuse) kättesaadavusele. Universaalteenuse vajadusteks kohustatud elektritootja müügikohustus piirdub tema elektrienergia tootmisvõimekusega, täpsemalt keevkihttehnoloogial põhinevate elektrienergia tootmiseseadmete tootmisvõimekusega kindlal ajahetkel²⁰¹. Juhul, kui kohustatud elektritootja elektri jaamas vajalik keevkihttehnoloogial põhinev tootmisvõimsus puudub, ei ole kodutarbijatele universaalteenusega müüdav elektrienergia enam kättesaadav. Arvestades elektri jaamade avariilisust (oma seitsme eluaasta jooksul on Auvere elektri jaam ca neli aastat avariide tõttu seisnud)²⁰² on selline võimalus reaalne, mis omakorda on oluline universaalteenuse kättesaadavuse hindamisel. Lisaks tuleb arvestada veel asjaoludega, et aastaks 2030 peab moodustama taastuvenergia elektrienergia summaarsest lõpptarbijast 100% (EnKS § 32¹ lg 1) ning Auvere elektri jaam on fossiilkütustel põhinev elektri jaam- rohepöördes tuleb fossiilkütustest loobuda, mis aga mõjutab otseselt fossiilkütustel põhineva elektri jaama puhul elektrienergia kättesaadavust.

EITS-is on sätestatud keevkihttehnoloogial põhineva tootmiseseadmega elektritootja elektrienergia müügikohustus, mis võib esmapilgul tunduda müügikohustusena piiramatus koguses (MWh) ja seega ei oleks universaalteenuse tarbeks kohustatud tootja puhul tootmisvõimekuse kättesaadavus justkui relevantne- kohustatud tootja kas toodab universaalteenuse tarbeks vajamineva elektrienergia ise või ostab selle kolmandalt tootjalt või elektribörsilt, sõltumata kohustatud tootja enda tootmisvõimekusest (MW). Nimetatud lähenemine tähendaks tootja kohustust tagada piiramatus koguses (MWh) reguleeritud hinnaga elektrienergia. Piiramatus koguses, reguleeritud

²⁰¹ EITS § 76⁶ lg 3¹ kohaselt võetakse universaalteenuse äritarbijaga puhul arvesse ka teisi kohustatud tootja tootmiseseadmeid müügikohustusega elektrimüügihinna arvutamiseks, kui keevkihttehnoloogial põhinevate tootmiseseadmete tootmismahut ei ole piisav.

²⁰² Konist, A. Kas põlevkivil on kohta ka tulevikus? – Riigikogu Toimetised 40/2019. Tallinn: Riigikogu Kantselei 2019, lk 206- 207; 13. oktoobri 2022. aasta ERR uudis. Vainola: Auvere elektri jaama töökindlus kasvab pärast remonti; 29. septembri 2022. aasta Äripäeva uudis. Auvere needus: Eesti kalleim elektri jaam on igal kolmandal päeval remondis.

hinnaga universaalteenuse tarbeks elektrienergia müügikohustus kujutab endast aga ettevõtlusvabaduse²⁰³ ja omandipõhiõiguse²⁰⁴ ebaproportsionaalset riivet. Riigikohtu kohaselt ei või riik põhjendamatult takistada iseseisva majandustegevuse kaudu tulu teenimist. „Ettevõtlusvabadust riivab olukord, kus avalik võim muudab ettevõtlusega tegelemise tingimusi ebasoodsamaks seni kehtinud õigusliku raamistikuga võrreldes.“²⁰⁵ Ettevõtlus on tegevus üldjuhul tulu saamiseks kauba tootmisest, müümisest, teenuste osutamisest jne.²⁰⁶ Ettevõtluse mõiste on käsitatav ka majandustegevusena ning ettevõtlusvabaduse kaitseala hõlmab kõiki tegevusalasid, mille puhul isik pakub enda nimel kaupu või teenuseid.²⁰⁷ Ettevõtlusvabadus annab õiguse nõuda, et avalik võim ei sekkuks ettevõtlusesse.²⁰⁸

PS § 11 kohaselt peab põhiõiguse piirang olema kooskõlas põhiseadusega, demokraatlikus ühiskonnas vajalik ega tohi moonutada piiratud õiguste ja vabaduste olemust. Piirangul peab olema legitiimne eesmärk ning vastav riive peab olema eesmärgi saavutamiseks sobiv, vajalik ja mõõduks.²⁰⁹

Ettevõtlusvabadusel on seos PS § 32 sätestatud omandiõigusega.²¹⁰ Kohustus müüa elektrienergiat suuremas koguses, kui universaalteenuse tarbeks kohustatud tootja suudaks toota, on omandipõhiõiguse (PS § 32) riive. Kohustus müüa elektrienergiat alla omahinna tähendaks avaliku võimu poolset võõrandamist. PS § 32 kohaselt on igapäevane omand puutumatu ja võrdselt kaitstud. Omandit võib omaniku nõusolekuta võõrandada ainult seaduses sätestatud juhtudel ja korras, üldistes huvides, õiglase ja kohese hüvituse eest. Sundides ettevõtjat pakkuma kaupu ja teenuseid alla omahinna, piiratud koguses, on ebaproportsionaalne põhiõiguste riive.

Eelnimetatud põhiõiguste riiveid ei tõusetu kui tõlgendada ELTS § 76⁶ universaalteenuse tarbeks müüdava elektrienergia müügikohustust põhiseaduskonformselt²¹¹ - ELTS § 76⁶ sätestatud tootja müügikohustus on piiratud keevkihttehnoloogial põhinevate tootmiseseadmete elektrienergia

²⁰³ PS § 31.

²⁰⁴ PS § 32.

²⁰⁵ RKPJKo 3-4-1-5-17, punkt 50.

²⁰⁶ Albi, K. jt. PSK § 31/5. – Eesti Vabariigi Põhiseadus. Komm vlj. Tartu: SA Iuridicum 2020.

²⁰⁷ *Ibidem*.

²⁰⁸ *Ibidem*, § 31/6.

²⁰⁹ RKPJKo 5-20-7, punkt 57.

²¹⁰ Albi, K. jt. PSK § 31/1. – Eesti Vabariigi Põhiseadus. Komm vlj. Tartu: SA Iuridicum 2020.

²¹¹ RKÜKo 3-2-1-73-04, punkt 36.

toodanguga (tootmisvõimekusega) kindlal ajahetkel. Sellise tõlgenduse kohaselt on aga aktuaalne universaalteenuse kättesaadavus, mis EITS kohaselt paraku põhineb avariilistel ja fossiilkütuseid kasutavatel tootmisvõimsustel.

Käesolevas töös ei käsitleta mahupiirangu tõttu elektrisüsteemi töö -ja varustuskindluse detailsemat regulatsiooni.

Kokkuvõtvalt, tarbijatele taskukohasema elektrihinna tagamise eesmärgiga instituut (universaalteenus) ei tohiks põhineda ainult avariilistel ega ka fossiilsel kütusel põhinevatel elektrijaamadel. Nimetatud asjaolud, avariilisus ja fossiilsete kütuste kasutamine, viitavad rohepöörde kontekstis energiaõigluse kättesaadavuse defitsiidile. Alternatiiviks on, vähemalt teatud ulatuses, lähtumine prosumerismi lahendustest (vt 3.2 ja järgnevad alampeatükid).

3 ENERGIAÕIGLUS JA PROSUMERISM ELEKTRITURUSEADUSES

Terminit prosumer kasutas 1970. aastal futurist Alvin Toffler oma teoses „Future Shock“, laiendades mõistet edasi 1980. aastal tööga „Kolmas Laine“.²¹² Tema käsitlese kohaselt toodavad tarbijad tulevikus enda tarbeks rohkem tooteid ja teenuseid. Termin prosumer on kombinatsioon kahest sõnast „producer“ ja „consumer“.²¹³ Prosumeri ideed käsitlesid 1972. aastal ka Marchall McLuhan ja Barrington Nevitt oma teoses „Take Today“, kus defineeriti prosumer kui tarbija, kellest saab tootja.²¹⁴

Energiaalases kirjanduses defineeritakse prosumerit peamiselt kui kedagi, kes on võimeline tootma ja tarbima energiat. Lisakarakteristikutena võib veel märkida energia salvestamist, võimet juhtida oma energia tarbimist ja tootmist ning tegutsemist kas individuaalselt või kollektiivselt eelnimetatud karakteristikute raames.²¹⁵

Euroopa Liidu energiaõiguses puudub otsene²¹⁶ prosumeri definitsioon²¹⁷, kuid ülalnimetatud prosumeriga sarnase sisuga²¹⁸ on kasutusel terminid „aktiivne tarbija“²¹⁹ ja „oma tarbeks toodetud taastuvenergia tarbija“²²⁰. Terminid aktiivne tarbija, omatarbeks toodetud taastuvenergia tarbija ja energia prosumer baseeruvad muuhulgas uudselt energiaõigluse paradigmat²²¹.

Seega on prosumerismil kaks tahku, elektriteenuste tarbimine ja aktiivne elektriturul osalemine, näiteks elektrienergia tootjana.

²¹² van Soest, H. The Prosumer in European Energy Law. – SIMPLY 2017. Scandinavian Institute of Maritime Law Yearbook. Marlus Nr 502. Norway: Sjørettsfondet. University of Oslo. Scandinavian Institute of Maritime Law 2018 lk 106.

²¹³ Milciuviene, S. jt, lk 6.

²¹⁴ van Soest, H., lk 106; Lowitzsch, J. Consumer Stock Ownership Plans (CSOPs)- The Prototype Business Model for Renewable Energy Communities. – Energies 2020. Volume 13. Issue 118. *Sine loco*: MPDI 2019, lk 2.

²¹⁵ Milciuviene, S. jt, lk 6 ; Moghadam, S. jt. lk 1- 3.

²¹⁶ Võrreldes omavahel Euroopa Parlamendi ja nõukogu määruse (EL) nr 2022/869* inglise- ja eestikeelseid versioone, selgub, et “prosumers” on eesti keeles “tootvad tarbijad”. *30. mai 2022. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EL) nr 2022/869, üleeuroopalise energiataristu suuniste kohta ja millega muudetakse määrusi (EÜ) nr 715/2009, (EL) 2019/942 ja (EL) 2019/943 ning direktiive 2009/73/EÜ ja (EL) 2019/944 ning tunnistatakse kehtetuks määrus (EL) nr 347/2013.- ELT L 152, lk 45–102.

²¹⁷ Milciuviene, S. jt, lk 6.

²¹⁸ *Ibidem*, lk 6- 7.

²¹⁹ (EL) nr 2019/944.

²²⁰ (EL) nr 2018/2001.

²²¹ Milciuviene, S. jt, lk 2.

3.1 Elektrienergia tarbija

Võlaõigusseaduses sätestatud tarbija ja elektrituruseaduses sätestatud tarbija on erinevad mõisted. Võlaõigusseaduse tarbija on füüsiline isik, kes ei tegutse majandus- või kutsetegevuses.²²² Elektrituru tarbija on isik, kes kasutab elektrienergiat oma tarbeks (ELTS § 12 lg 1), sh kodutarbija, äritarbija.²²³ Tarbija elektriturul (EITS-is) on laiem mõiste, kui VÕS-is sätestatud tarbija, sest EITS-i tarbija hõlmab lisaks füüsilisele isikule ka juriidilisest isikust (elektri)tarbija.

Füüsilisest isikust tarbija kohta kehtivad elektrituruseaduses terminid „füüsilisest isikust tarbija“²²⁴ ja „kodutarbija“. EITS § 12 lõige 1¹ kohaselt on kodutarbija tarbija, kes kasutab elektrienergiat oma majapidamises, mis ei seonu tema majandus- või kutsetegevusega.²²⁵ Autori arvates on siinkohal tegemist teatava dissonantsiga, sest elektrituruseaduse tähenduses on tarbija ka juriidiline isik ning keeruline on ettekujutada juriidilist isikut, kes kasutab elektrienergiat oma majapidamises, mis ei seonu tema majandus- või kutsetegevusega (mõeldav oleks korteriühistu, mille kõik liikmed on füüsilised isikud ning vastavas kortermajas kasutatakse ainult eluruume, ainult nende sihtotstarbele vastavalt, st. mitte äritegevuseks). Selgem oleks sisustada kodutarbija mõiste füüsilise isikuga, kes kasutab elektrienergiat ainult oma majapidamises ning asendada füüsiline isik (füüsilisest isikust tarbija) EITS-is läbivalt terminiga kodutarbija. Kodutarbija mõiste, täpsemalt kodutarbija ja äritarbija eristamine (kodutarbija ja mittekodutarbija), on üle võetud varemkehtinud elektrituru direktiivist.²²⁶ EITS-i seletuskirja kohaselt oli algselt kodutarbija ja äritarbija eristamise ainukeseks eesmärgiks võimaldada äritarbija puhul võrguettevõtjale (või tema nimetatud müüjale) suuremat lepinguvabadust- võrguettevõtjal (või tema nimetatud müüjal) on võimalik kokku leppida äritarbijaga elektrienergia müügikohustuse täitmiseks kodutarbija reguleeritud tüüptingimustest erinevad tingimused.²²⁷

Füüsilisest isikust tarbija käsitluse juures on oluline ka tarbija(kaitse) õigused, täpsemalt nende kehtivus kodutarbijast prosumerile. Euroopa Liidu taastuvenergia direktiivi kohaselt säilitavad

²²² Võlaõigusseadus.

²²³ Elektrituruseadus. -RT I 2003, 25, 153.

²²⁴ Näiteks EITS § 42¹ lg 5.

²²⁵ *Ibidem*.

²²⁶ 26. juuni 2003. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv 2003/54/EÜ, mis käsitleb elektrienergia siseturu ühiseeskirju ning millega tunnistatakse kehtetuks direktiiv 96/92/EÜ. -ELT L 176, 15.7.2003, lk 37- 56.

²²⁷ Elektrituruseaduse muutmise seadus. Eelnõu 1051 SE I seletuskiri. lk 2.

kodutarbijatest prosumerid tarbijakaitse õigused.²²⁸ Eesti elektrituru regulatsioon seda küsimust ei puuduta. Elektriturseadus reguleerib elektrituru tarbija õigusi, kuid seda viisil, mis on omistatavad tarbijatele elektriturseaduse tähenduses, ehk laiemalt, nii füüsilistele kui ka juriidilistele isikutele. Elektriturseadus sisaldab samas füüsilisele isikule eriregulatsioonid seoses võrguühenduse katkestamise, elektrituru infovahetusega, lepingute sõlmimisega ja nende lõpetamisega seoses- seega sisaldab EITS füüsilisest isikust elektritarbija kaitse sätteid. Elektriturseaduse § 12 lg 3 kohaselt ei ole tarbijaks isik (füüsiline ja juriidiline), kes kasutab toodetud elektrienergiat elektriijaama omatarbeks. Nimetatud sätte kohta ei ole kahjuks seletuskirja ega ka kohtulahendeid, kuid sättega reguleeritud terminit on kasutatud elektriturseaduses ainult taastuvenergia toetuseks kõlbliku elektritoodangu eristamiseks (EITS § 59¹ lg 2 p 3) ja ei ole seega tarbijakaitse õiguste raames asjakohane.

Tarbijakaitseaduse ja võlaõigusseaduse kohaselt on tarbijakaitse õiguste kontekstis tarbijaks ainult see füüsilisest isikust tarbija, kes teeb tehingu või tegutseb eesmärgil, mis ei ole seotud iseseisva majandus- või kutsetegevusega.²²⁹ Elektrienergia tootmine ja selle toodangu müümine (kodutarbijast prosumeri poolt) on aga olemuslikult seotud majandustegevusega.

Eesti õiguspraktikast autor kodutarbijast prosumeri (aktiivse tarbija) alaseid vaidlusi ei leidnud. Samas on sellise aktiivse tarbija küsimust tarbijakaitse õiguste raames lahendanud Euroopa Kohus.²³⁰ Vastavast Euroopa Kohtu lahendist saab järeldada, et tarbijakaitse õigused ei laiene täielikult kõikidele kodutarbijatele. Tarbijakaitse õigused kohalduvad prosumeritest kodutarbijatele, kelle majandustegevuse osakaal on marginaalne. Majandustegevusega tegelevatele kodutarbijatest prosumeritele ei laiene tarbijakaitse õigused kommertseesmärgil sõlmitud lepingute raames.²³¹

Kokkuvõtteks, oluline on, et kodutarbija ei kaotaks tarbijakaitse õigusi hakates taastuvenergia prosumeriks, sest viimane, nagu ka iga teine õiguste minetamine, võib mõjuda (taastuvenergia) arengule pärssivalt, mis aga omakorda on otseselt seotud puhtale energiale üleminekuga, õiglase rohepöördega. Kodutarbija kui taastuvenergia prosumer on keskse rolli

²²⁸ (EL) nr 2018/2001.

²²⁹ Tarbijakaitseadus. - RT I, 01.04.2022, 7; Võlaõigusseadus. - RT I 15.03.2022, 25, 15.

²³⁰ ECLI:EU:C:2018:37.

²³¹ Milciuviene, S. jt, lk 12.

kandjaks õiglasel taastuenergia tootmisele üleminekul²³² ja seega on selgus (kodu)tarbija tarbijaõiguste säilimise osas oluline ka energiaõigluse kontekstis.

Arvestades, et Eesti elektrituru regulatsioon ei tee erandeid kodutarbijast prosumeri osas ja lähtuma peaks seega VÕS-i ja TKS vastavatest sätetest, saab väita, et Eestis on üle võtmata taastuenergia direktiivis sätestatud kodutarbijast prosumerile tarbijakaitse õiguste kohaldatavus. Samuti on autori arvates mõistlik läbivalt Eesti elektrituru regulatsioonis kasutada füüsilisest isikust tarbija puhul terminit kodutarbija ja füüsilisest isikust prosumeri puhul samuti viidata kodutarbijale, lisades vajaliku täiendi („kodutarbijast prosumer“).

3.2 Aktiivne elektriturul osalemine

Raul Narits kirjutas 1999. aastal ühest tänapäevasest õiguse tunnetussaavutusest, Kommunitarismist. Kommunitarism rõhutab ühtsust ühiskonnas²³³. Isiksuse areng ei vaja mitte ainult vabadust millestki, vaid vabadust saada osa millestki, millestki ühisest. Selline vabadus kuuluda ja osa saada on isiku õigus või peab olema isiku õigus. Seesama õigus peab olema ka õigusaktidega piisavalt reguleeritud²³⁴. Jutt käib ühikonnastumisest kui inimese ühe põhivajaduse realiseerimise võimaldamisest²³⁵.

Autori arvates peab ka elektrituru õigusregulatsioon looma vabaduse kõikidele (kodu)tarbijatele osalemiseks taastuenergia prosumeritena energiaturul, kanda sellega seotud riske ja teenida tulu. Kui suudame tekitada suurema ühisosa ja miks mitte läbi prosumerismis osalemise või vähemalt luua võimaluse igal Eesti (kodu)tarbijal osaleda elektrienergia tootmises (vabadus millelegi), võiks ju tekkida olemuslikult teatud ühtekuuluvustunne (vastupidiselt elektriturult või teatud majandus-sotsiaalsuhetest isoleeritusele), ja kas selline ühtekuuluvustuune looks ka rohkem üksmeelt, sallivust- kas see mitte ei olegi ühikonnastumise eesmärk?

²³² Carbonnelle, M. jt, lk 64; Milciuviene, S. jt, lk 9, 13- 14; Ryszawska, B. jt. The Power of Co-Creation in the Energy Transition - DART Model in Citizen Energy Communities Projects. – Energies. Volume 14. *Sine loco*: MBDI 2021, lk 1-2.

²³³ Narits, R. Ühest tänapäevasest põhiseaduse mõttest arusaamise viisist. – *Juridica X*. Tartu: SA Iuridicum 1999, lk 466-472.

²³⁴ *Ibidem*.

²³⁵ *Ibidem*.

Tunnustades, et vaid tarbijate muutuv roll (tarbijast prosumeriks) tagab olemasolevate energiasektori väljakutsete lahendamise, ei sea Euroopa Komisjon energiasektori keskmesse mitte energiaettevõtteid, vaid energiatarbijad. Aktiivne klient, taastuenergia isetarbija ja energiatarbija on terminid, mis põhinevad uutel esilekerkivatel energiademokraatia, energiaõigluse ja jaotusmajanduse paradigmatel.²³⁶

Aktiivse tarbija mõiste Eesti õiguses sätestab ELTS § 3 p 1⁴. Aktiivse tarbija on Euroopa Liidu õigusest ülevõetud üldmõiste.²³⁷ Tarbija elektriturul aktiivseks osalemiseks, ehk taastuenergia prosumerisimi peamiste lahendustena saab nimetada tarbija (i) taastuenergia tootmist, (ii) energia salvestamist ja (iii) paindlikku nõudlust ehk tarbimiskaja. Autori arvates on ka energiakogukonnad eraldi prosumerismi vormiks, võimaldades lisaks individuaalsele tegutsemisele, koonduda ühise eesmärgi nimel, puhtale energiale üleminekuks. Aktiivse tarbija staatuse eelduseks on, et eelnimetatud tegevus(ed) ei oleks tarbija peamine äri- või kutsetegevus.²³⁸ Seadusandja nimetab ühe aktiivse tarbija (prosumeri) lahendusena ka omatoodetud elektrienergiaga hoone energiatõhususe parendamist (ELTS § 3 p 1⁴), mis autori hinnangul on aga kaetud juba taastuenergia tootmisega. Tegemist võib olla siiski täiendava võimalusega juhul, kui seadusandja peab siinkohal silmas ka fossiilse päritoluga toodetud elektrienergiaga hoone energiatõhususe parendamist. Samas on aktiivse tarbija mõiste seotud eelkõige taastuenergia direktiiviga.²³⁹

3.2.1 Taastuenergia tootmine

Euroopa elektriturul aluseks on Euroopa energiatarbija, füüsiline isik.²⁴⁰ Rahalistes raskustes olevaid isikuid tuleb järele aidata, soodustamaks neid aktiivselt osalema puhtale energiale üleminekul.²⁴¹ Energiaõigluse kohaselt peab taastuenergia tootmine olema lokaaliseeritud, demokraatiseeritud ning toetuste abil kättesaadav ka väikese sissetulekuga perekondadele. Puhta energia tehnoloogiad peavad olema kättesaadavad vaesematele tarbijatele, mitte ainult rikastele.²⁴²

²³⁶ Milčiuviene, S. jt. lk 2.

²³⁷ Carbonnelle, M. jt, lk 114.

²³⁸ ELTS § 3 p 1⁴ ja § 12¹.

²³⁹ Carbonnelle, M. jt, lk 114.

²⁴⁰ Carbonnelle, M. jt, lk 9; Lowitzsch, J. lk 4.

²⁴¹ Carbonnelle, M. jt, lk 9.

²⁴² Tomain, J. lk 181- 182.

Energiaõigluse seisukohast on seega oluline, kas taastuvenergia tootmine on piisavalt kättesaadav kodutarbijatele?

EITS § 58³ sätestab tarbija (nii füüsilise kui juriidilisest isikust tarbija) õiguse toota ja tarbida ning müüa elektrienergiat. Tegemist on Euroopa Liidu õigusest ülevõetud, aktiivse tarbija alamkatekooiaga.²⁴³ EITS § 12² sätestab ka energiakogukonna võimaluse, võimaluse panustada ühiselt taastuvenergia tootmisvõimekusse (energiakogukonnast pikemalt vt 3.2.4).

EITS § 22 lg 1 p 1 ja lg 2 p 1 kohaselt on elektrienergia tootmise tegevusluba nõutav ettevõtjate puhul, kui tootmisvõimsus on suurem 1 MW. ÄS § 1 kohaselt on ettevõtjaks äriühing ja füüsiline isik, kes püsivalt oma nimel pakub tasu eest kaupu või teenuseid. KonkS § 2 kohaselt on ettevõtjaks äriühing, füüsilisest isikust ettevõtja või muu majandus- või kutsetegevuses osalev isik või juriidiliseks isikuks mitteolev ühendus või ettevõtja huvides tegutsev isik. Tulenevalt eelnevast ei ole omatarbeks elektrienergiat tootva tarbija puhul nõutav tegevusluba. Kui tarbijast tootja püsivalt müüb oma toodetud elektrienergiat ning tema tootmisvõimsus on suurem kui 1 MW on vajalik elektrienergia tootmiseks tegevusluba. Kodutarbijate puhul varieeruvad tootmisvõimsused reeglina kuni 15 kW-ni, sest alla 15 kW tootmisvõimsusega taastuvenergia tootmiseseadme puhul kehtivad elektrivõrguga ühendamisel lihtsustatud tingimused²⁴⁴ ning seega reeglina kodutarbijast taastuvenergia tootjalt (prosumerilt) elektrienergia tegevusluba nõutav ei ole.

EITS sätestab võimalused kodutarbijale soetada elektritootmiseks vajalik füüsiline tootmisvõimsus (näiteks päikesepaneelid), mis peab saama paigaldatud (kodu)tarbija omandis olevale kinnistule. EITS § 3 p 1⁴ kohaselt on omatoodetud elektrienergiaga tegemist juhul, kui see on toodetud vastava (kodu)tarbija omandis oleval kinnistul. EITS § 58³ lg 3 kohaselt võib (kodu)tarbija kinnistule paigaldada taastuvenergia tootmiseseadme ja selle omanikuks olla ka kolmas isik. Igal juhul on seega vajalik (kodu)tarbija elektrienergia tootmiseks kinnistu omamine või rentimine²⁴⁵, kuhu saaks paigaldada vajaliku elektrienergia tootmiseseadme. EITS ei erista siinkohal füüsilisest isikust tarbijat (kodutarbijat) ja juriidilisest isikust tarbijat, ega loo esimesele

²⁴³ Carbonnelle, M. jt, lk 114; (EL) 2018/2001. art 2(14); Energiamajanduse korralduse seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus. Eelnõu 382 SE seletuskiri. lk 1.

²⁴⁴ Vabariigi Valitsuse määrus. Võrgueeskiri. -RT I, 2102.2019, 3; Vabariigi Valitsuse määrus. Elektrisüsteemi toimimise võrgueeskiri. -RT I, 12.05.2021, 2).

²⁴⁵ Energiamajanduse korralduse seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus. Eelnõu 382 SE seletuskiri. lk 5.

eeliseid võrreldes viimasega. Eelised on sätestatud seoses tootmiseseadme võimsusega (näiteks EITS § 87¹ lg 1 ja TuMS²⁴⁶ § 15 lg 4 p 12).

Valdav osa Eesti elanikest elab korterites. Statistikaameti andmetel elab korterites rohkem kui 900 000 inimest Eestis.²⁴⁷ Seisuga 31.12.2021 elas Eestis kokku 1 331 824 inimest.²⁴⁸ Arvestades asjaolu, et taastuvenergia tootmisüksuse paigaldamiseks on vajalik maaüksus või majakatus, on esitatud statistika kohaselt seega rohkem kui 2/3 Eesti elanikest välistatud prosumerismis osalemine läbi taastuvenergia tootmise. Lisaks kinnistu omamisele, tuleb arvestada ka tootmiseseadme kõrget maksumust (investeeringut), mis enamusele ei ole taskukohane. Ka Majandus- ja kommunikatsiooniministeerium seaduseelnõu väljatöötajana mõnab, et oma tarbeks taastuvast energiaallikast elektrienergia tarbimine on kapitalimahukas tegevus ning vastava sihtrühma suurus seega väike.²⁴⁹

Taastuvenergia tootmisüksust on teatud juhtudel võimalik paigaldada ka kortermajade katustele, kuid selliselt osaleks kodutarbija prosumerismis läbi mõttelise kaasomandi ning tal puuduks reeglina kontroll rahavoogude üle. Samuti eeldab ka kortermajale paigaldatav tootmisüksus investeeringut ning lisaks muule asjaajamisele on vajalik kaasomanike nõusolek (AÕS § 72 lg 1). Seega, investeeringule lisaks, on asjaajamine pigem keerulisem, võrreldes eramutega.

Tulenevalt eelnevast puudub valdaval osal Eesti elanikest juurdepääs taastuvenergia isetootmise turule ja seega ka taastuvenergia isetootmise otsestele hüvedele. Taoline olukord ei ole kooskõlas energiaõigluse kättesaadavusega, taskukohasuse ja põlvkondadesisese võrdsusega.

Taastuvenergia tootjal, sealhulgas aktiivsel (kodu)tarbijast (päikese)elektrienergia tootjal on võimalus saada toodetud ja võrku antud elektrienergia eest toetust (EITS § 59). EITS § 59² lg 1 ja lg 5 kohaselt rahastavad taastuvenergia tootmise eest makstavat toetust kõik elektrienergia tarbijad (sealhulgas kõik kodutarbijad) (EITS 59² lg 1). Seega on taastuvenergia toetuste maksmise regulatsiooni analüüsimine oluline energiaõigluse jaotava õigluse ja põlvkondadesisese võrdsuse

²⁴⁶ Tulumaksuseadus. - RT I, 17.03.2023, 77.

²⁴⁷ Statistikaameti veebileht. <https://www.stat.ee/>.

²⁴⁸ *Ibidem*.

²⁴⁹ Energiamajanduse korralduse seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus. Eelnõu 382 SE seletuskiri. lk 24- 25.

seisukohast. Kas toetuse maksmine on põhjendatud ning kuidas jagatakse kõikidelt (kodu)tarbijatel kogutavat taastuenergia tasu?

Toetusi makstakse maksimaalselt 12 aasta jooksul alates tootmise alustamisest (EITS § 108 lg 1). Alla 50 kW võimsusega tootmiseadmed saavad toetust automaatselt tingimusel, et tootmist alustati hiljemalt 31.12.2020 (EITS § 59 lg 2⁵). Alates 50 kW kuni alla 1 MW võimsusega tootmiseadmed saavad toetust automaatselt tingimusel, et tootmiseseade toodab elektrienergiat hiljemalt 31.12.2018 (EITS § 59 lg 2⁴). Tootmiseseadmed saavad ka toetust, kui osutuvad elektrienergia vähempakkumisel edukaks (EITS § 108 lg 1). Toetuse maksmisel tuleb järgida riigiabi reegleid (EITS § 59 lg 2¹ ja § 59 lg 2⁵). Toetust ei maksta negatiivse turuhinna tingimustes (EITS § 59¹ lg 2 p 4). Kõrgete elektrienergia turuhindade (börsihindade) tingimustes võib toetuse maksmise periood alla 50 kW võimsusega tootmiseseadmetel olla lühem kui 12 aastat.²⁵⁰ EITS § 59⁴ lg 5⁴ p 1 seob elektrienergia vähempakkumisel, eduka olemasoleva elektri tootmiseseadme puhul, toetuse ülemmäära börsihinnaga (vähempakkumistel eduka uue tootmisvõimsuse puhul ei ole toetus piiratud börsihinnaga- § 59⁴ lg 5⁴ p 1 ja p 3). Teisi kehtivaid börsihinnaga seotud taastuenergia tootmise toetuse piiranguid, kus seaduses fikseeritud toetuse suurust mõjutaks börsihind, autor ei tuvastanud. Eestis (sh EITS-is) puudub (kodutarbijate) sissetulekute alusel diferentseeritud taastuenergia tootmise toetamine.

Taastuenergia toetust makstakse seega, teatud eraneid arvestades, sõltumata parasjagu kehtivast elektrienergia turuhinnast ja sõltumata toetuse saaja sissetulekutest. Nimetatud lähenemine ei ole kooskõlas energiaõigluse jaotava õiglusega ega põlvkondadesisese võrdsusega, sest enamusel Eesti elanikest puudub juurdepääs taastuenergia tootmisvõimsustele, samas maksavad kõik (kodu)tarbijad (kõrgeid) elektri hindu ja rahastavad lisaks tootjatele makstavat taastuenergia toetust. Põhjendamatult on jagada ümber tarbijate raha sinna, kus selleks puudub tegelik vajadus. Põhjendatud ei ole toetuse maksmine kõrgete elektrienergia turuhindade kehtivusel, kuivõrd investeeringute tasuvust tagavad sellisel juhul juba needsamad (kõrged) elektrienergia turuhinnad. Kahtlemata tuleb siinkohal arvestada taastuenergia tootja õiguspärase ootusega, mis seisneb

²⁵⁰ 17. juuni 2014. aasta Komisjoni määrus (EL) 651/2014, ELi aluslepingu artiklite 107 ja 108 kohaldamise kohta, millega teatavat liiki abi tunnistatakse siseturuga kokkusobivaks. -ELT L 187, lk 1- 78. Art. 43;
7. juuli 2022. aasta Elering AS otsus. Alla 50 kW võimsusega ja alates 01.07.2020 tootmist alustanud tootmiseseadmete omaniku. punkt 2.13. Elering AS veebileht. https://elering.ee/sites/default/files/2022-07/Kuni%2050kW%20seadme%20toetuse%20%C3%BClempiiri%20tuvastamise%20otsus_07.2022.pdf

taastuenergia tootmiseseadme soetamises EITS-is sätestatud toetuse ajendil. Kuid samas tuleks lähtuda kõiki asjakohaseid turuosalisi arvestavalt ja muuhulgas kaasata jaotav õigus ja mõistlikkuse põhimõte (vt ka 2.3.1 EITS elektrihinna mõistlikus)- toetuse hindamisel lähtuda toetuse rahastajate (elektritarbijate, sh ka vähekindlustatute) ja kõrgeid elektrihindu saavate taastuvelektri tootjate põhjendatud huvidest ning leida tasakaal.

Õiguspärase ootuse põhimõte on ainult üks lüli argumentatsiooniahelas ning selle kõrvale kaasatakse veel ka põhiõigusi ja muid põhiseaduse põhimõtteid²⁵¹. Riigikogu üldkogu on 2008. aastal hinnanud taastuenergia toetused põhiseaduspäraseks, kuid samas ei välista, et muudatused elektri turuhinnas või muudes asjas tähtsust omavates asjaoludes võivad (või on juba võinud) kaasa tuua olukorra, kus taastuenergia toetused ja nende finantseerimiseks kehtestatud tasud muutuvad (või on juba muutunud) põhiseaduse mõttes ülemääraseks²⁵². Autor ei pea õiguspäraseks ootust, et näiteks 4000 €/MWh elektrihinna puhul makstakse taastuvtootjale veel toetust ca 53 €/MWh (5,37 s/kWh- EITS § 59 lg 2 p 1). Aastatel 2010- 2022 on makstud toetusi taastuenergia tootmisele ligikaudu miljard eurot (966 621 251, 00 €). Aastal 2021 summas 94 491 917,00 eurot ja aastal 2022 summas 179 094 627 eurot²⁵³.

Arvestada tuleb ka taastuenergia direktiivis²⁵⁴ reguleeritud taastuenergia rahalise toetuse stabiilsusnõudega, mille kohaselt ei ole lubatud muuta juba kehtestatud toetusi viisil, mis mõjutaks negatiivselt toetusest tulenevaid õigusi ja kahjustaks juba toetust saavate projektide majanduslikku elujõulisust (artikkel 6 lg 1). Toetusi võib kohandada, kui vastavad kohandamiskriteeriumid olid ettenähtud juba algses toetuskavas (artikkel 6 lg 2). Seega juhul, kui artikkel 6 lg 1 mõlemad tingimused on täidetud võib toetusi piirata artikkel 6 lg 2 alusel. Kui aga vähemalt üks artiklis 6 lg 1 nimetatud tingimustest on täitmata, toetuste piiramine mõjutaks küll negatiivselt toetusest tulenevaid õigusi, kuid kõrgetest elektrihindadest tulenevalt ei kahjustataks juba toetust saavate projektide majanduslikku elujõulisust, saaks autori hinnangul toetusi piirata isegi juhul, kui seda (toetuse kohandamiskriteeriumeid) ei nähtud ette algses toetuskavas.

²⁵¹ Pikamäe, P. Ootused-lootused ehk õiguspärase ootuse põhimõte põhiseaduslikkuse järelevalve praktikas. - Juridica IX. Tartu: SA Iuridicum 2019, lk 697.

²⁵² RKÜKo 3-2-1-71-14, p 127.

²⁵³ Elering AS veebileht. Taastuenergia toetus. Väljamakstud toetused 2010-2022. <https://elering.ee/taastuenergia-toetus>.

²⁵⁴ (EL) nr 2018/2001.

Taastuenergia laialdane kasutuselevõtmine kergitab võrguteenuse hinda. Anakronistlikud, suuremahulised infrastruktuurid on tänapäeval vastandatud väikeste, kaasaegsete vastaspooltega²⁵⁵, mis mõneti tasakaalustavad varasemat ebaõiglust, luues aga samas uut.²⁵⁶ Näiteks taastuenergia tootmisvõimsuste laialdane kasutuselevõtmine riiklike toetuste abil on märkimisväärselt kergitanud võrguteenuse hinda, mis kajastub kõikide tarbijate elektriarvetel.²⁵⁷ Seega lisaks elektrienergia hindadele ja taastuenergia tasule, kannavad tarbijad veel ka taastuenergia tootmise tõttu suurenenud võrgutasu. Samas ei ole taastuenergia tootmisvõimsuse omamine enamusele kättesaadav.²⁵⁸

Taastuenergia tootmise juures tuleb mainida ka tuuleparkide valdajate poolt makstavaid hüvitisi. Juulis 2023. aastal jõustuva keskkonnatasude seaduse²⁵⁹ kohaselt makstakse kohalikele omavalitsustele, kaluritele ja kohalikele elanikele tuulikute põhjustatud keskkonnahäiringute kompenseerimiseks hüvitist (KeTS § 4, §§ 21¹ – 21⁶, §§ 55²- 55⁴). Hüvitist maksavad ainult need tuulepargi valdajad, kes alustavad tuulepargiga seonduvat ehitustegevust või elektritootmist pärast 01.07.2023. a. (KeTS § 68⁵). Tuuleparkide põhjustatud häiringute hüvitamine on kindlasti tervitatav ja ka samasuunaline energiaõigluse jaotava õiglusega.

Kokkuvõtvalt, kuigi omatarbeks elektrienergiat tootvalt (kodu)tarbijalt ei nõuta vastavat tegevusluba, puudub valdaval enamusel kodutarbijatest juurdepääs taastuenergia isetootmise turule ning sellega seotud hüvedele (sealhulgas, enda toodetud taastuenergia, taastuenergia toetused, elektri hinnariski maandamine enda toodetud taastuenergia ulatuses). Samas maksavad kõik (kodu)tarbijad kõrgeid elektri hindu ja rahastavad taastuenergia tootmise eest makstavat toetust. Samuti tasuvad kõik (kodu)tarbijad taastuenergia tootmisvõimsuste laialdase kasutuselevõtmise tõttu kallinenud võrguteenuse hinda (võrguteenuse hind aga kallineb just selle sama taastuenergia toetuste baasil kasvanud taastuenergia tootmise suurenemise tulemusena). Kõik (kodu)tarbijaid seega maksavad taastuenergia toetusi, mis omakorda suurendab (kodu)tarbijate võrgutasu. Taastuenergia tootmise hüve saab aga ainult valdav vähemus (kodu)tarbijatest. ELTS ei erista kodutarbijast tootjat (prosumerit) ja äritarbijast tootjat, ega loo

²⁵⁵ Näiteks päikeseenergia väiketootjad, tootmisvõimsusega alla 1 MW. Elektrituruseadus § 15 lg 5, § 22 lg 2 p 1.

²⁵⁶ McCauley, D. jt. Energy justice in the transition to low carbon energy systems: Exploring key themes in interdisciplinary research. lk 916.

²⁵⁷ Carbonnelle, M. jt, 63.

²⁵⁸ Moghadam, S. jt. lk 6-7.

²⁵⁹ Keskkonnatasude seadus. -RT I, 17.03.2023, 40.

esimesele eeliseid võrreldes viimasega. Sama kehtib ka toetuste maksmisel. Taoline mitteristav regulatsioon on atraktiivne ettevõtjatele, kes koos kodutarbijatega konkureerivad samale taastuvenergia toetusele.²⁶⁰ Samuti ei ole taastuvenergia toetused diferentseeritud kodutarbijate sissetulekute alusel. Eelkirjeldatu on vastuolus energiaõigluse jaotava õiglusega ning põlvkondadesisese võrdsusega.

Juulis 2023. aastal jõustuva keskkonnatasude seaduse muudatusega kaasnev tuuleparkide põhjustatud häiringute hüvitamine kohalikele elanikele on kindlasti tervitatav ja ka samasuunaline energiaõigluse jaotava õiglusega.

3.2.2 Energia salvestamine

EITS § 3 p 8² sätestab elektrienergia salvestamise mõiste ja sama paragrahvi punkt 8⁴ energiasalvestamiseks vajaliku energiasalvestusüksuse mõiste, milleks on muuhulgas ka kahesuunalist laadimist võimaldav elektrisõiduki laadimispunkt. Tegemist on Euroopa Liidu õigusest ülevõetud instituudiga.²⁶¹

Seoses puhtale energiale üleminekuga ning selleks rajatavate taastuvenergia tootmiseseadmete laialdane kasutuselevõtmine nõuab järjest suuremaid investeeringuid elektrisüsteemi tasakaalustamiseks ning siinkohal mängib elektrienergia salvestamine olulist rolli.²⁶² Elektrienergia salvestamine on (lisaks reguleeritavatele elektrijaamadele) elektrisüsteemi tasakaalustamisel üheks lahenduseks ning hoonete puhul elektrisalvestuse levinuimaks viisiks on elektrienergia salvestamine akudega.²⁶³ Tulenevalt toormaterjalide hinnatõusudest tõusevad ka akude hinnad.²⁶⁴ Salvestamisel toetatakse ainult äritarbijaid.²⁶⁵ Mõistlik oleks seega

²⁶⁰ Lowitzsch, J. lk 19.

²⁶¹ Elektriturseaduse ja riigivaraseaduse muutmise seadus. Eelnõu 426 SE seletuskiri, lk 1, 3- 4.

²⁶² Carbonnelle, M. jt, lk 140; Wang, Z. jt. Research on energy management strategy of photovoltaic-battery energy storage system. – International Journal of Low-Carbon Technologies. Volume 17. *Sine loco*: Oxford University Press 2022, lk 488.

²⁶³ *Ibidem*, lk 488.

²⁶⁴ 6. detsembri 2022. aasta BloombergNEF pressiteade. Lithium-ion Battery Pack Prices Rise for First time to an Average of \$151/kWh. BloombergNEF veebileht. <https://about.bnef.com/blog/lithium-ion-battery-pack-prices-rise-for-first-time-to-an-average-of-151-kwh/>.

²⁶⁵ Salvestamise toetused on ainult äritarbijatele:

(i) 12. detsembri 2022. aasta Majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumi pressiteade. Detsembris avaneb taastuvenergia salvestusseadmete toetuse taotlusvoor. MKM veebileht. <https://www.mkm.ee/uudised/detsembris-avaneb-taastuvenergia-salvestusseadmete-toetuse-taotlusvoor>;

(ii) Keskkonnainvesteeringute keskus veebileht. Energiasalvestuse seadmete pilootprojektide arendamine. <https://kik.ee/et/toetatavad-tegevused/energiasalvestuse-seadmete-pilootprojektide-arendamine>.

seadusandjal, lisaks taastuenergia tootmise toetamisele (vt 3.2.1) või selle asemel mõelda, kuidas kuluefektiivselt tasakaalustada tulevikus elektrisüsteemi, sealhulgas kaaluda elektrienergia salvestamise toetamist lisaks äritarbijatele ka kodutarbijate puhul.

Ainukese (kodu)tarbijat otseselt soosiva elektrienergia salvestamise sätena saab EITS-is nimetada § 71 lg 10, mis keelab võrgutasu (elektrienergia edastamistasu) kohaldamise salvestatud elektrienergia elektrivõrku tagastamisel. Kahjuks ei ole EITS-i regulatsiooniga välistatud võrgutasu kohaldamine ka elektrivõrgust salvestamiseks võetud elektrienergia eest.

Üheks võimaluseks on kahtlemata (kodu)tarbija elektrienergia salvestamise toetamine, näiteks salvestatava elektrienergia vabastamine elektrienergia edastamistasust ka võrgust elektrienergia võtmisel (mitte ainult võrku andmisel). Kuna salvestusseadmed on kallid, salvestamisega kaasneb elektrienergia kadu (võrgust võetud ja salvestatud elektrit ei saa kunagi 100% ulatuses muundada tagasi elektrienergiaks), samas on võrgust elektrienergia salvestamiseks võetud elektrienergia eest 100% edastamistasu makstud, saab väita, et EITS pigem ei soosi piisavalt elektrienergia salvestamist, mis omakorda Eestis tähendab jätkuvat vajadust fossiilsete, reguleeritavate tootmisvõimsuste järele.

Kokkuvõtvalt, EITS-is kodutarbija elektrienergia salvestamist soodustav regulatsioon sisuliselt puudub. Arvestades asjaolu, et salvestamine aitab kaasa soodsamate elektrihindade kujunemisel²⁶⁶, saame rääkida siinkohal EITS-i kaudsest vastuolust taskukohasuse printsiibiga. Samuti on vastuolu jaotava õiglusega, kui riik toetab ainult äriühinguid valdkonnas, kus ka kodutarbijad saaksid osaleda. Subsideerides (ainult) äriühinguid on suur tõenäosus, et sellise kunstliku turumeetmega (äriühingute toetamine), mis kasvatab nõudlust, muudetakse elektrienergia salvestamistehnoloogia võimalik soetamine (akud) kodutarbijatele senisest kallimaks (võimalik hinnatõus) ning äritarbijaga konkureerimine veelgi keerulisemaks. Tasakaalustavaid meetmeid autor siinkohal ei tuvastanud.

²⁶⁶ Elektriturseaduse ja riigivaraseaduse muutmise seadus. Eelnõu 426 SE seletuskiri, lk 4; Wang, Z. jt. lk 489, lk 492.

3.2.3 Paindlik nõudlus ehk tarbimiskaja

Paindlikkusteenus on üldmõiste, mis koondab endas erinevad võimalused elektrivõrgu kulutõhusaks toimimiseks (EITS § 3 p 20¹).²⁶⁷ Üheks selliseks võimaluseks kodutarbijale on tarbimiskaja.

Stabiilse elektrienergiaga varustamise eesmärgil säilitavad ka taastuenergia tootjad elektrivõrgu ühenduse (mitte ei ole elektrivõrgust eraldatud, autonoomsed) ning taastuenergia toodangu ebastabiilne iseloom, mis läbi võrguühenduse elektrivõrku antakse, mõjub negatiivselt elektrivõrgu pingele ja sageduse stabiilsusele.²⁶⁸ Elektrienergia ületootmist ja defitsiiti põhjustab järjest enam taastuenergiast elektrienergia tootmine ning elektrienergia nõudluse paindlikkusest saab võti selliste taastuenergia tootmise tagajärjel põhjustatud suurte ja mitteregulaarsete elektritoodangu kõikumiste tasakaalustamiseks.²⁶⁹ „Tarbijatel on ülisuur tähtsus paindlikkuse saavutamisel, mis on vajalik elektrivõrgu kohandamiseks taastuvelektri pidevalt muutuvale tootmisele ja hajatootmisele.“²⁷⁰

Paindlik nõudlus ehk tarbimiskaja tähendab sisuliselt (kodu)tarbija elektrienergia tarbimise (tarbimiskoormuse) vähendamist või suurendamist, vastavalt sellele, kas elektrienergiat on elektrivõrgus liiga vähe (elektrienergia defitsiit- näiteks elektrienergia tootmiseadme või elektrivõrgu rikke korral) või liiga palju (väga päikesepaistelise ja tuulise ilma korral toodetakse taastuenergia tootmiseadmetega tavalisest rohkem elektrienergiat).²⁷¹ Tarbimiskoormuse reguleerimine (paindlik nõudlus ehk tarbimiskaja) võimaldab märkimisväärset elektritarbimise vähendamist suure elektrinõudlusega tiputundidel, mis omakord tähendab kokkuhoidu tipuelektijaamade ja võrguinvesteeringute arvelt.²⁷² Taastuenergia defitsiidi korral (päikest või tuult parasjagu ei ole) või tootmiseadme rikke korral on elektrisüsteemis elektrienergiat puudu ning ka sellist defitsiiti on odavam katta tarbimise vähendamisega.

²⁶⁷ Carbonnelle, M. jt, lk 102.

²⁶⁸ Milciuviene, S. jt. lk 2.

²⁶⁹ Carbonnelle, M. jt, lk 102.

²⁷⁰ Elektritruuseaduse ja riigivaraseaduse muutmise seadus. Eelnõu 426 SE seletuskiri, lk 3.

²⁷¹ EITS § 3 p 23³; Glazer, S. Electricity Demand Response- One LMP Size Does Not Fit All. – George Washington Journal of Energy and Environmental Law. Vol 5. *Sine loco*: Heinonline 2014, lk 45.

²⁷² Carbonnelle, M. jt, lk 102.

Üheks tarbimiskaja lahenduseks on turuhinda järgivad, ehk ujuva hinnaga lepingud.²⁷³ Euroopa Liidu õiguse kohaselt, peab (kodu)tarbijal olema võimalik sõlmida elektrienergia tarbimiseks turuhinda järgivaid lepinguid. Selliste lepingute eesmärgiks on (kodu)tarbija motiveerimine ise oma elektritarbimist reguleerima, vastavalt tarbimisperioodil kehtivate hindade mõjul- kallimatel tarbimisperioodidel (elektrienergia defitsiit) tarbitakse vähem ja odavamatel (elektrienergia suurenenud tootmine) rohkem elektrienergiat.²⁷⁴

Teine tarbimiskaja võimalus on osaleda elektriturul paindlikkuse pakkumistega agregatori vahendusel.²⁷⁵ EITS § 1² ja § 1³ sätestab agregatori ja agregeerimise mõisted, mille kohaselt agregator koondab erinevate elektritarbijate tarbimisvõimekused või tootjate tootmisvõimekused ning vahendab neid müügiks elektriturul. Sisuliselt koondab agregator elektritarbijate siduvad valmisolekud teatud kauplemisperioodidel tarbida vähem või rohkem elektrienergiat ja tootjate siduvad valmisolekud teatud kauplemisperioodidel toota rohkem või vähem elektrienergiat ning seejärel pakub agregator eelnimetatud koondatud tarbimis- ja tootmisvõimekusi elektrisüsteemi reguleerimisturul, elektrisüsteemi bilansis hoidmiseks. Üks kodutarbija või väike elektritooja omaks individuaalselt olematut mõju elektrisüsteemi tasakaalustamise kontekstis, kuid agregeeritud võimekusega on võimalik elektrisüsteemi tasakaalustada.

Ülalnimetatud instituudid (paindlikkus, tarbimiskaja, agregator, agregeerimine) on üle võetud Euroopa Liidu õigusest.²⁷⁶

EITS § 21⁴ lg 3 kohaselt töötab Konkurentsiamet välja tarbimiskajas osalemise tingimused, kuid seaduses selleks tähtaega ettenähtud ei ole. Nimetatud tingimusi töö esitamise seisuga väljatöötatud ei ole ja tarbimiskaja turg (elektrisüsteemi reguleerimisturg) Eestis laiaulatuslikult ei toimi. Arvestades Baltimaade elektrituru väiksust, peatset eraldumist BRELL süsteemist²⁷⁷ ning käimasolevat puhtale energiale üleminekut, on elektrisüsteemi paindlikkus, tarbimiskaja, mõistlike hindadega elektrisüsteemi tasakaalus hoidmiseks ja ka varustuskindluse seisukohalt

²⁷³ Carbonnelle, M. jt, lk 103- 104.

²⁷⁴ *Ibidem*.

²⁷⁵ Carbonnelle, M. jt, lk 103.

²⁷⁶ Elektrituruseaduse ja riigivaraseaduse muutmise seadus. Eelnõu 426 SE seletuskiri, lk 1-3, lk 5, lk 13.

²⁷⁷ „Eesti elektrisüsteem kuulub suurde sünkroonselt töötavasse ühendssüsteemi BRELL, mille moodustavad Eestiga vahelduvvooluliine kaudu ühendatud naaberriigid Läti ja Venemaa ning nende naabrid Leedu ja Valgevene.“

Elering AS veebileht <https://elering.ee/elektrisusteem>;

Elering AS veebileht <https://www.elering.ee/sunkroniseerimine>.

ülioluline. Paindlikkus on seotud ka salvestamisega (vt 3.2.2)- ületootmise puhul elektrienergia salvestatakse elektrivõrgust ja defitsiidi puhul edastatakse elektrivõrku.

Tarbimiskaja puhul on kriitiline ka EITS-i universaalteenuse instituut, mis võib pärssida tarbimiskaja kasutuselevõtmist. Universaalteenuse, kui fikseeritud elektrienergia hinnatingimustes puudub turuosalistel motivatsioon juurutada tarbimiskaja, sest elektrihind on kõikidel tarbimistundidel analoogne- diferentseerimata elektri hinnad (vt 2.3.2). Kehtestades ühtlase hinna kõikideks tarbimisperiodideks, puudub elektritarbijatel motivatsioon reguleerida oma elektritarbimist elektrihindadest tulenevalt.

Kokkuvõtvalt, tarbimiskaja laiaulatusliku juurutamata jätmisega rikutakse sisuliselt kõiki energiaõigluse printsiipe. Paindlikkuse reeglid ja nende juurutamine tervikuna on oluline samm konkurentsivõimelise ja tarbijakeskse elektriturust suunas.²⁷⁸

EITS ja selle rakendusakte (võrgueeskirju) tuleb täiendada tarbimiskaja soodustamise suunaliselt või Konkurentsiameti poolt koostada tarbimiskajas osalemise tingimused, eesmärgiga kehtestada detailsem teostus tarbimiskaja kasutusele võtmiseks võimalikult suure hulga kodutarbijate poolt. Detailsema regulatsiooni kasuks saab näitena tuua USA FERC²⁷⁹ poolt jõustatud tarbimiskaja regulatsioonid, mille tulemusena on tarbimiskaja saatnud märkimisväärne edu.²⁸⁰

3.2.4 Energiakogukonnad

Louis O. Kelso, USA äri- ja finantsõiguse jurist, töötas 1956. aastal välja kontseptsiooni, mille kohaselt said ka vaesemad inimesed, töölised, kellel ei olnud sääste, osaleda äriühingus omanikena, soetades oma tuleviku sissetulekute arvelt äriühingu väärtpabereid (ESOP- *employee stock ownership plan*).²⁸¹ Nimetatud teoorial põhineb 1958. aastal loodud erakapitali demokraatiseerimise kontseptsioon, mis kaasas tarbija (prosumeri)²⁸², kes maksis soetamislaenu eest selle äriühingu väärtpaberi (aktsia) tuleviku tootluse alusel (CSOP- *consumer stock ownership*

²⁷⁸ Cabau, E. jt. EU Energy Law. lk 43.

²⁷⁹ USA föderaalne energiaregulaator. www.ferc.gov.

²⁸⁰ Glazer, S. lk 45.

²⁸¹ Group, Z/Yen. Mainelli, M. Mills, S. Why Employee Share Ownership Matters. Report. *Sine loco*: Long Finance & Esop Centre 2022, lk 25- 26.

²⁸² *Ibidem*.

plan).²⁸³ Mõlemad nimetatud kontseptsioonid on olnud USA-s üledukad- ESOP-is osaleb tänaseks ca 14,2 miljonit töötajat, kellele kuulub vara kokku ca 1,4 triljoni USD väärtuses. CSOP esimene projekt (1958) hõlmas 4 580 farmerit, mille investeeringute maht tänases väärtuses on ca 915 miljonit eurot.²⁸⁴

CSOP võimaldab siseneda energiatootmisse ka madala sissetulekuga kodutarbijatel. Kohaliku kogukonna asutatud juriidiline isik (SPV) võtab taastuvenergia tootmisvõimsusesse investeerimiseks laenu. SPV osad või aktsiad jaotatakse (kodu)tarbijatele proportsionaalselt nende elektrienergia ostumahtudele. Omatarbimise ja suurenenud energiaefektiivsusega kaasnevate kulude kokkuhoiu arvelt ning tarbimisest ülejääva elektrienergia toodangu müügist saadud tuluga tasutakse laenu eest. Pärast laenu tasumist saadav tulu jagatakse omanikest (kodu)tarbijate vahel.²⁸⁵

2018. aastal sätestati Euroopa Liidu õiguses, muudetud taastuvenergia direktiivis²⁸⁶ taastuvenergiakogukonna (*renewable energy community*) instituut.²⁸⁷ Nimetatud instituut on 2019. aastal täpsustustega implementeeritud uues energiaturu direktiivis²⁸⁸, nimetades seda kodanike energiakogukonnana (*citizen energy community*) ning laiendades energiakogukonna võimalikud tegevusalad.²⁸⁹

Euroopa Liidu energiakogukonna regulatsiooni eesmärgiks on kaasata tarbija (kapitali) juriidilise isiku vahendusel energiaprojektidesse, tagades väiksemate energiatootjate (füüsilised isikud, kohalikud omavalitsused ning väike- ja keskmise suurusega ettevõtjad), energiakogukondade mittediskrimineerival viisil elektritul osalemine koos suurte (traditsiooniliste) energiaturuosalistega.²⁹⁰ Kui taastuvenergiakogukonna (*renewable energy community*) puhul

²⁸³Hoica, C. jt. Implementing a just Renewable energy transition: Policy advice for transposing the new European rules for Renewable energy communities. – Energy Policy, volume 156. *Sine loco*: Elsevier 2021, lk 7;

Lowitzsch, J. lk 2;

Moghadam, S. jt. lk 7- 8.

²⁸⁴ Lowitzsch, J. lk 1.

²⁸⁵ *Ibidem*.

²⁸⁶ (EL) nr 2018/2001.

²⁸⁷ Carbonnelle, M. jt, lk 114;

²⁸⁷ Lowitzsch, J. lk 2; (EL) nr 2018/2001. art 2(16) ja art 22.

²⁸⁸ (EL) nr 2019/944. art 2(11) ja art 16.

²⁸⁹ *Ibidem*; Carbonnelle, M. jt, lk 114; Lowitzsch, J. lk 3.

²⁹⁰ Carbonnelle, M. jt, lk 114- 115;

Lowitzsch, J. lk 4.

nõutakse selle kontrollimist energiaprojekti asukoha läheduses asuvate isikute pool, ühe isiku osalus on piiratud maksimaalselt 33%-ga ning sobivad on ainult taastuenergia projektid, siis kodanike energiaühenduse (*citizen energy community*) puhul taolisi piiranguid ei ole.²⁹¹

EITS § 12² sätestab energiakogukonna mõiste, mis oma olemuselt vastab uues elektrituru direktiivis sätestatud kodanike energiaühendusele (*citizen energy community*). EITS-i energiakogukonnas võivad osaleda kõik füüsilised ja juriidilised isikud, puudub maksimaalse osaluse, osaleja kohaliku päritolu ja energia päritolu (sobivad nii taastuv- kui fossiilset päritolu energia) piirangud. EITS-i energiakogukonna põhiliseks eeliseks teiste turuosaliste ees saab nimetada EITS § 22 lg 2 p 2 ja § 64 lg 5 sätestatud erandit seoses elektrienergia edastamiseks vajaliku (suletud)elektrivõrgu loakohustuse ja jaotusvõrguettevõtjale üleandmise kohustuse puudumisega. Erand võimaldab kokku hoida reguleeritud võrgutasudelt (EITS § 71 ja § 73), samas tuleb arvestada energiakogukonnal kui võrguhaldajal ja -omanikul oma (suletud)elektrivõrgu (EITS § 3 p 22²) või otseliini (EITS § 3 p 20) haldamiskuludega.

Energiakogukondade ülevõtmine praktikas nõuab aga vastavate ärimudelite väljatöötamist ja rakendamist. Ida- Euroopa liikmesriikides tuleb tähelepanu pöörata ka teatud vastumeelsusele seoses kodanikeühendustega, kooperatiividega, mis on seotud nende riikide sotsialistliku minevikuga.²⁹²

Autorile teadaolevalt on Eestis vähemalt üks energiaühistu või energiakogukonna projekt ka teoks saamas- Päikesepark Hiiumaal, mis on seotud tulundusühistuga Energiaühistu.²⁹³ Tulundusühistu Energiaühistu koondab erinevaid liikmeid, kelleks saavad olla nii juriidilised kui füüsilised isikud. Liikmed tasuvad tulundusühistule ühekordse sisseastumistasu ning iga-aastast püsitasu. Liikmetel on eraldi võimalus täiendavalt investeerida tulundusühistu taastuenergiaprojektidesse.²⁹⁴

Kodutarbijatel on seega võimalik koonduda energiakogukondadesse, mis annab lisavõimaluse osalemiseks taastuenergia projektides, üleminekul puhtale energiale. Seadusandja on energiakogukonna sätestamisega sisuliselt korranud Eesti õiguses reguleeritud, äriseadustiku ja

²⁹¹ *Ibidem*, lk 4- 7.

²⁹² Lowitzsch, J. lk 9.

²⁹³ 12. septembri 2022. aasta artikkel Postimehes. "Hiiumaale tuleb Eesti esimene kogukondlik päikesepark."

²⁹⁴ Tulundusühistu Energiaühistu veebileht. <https://energiayhistu.ee/>.

mittetulundusühingute seaduses sätestatud tegevusvorme.²⁹⁵ Paraku ei piisa pelgalt EITS-is sätestatud energiakogukonna küllaltki lakoonilisest regulatsioonist kaasamaks vähekindlustatuid ja seega ei ole energiaõigluse taskukohasuse ja põlvkondadesisese võrdsuse printsiibid siinkohal täidetud. Energiakogukonna loomiseks vajaliku juriidilise isiku asutamiseks on vaja eriteadmisi ning jooksvateks kuludeks ja ka energiaprojektide arendusteks vahendeid. Selgitamist vajab energiakogukonna ärimudel, sealhulgas, millist kasu (majanduslikku, sotsiaalset, keskkonnaalast, varustuskindlus vms) ja millal energiakogukonna liige oma osalemisest energiakogukonnas konkreetselt saab. Kaaluda tuleks ka energiakogukonnaspetsiifilisi võimalikke maksusoodustusi, samuti riigipoolseid sihtotstarbelisi toetusi vm ergutavaid meetmeid (KOV-ide ergutamist vms). Näiteks sätestab tulumaksuseaduse § 15 lg 4¹ maksuvabastuse korteriühistu liikmele (sarnane maksuvabastus võiks olla ka energiakogukonna liikmel). Vähekindlustatud kodutarbijatele energiakogukonda sisenemise võimaldamiseks, barjääride kaotamiseks, tuleks võibolla lähtuda ülalnimetatud Louis O. Kelso 1958. aasta CSOP kontseptsioonist, võimaldades osaluse või liikmelisuse omandamise eest tasuda tuleviku rahavoogude arvelt.

Kokkuvõtteks, seadusandja on paraku üle võtnud ainult direktiivis sätestatud miinimumi ja puudu on taastuenergia eesmärkide teostuse spetsiifilisem, toetav regulatsioon (alates kodutarbija ja kohaliku elaniku soosimisest, kuni maksusoodustusteni), mis kaasaks siiski vähemuse asemel enamuse Eesti elanikkonnast taastuenergia tootmise juurde, edendaks salvestamist ja juurutaks tarbimiskaja. Võimalus kehtestada Eestis detailsem, Euroopa Liidu õiguses tunnustatud eesmärkidele orienteeritud regulatsioon on reaalselt olemas, sest Euroopa Liidu õigus jätab liikmesriikidele ulatusliku otsustusõiguse selle üle, kuidas neid eesmärke saavutada.²⁹⁶ Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) nr 2018/2001 artikkel 21 kohustab liikmeriike kehtestama regulatsioone, mis soodustavad tarbijate üleminekut energia prosumeriteks.²⁹⁷ Euroopa Komisjon soovib, et kõik liikmesriigid looksid energia prosumeritele soodsa keskkonna.²⁹⁸

Edukas taastuenergiALE üleminek on sõltuvuses kodanike (füüsiliste isikute) kui prosumerite (aktiivsed tarbijad) osalemisest energiaturul. TaastuenergiALE ülemineku edukuse võti seisneb

²⁹⁵ Elektriturseaduse ja riigivaraseaduse muutmise seadus. Eelnõu 426 SE seletuskiri, lk 8.

²⁹⁶ RKÜKo 3-2-1-71-14; p 83.

²⁹⁷ (EL) nr 2018/2001.

²⁹⁸ Milciuviene, S. jt, lk 11.

kodanike kaasamises erinevatesse rollidesse kasutajatena, tootjatena, tarbijatena või omanikena. Taastuenergiale üleminekuks on vajalik kaotada barjäärid, mis takistavad kodanike osalemist taastuenergia projektides.²⁹⁹

Energia prosumerism, kodutarbija aktiivne kaasamine, aitab täita energiaõigluse eesmärke kindlustada igapäevase juurdepääsu põhilistele energiateenustele ja tagada vastutustundlik energia tarbimine.³⁰⁰ Prosumer toodab oma vajadusteks ja müügiks sellest ülejääva elektrienergia kohalike taastuenergia tootmisvõimsustega, vähendades sellega kasvuhooonegaaside emiteerimist.³⁰¹ Selline kohalik taastuvatest allikatest elektrienergia tootmine vähendab sõltuvust energia importidest, panustades selliselt oluliselt kohaliku varustuskindlusesse.³⁰² Väga oluline on, et kõikidel tarbijatel oleks võimalik investeerida taastuenergia tootmise tehnoloogiasse.³⁰³ Prosumerismi regulatsioon peab muuhulgas hoidma ära põlvkondadesisese ebavõrdsuse süvenemise, toetades madalate sissetulekutega tarbijaid.³⁰⁴

Prosumerismi ebapiisav regulatsioon tähendab jätkuvat vajadust fossiilsete, paraku ebatöökindlate elektrienergia tootmisvõimsuste järele, mis eriti rohepöörde kontekstis tähendab elektrienergia kättesaadavuse defitsiiti ning ei toeta sellisena õiglast taastuenergiale üleminekut.

3.2.5 Riigi kohustus tegutseda (Urgenda vs Holland)

Tegelikkuses toimivad, ehk (kodu)tarbijate poolt laiaulatuslikult kasutusele võetud prosumerismi lahendused tagavad (õiglase) rohepöörde (vt Sissejuhatus ja 3.2.1- 3.2.4). Taolise laiaulatusliku kasutuselevõtu eelduseks on õigesuunaline ja piisav prosumerismi lahenduste õigusregulatsioon, mis toetub mõtestatud ja kaasaegsel elektrituru toimimise põhimõtetel (vt 2.2 ja 2.3 ja alampeatükid).

Eesti Energia AS omaniku ootus on hoida Eesti sisest, juhitavat põlevkivi elektritootmisvõimekust vähemalt 1000 MW, kuni 2026. aasta lõpuni.³⁰⁵ Autor ei ole tuvastanud ühtegi uut, Eesti sisest

²⁹⁹ Ryszawska, B. jt. lk 1-2.

³⁰⁰ Milciuviene, S. jt, lk 14.

³⁰¹ *Ibidem*, lk 13.

³⁰² Milciuviene, S. jt. lk 13.

³⁰³ *Ibidem*.

³⁰⁴ *Ibidem*, lk 14.

³⁰⁵ Omaniku ootused Eesti Energia AS-ile. Ootused alates 25.08.2022. Rahandusministeeriumi veebileht. <https://fin.ee/riigihanked-riigiabi-osalused-kinnisvara/riigi-osalused/rahandusministeeriumi-valitsetavad-uhingud#eesti-energia-as>.

juhitava elektritootmisvõimsuse projekti, mis võiks tulevikus hakata asendama eelnimetatud juhitavat 1000 MW (põlevkivil baseeruvat) elektritootmisvõimekust aastaks 2030. Samuti põhineb EITS-is sätestatud elektrihinna taskukohasemaks muutmise instituut (universaalteenus) põlevkivi elektriyaamadel (vt 2.3.4).

Aastaks 2030 peab taastuenergia moodustama elektrienergia summaarsest lõpptarbimisest 100% (EnKS § 32¹ lg 1). Seisuga 2020 on taastuenergiast toodetud elektri osatähtsus elektri kogutarbimises Eestis 28,3%.³⁰⁶ Seega on prosumerismi kättesaadavus ja EITS-i vastav täiendamine keskse tähtsusega.

Vabariigi Valitsuse korraldusega³⁰⁷ kinnitatud energiamajanduse arengukava kohaselt jäävad Eestis tõenäoliselt ka pärast 2030. aastat elektrienergiat tootma põlevkivielektriyaamad, vähemalt 700- 1000 MW tootmisvõimsuse ulatuses.³⁰⁸ EnKS-i muutmise seaduse seletuskirja kohaselt arvestatakse EnKS § 32¹ lg 1 sätestatud 100% taastuenergia eesmärki aastapõhiselt- 100%-ne taastuvelektri osakaal ei pea olema igal ajahetkel täidetud, vaid arvestuses lähtutakse summaarselt perioodidest, mille vältel toodetakse taastuenergiat rohkem kui tarbitakse ja perioodidest, mille vältel toodetakse taastuenergiat tarbimiskogustest vähem.³⁰⁹ EnKS ei sätesta seega igal ajahetkel elektrienergia tarbimises 100% taastuenergia osakaalu, mis omakorda tähendab, et EnKS ei sätesta ka kohustust loobuda CO₂-mahukast, põlevkivielektrienergia tootmisest.

Märkimist väärt on siinkohal Hollandi Ülemkohtu (kassatsioonikohtu) 20. detsembril 2019. otsus, millega tunnustati elanike ja neid esindava organisatsiooni Urgenda Foundation (*Stichting Urgenda*) õigust nõuda riigilt reaalselt ja viivitamatut tegutsemist ohtliku kliimamuutuse

³⁰⁶ Statistikaameti veebileht. Energeetika. Energeetika, energia, taastuenergia, elekter; EnKS-i muutmise seadus. Eelnõu 656 SE seletuskiri. lk 2.

³⁰⁷ 20. oktoobri 2017. aasta Vabariigi Valitsuse korraldus nr 285, Energiamajanduse arengukava aastani 2030 heakskiitmine. -RT III, 24.10.2017, 1.

³⁰⁸ Energiamajanduse arengukava aastani 2030. MKM veebileht. <https://mkm.ee/energeetika-ja-maavarad/energiamaajandus/energiamaajanduse-arengukava>. lk 32; Security of Supply Report of the Estonian Electricity System. Varustuskindluse aruanne 2022 ENG. versioon 16.02.2023. Elering AS veebileht. <https://www.elering.ee/varustuskindluse-aruanded>. lk 11 ja 20.

³⁰⁹ Energiamajanduse arengukava aastani 2030. lk 3.

ärahoidmiseks. Pärast kohtuotsust võeti Hollandis vastu õigusakt kõikide söeelektri tootmisvõimsuste järkjärguliseks sulgemiseks aastaks 2030.³¹⁰

Hageja, Urgenda Foundation esitas nõude avalikõigusliku juriidilise isiku (*de publiekrechtelijke rechtspersoon*) Hollandi riigi (*de Staat der Nederlanden*) vastu Hollandi tsiviilkoodeksi (*Burgerlijk Wetboek*) alusel, mille artikkel 3:305a võimaldab õigusvõimelisel ühingul pöörduda tsiviilkohtusse üldise või teiste isikute kollektiivse huvi kaitsmiseks, kui selline kaitse eesmärk tuleneb organisatsiooni põhikirjast ning eelnevalt on vastaspoolega püütud leida kohtuväline lahendus.³¹¹

Hollandi riigil puudus õigusaktist tulenev siduv kohustus käituda hakis nõutud viisil (vähendada kindlas ulatuses KHG emissioone).³¹² EIK praktikast lähtudes, tugines Hollandi Ülemkohus siiski esiteks kliimamuutuste raamkonventsioonile (riigi üldine tegevuskohustus konventsiooni eesmärkide saavutamiseks)³¹³ ning teiseks leidis kassatsioonikohus, et EIÕK artikkel 2 (õigus elule) ja artikkel 8 (õigus era- ja perekonnaelu austamisele) on kohaldatavad tulenevalt kliimamuutusega kaasneva ohu tõsidusest ja vahetust iseloomust- riik peab käesoleval juhul tegutsema, sest eksisteerib reaalne, kuigi pikemas perspektiivis, keskkonnaalne risk inimeste elule ja tervisele. Riigil lasub hoolekohustus EIÕK artiklitest 2 ja 8 tulenevalt- riik peab kaitsema oma elanike inimõigusi.³¹⁴

Kassatsioonikohus leevendas põhjusliku seose tuvastamist riigi tegevusetuse ja EIÕK artiklites 2 ja 8 sätestatud inimõiguste kahjustamise ohu vahel, sest hageja ei nõudnud kahju hüvitamist, vaid ainult teatud viisil riigipoolset käitumist, vähendada KHG emissioone senisest enam. Hollandis

³¹⁰ Minnesama, M. jt. Standing Up for a Sustainable World. The Urgenda case in the Netherlands: creating a revolution through the courts. *Sine loco*: Elgaronline 2020, lk 148- 149; Backers, C.W.; van der Veen, G.A. Urgenda: the Final Judgment of the Dutch Supreme Court. Volume 17 issue 3. *Sine loco*: Brill | Nijhov 2020, lk 307- 308; Heffron, R. Justice in Energy Transition. lk 7; Lambrecht, J.; Ituarte-Lima, C. Legal innovation in national courts for planetary challenges: Urgenda v state of the Netherlands. – *Environmental Law Review*. Volume 18(1). *Sine loco*: Sage 2016, lk 57; Heffron, R. The Challenge for Energy Justice. Correcting Human Rights Abuses. lk 8.

³¹¹ Lambrecht, J.; Ituarte-Lima, C. lk 60; Minnesama, M. jt. lk 140, 144; Backers, C.W.; van der Veen, G.A. lk 308; Bergkamp, L. State liability for Failure to Control the COVID-19 Epidemic: International and Dutch law. – *European Journal of Risk Regulation*. Volume 11, Special Issue 2: Taming COVID-19 by Regulation. Cambridge: Cambridge University Press 2020 lk 343; Rechtbank Den Haag. C/09/456689 / HA ZA 13-1396. 24-06-2015. <https://uitspraken.rechtspraak.nl/#!/details?id=ECLI:NL:RBDHA:2015:7145&showbutton=true&keyword=Urgenda&idx=5>.

³¹² Backers, C.W.; van der Veen, G.A. lk 311- 312.

³¹³ 12. juuni 1992. aasta ÜRO kliimamuutuste raamkonventsioon (UN Framework Convention on Climate Change).- RT II 1994, 14, 43 (mitteametlik tõlge). Artiklid 2- 4.

³¹⁴ Backers, C.W.; van der Veen, G.A. lk 309; Minnesama, M. jt. lk 147; Kuusk, P. lk 383.

piisab sellise sooritushagi puhul kostja (riigi) poolse kohustuse rikkumise tuvastamisest, kui sellise (rikutud) kohustuse eesmärgiks on hageja huvide kaitsmine.³¹⁵

Kas Eestis oleks võimalik nõuda kohtumenetluses riigilt tegevusi ohtliku kliimamuutuse ärahoidmiseks? PS §-dest 13 ja 14 tuleneb riigi tegutsemiskohustus põhiõiguste kaitseks ja tagamiseks. Selline tegutsemiskohustus on seadusandliku, täidesaatva ja kohtuvõimu ning KOV kohustus.³¹⁶ Juhul kui täitmata on õigusaktis sätestatud riigi kohustus, mille kaitse eesmärgi realiseerimata jäämine tooks kaasa põhiõiguse ebamõistliku riive, peaks teoreetiliselt saama PS § 13 ja § 14 kohaselt kohtumenetluses nõuda vastava kohustuse täitmist.³¹⁷ Kui sellist siduva kohustusega õigusakti ei ole, siis on kohtumenetlus kindlasti keerulisem, kuid kohtusse pöördumise õigust välistada ei saa.³¹⁸

Juhul kui põhiseadusjärgse kohustuse täitmata jätmise sisuks on väljaandmata õigusakt, on võimalik alata õigustloova akti andmata jätmise põhiseadusvastasuse tuvastamine ning vajadusel kohustab Riigikohus seadusandjat normiloomeks. Võimude lahususe põhimõttest (PS § 4) tulenevalt on aga selline võimalus piiratud ja Riigikogul on ulatuslik otsustusruum, kas ja milliseid õigussuhteid ja mil viisil reguleerida.³¹⁹ Põhiseaduslikkuse järelevalvet ei saa otse alata füüsiline ega eraõiguslik juriidiline isik (PSJKS § 4).³²⁰

HKMS § 16 kohaselt saab kaebajaks olla seaduses sätestatud juhul ka isikute ühendus. Arhusi konventsiooni artikkel 9 lg 2 kohaselt peab olema tagatud ka asjast huvitatud üldsuse esindaja kohtusse pöördumise õigus. KeÜS³²¹ § 30 lg 2 kohaselt saab keskkonnaorganisatsioon halduskorras kohtusse pöörduda, kui vaidluse objekt on seotud organisatsiooni keskkonnakaitseliste eesmärkide või tegevusvaldkonnaga. Pihel Kuusk leiab 2021. aasta *Juridica* artiklis, et keskkonnaorganisatsioon, tegutsedes keskkonna ja kogukonna kaitsel, saab tugineda ka EIÕK sätetele.³²²

³¹⁵ Backers, C.W.; van der Veen, G.A. lk 310; Bergkamp, L. lk 346.

³¹⁶ Albi, K. PSK § 13/5, 8, 16.

³¹⁷ *Ibidem* §13/16.

³¹⁸ Kuusk, P., lk 385.

³¹⁹ RKPJK 5-17-42. p 26.

³²⁰ Põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse seadus. -RT I, 07.03.2019, 4.

³²¹ Keskkonnaseadustiku üldosa seadus. -RT I, 27.05.2022, 3.

³²² Kuusk, P. lk 384.

RVastS³²³ § 2 lg 1 kohaselt on võimalik nõuda riigilt teatud viisil käitumist. Riigil on seadusest tulenev kohustus saavutada aastaks 2030 taastuvenergia 100% osakaal elektrienergia summaarsest lõpptarbimisest (EnKS § 32¹ lg 1).

Teoreetiliselt on seega võimalus ka Eesti kohtus vaidlustada riigi tegevusetust kliimamuutuse leevendamise kohustuslike meetmete järgimiseks. Samas, kehtib ka Eestis võimude lahususe põhimõte ja riigi diskretsioon- riigil on lai otsustusõigus milliste vahendite ja meetoditega saavutatakse etteheidetu, kohustuslik eesmärk. Õigus ühele konkreetsele abinõule tuleb kõne alla ainult siis, kui see on ainumõeldav võimalus kaitsehüve kaitseks ega kitsendaks muud kaitsehüve ülemäära.³²⁴

³²³ Riigivastutuse seadus. -RT I, 11.03.2023, 86.

³²⁴ Albi. K. PSK 13/10.

KOKKUVÕTE

Energiaõigus on jõudnud energiaõigluse arenguetappi (ennekõike Euroopas ja Põhja-Ameerikas), mis saab tagada puhtale energiale õiglase ülemineku, kus kesksel kohal on ühiskonna ja (kodu)tarbija huvid, säästev ja jätkusuutlik energiakasutus. Aktiivne kodutarbija (prosumer) on õiglase rohepöörde võtmetegijaks. Prosumerism ehk kodutarbija elektriturul aktiivse osalemise lahendused, peab olema kättesaadav enamustele kodumajapidamistele. Taolise laiaulatusliku kasutuselevõtu eelduseks on õigesuunaline ja piisav prosumerismi lahenduste õigusregulatsioon, mis toetub mõtestatud ja kaasaegsel elektrituru toimimise põhimõtetal. Õiglane rohepööre eeldab energiaõigluse printsiipide ja õigluse vormide järgimist.

Käesoleva töö eesmärgiks oli uurida õiglase rohepöörde kontekstis, kas EITS-is ja selle peamistes rakendusaktides on sätestatud elektrituru toimimise alused ning prosumerismi lahendused, mis tagaksid elektrienergia taskukohasuse ja kättesaadavuse ning võimaldaks kodutarbijate laialdast rohepöördes osalemist?

Uurimuse tulemusena leidis kinnitust püstitatud hüpotees, et Eesti elektrituru õigusregulatsiooni tuleb uuendada, sest EITS-i kehtivad elektrituru toimimise põhimõtted ei toeta piisavalt energiateenuste taskukohasust, põlvkondadesisest võrdsust ja kättesaadavust ning kehtivad prosumerismi lahendused kui elektrienergia õiglase rohepöörde kesksed õigusinstituudid, ei ole enamusele kodutarbijatest taskukohased ega kättesaadavad.

Eesti elektrituru toimimise põhimõtted tuginevad vajadustele, mis tulenevad eelmisel sajandil vastuvõetud, tänaseks kehtetust Euroopa Ühenduse elektrituru direktiivist,³²⁵ seades esikohale turgude liberaliseerimise ja tõhusa konkurentsi. Eesmärgiks ei ole elektrihindade ja sissetulekute kindel, sotsiaalliigi ja inimväärikuse põhimõtetele vastav vahekord ning katmata on seega energiaõigluse taskukohasuse ja põlvkondadesisese võrduse printsiibid. Puudu on kaasaegsed EL elektrituru põhimõtted ja taastuenergia eesmärkide teostuse (prosumerismi) spetsiifilisem, toetav regulatsioon.

Seadusandja valitud meetodid elektrihinna ohjeldamiseks ei vasta energiaõiglusele. EITS-i elektrihind ei ole kooskõlas VÕS-i mõistlikkuse põhimõttega, kuigi peab tulenevalt energiaõigluse

³²⁵ 96/92/EÜ

taskukohasusest, põlvkondadesisesest võrdusest ja jaotavast õiglusest. Mõistlik elektrienergia on taskukohane elektrienergia, mis võtab arvesse turuosaliste põhjendatud huvid. Mõistlikkus aitab realiseerida õigluse ideed, püüdes tasakaalustada läbi energiaõigluse turuosaliste (sealhulgas elektritootja ja elektritarbija) hüved ja kulud. Detailsemad järeldused alampeatüki 2.3.1 lõpus vahekokkuvõttes.

Universaalteenuse kui kõrgete elektrihindade leevendamise instituudi, mille eesmärgiks on tagada Eesti perede parem toimetulek, vastavuseks energiaõigluse põlvkondade sisesele võrdsusele ja taskukohasusele ning viimaks EITS kooskõlla direktiiviga tuleks kohaldada diferentseeritud, CO₂ kulu mittesisaldavaid elektritariife ning hinnata põhjalikult (planeeritava) regulatsiooni mõju, sealhulgas tariifi suurus(t)e määramisel hinnata eelnevalt nende mõju vähekindlustatud leibkondadele. Tagada tuleks elektrienergia hindu ainult seal, kus seda tegelikkuses ka vaja on tagada. CO₂ hinnakomponendi tõttu universaalteenuse hinnas on universaalteenuse hind piisavalt kõrge ja volatiilne ning vajas seetõttu kütteperioodil täiendavat riigipoolset kompenseerimist tarbijatele. Detailsemad järeldused alampeatüki 2.3.2 lõpus vahekokkuvõttes.

Energiaõigluse kättesaadavuse osas on Eesti regulatsioonis arenemisruumi eelkõige elektrikatkestuste lubatud kestuse lühendamisel ja elektrikatkestuste õiglase hüvitiste juurutamisel, samuti vastava regulatsiooni lihtsustamisel. Elektrivõrgu arenduskohustuse rikkumine tuleks siduda elektrikatkestuse õiglase hüvitistega. Energiaõigluse põlvkondadesisesele võrdsusele ja jaotavale õiglusele ei vasta olukord, kus ühtemoodi kohalduva võrgutasu eest osutatakse teatud piirkonna tarbijatele oluliselt halvema kvaliteediga võrguteenust. Taskukohasema elektrienergia tagamise õigusinstituut (universaalteenus) tuleb fossiilsetel kütustel põhinevate, ebatöökindlate tootmisvõimsuste asemel siduda töökindlate tootmisvõimsustega ja vähemalt osaliselt prosumerimi lahendustega. Detailsemad järeldused alampeatükkide 2.3.3 ja 2.3.4 lõpus vahekokkuvõtetes.

Kodutarbija aktiivne kaasamine elektriturul aitab täita energiaõigluse eesmäärke kindlustada igäihe juurdepääs põhilistele energiateenustele ja tagada vastutustundlik energia tarbimine. Piisav prosumerismi regulatsioon peab muuhulgas hoidma ära põlvkondadesisese ebavõrdsuse süvenemise, toetades madalate sissetulekutega tarbijaid. Prosumerismi lahenduste kontekstis on seadusandja paraku üle võtnud EL õiguses sätestatud miinimumi, puudu on taastuvenergia

eesmärkide teostuse spetsiifilisem, toetav regulatsioon. Elektrituru seaduses sätestatud prosumerismi regulatsioon ei võimalda enamusel kodutarbijatest siseneda taastuenergia tootmisse eelkõige selleks vajaliku kinnistu puudumise, kuid ka suhteliselt kõrgete tootmiseadmete maksumuse tõttu. Taastuenergia toetusi ei ole diferentseeritud vähekindlustatud ja jõukamate kodutarbijate vahel ning ka kodutarbijate ja äritarbijate vahel. Toetusi makstakse valdavalt sõltumatult kehtivast elektrituru hinnast (sealhulgas olukorras, kus investeeringu teenindamine ja tulukus on juba kaetud kõrge elektri hinnaga). Kõik kodutarbijad tasuvad taastuenergia tasu ja ka taastuenergia tootmiste tõttu kallinevat võrgutasu, kuid taastuenergiast osaleda ja taastuenergia tootmise hüvesid, sealhulgas taastuenergia toetust, valdaval enamusel kodutarbijatest saada ei ole võimalik. Tagamata on vähekindlustatute kaasamine prosumerismi. Nimetatud lähenemine ei ole kooskõlas energiaõigluse jaotava õiglusega ja põlvkondadesisese võrdsusega. Salvestamisel puudub kodutarbijate soodustamine ja kehtib võrgutasu ning tarbimiskaja agregeerimise puhul on koostamata vajalikud reeglid, kuigi volitusnorm on seaduses olemas. Energiakogukondade puhul puuduvad vajalikud ärimudelid. Vähene prosumerismi soodustamine tähendab jätkuvat vajadust fossiilsete ja ebatöökindlate tootmisvõimsuste järele, mis rohepöörde kontekstis tähendab elektrienergia kättesaadavuse defitsiiti. Kehtiv regulatsioon ei toeta selliselt õiglast rohepööret. Ebaselge on kas tarbijakaitseõigused ning millises ulatuses, kehtivad EITS-i aktiivsele kodutarbijale, kes lisaks elektrienergia tarbimisele kodumajapidamises toodab ja müüb taastuenergiat. Detailsemad järeldused alampeatükkide 3.1 ja 3.2.4 lõpus kokkuvõtetes.

Töö eesmärgiks oli ka pakkuda välja prosumerismi alternatiivid. Väljatöötamiskavatsuse alusmaterjalidena esitatud ettepanekud puudutavad (i) tootmisvõimsuse derivatiivi lisamist EITS-i, mis suurendaks prosumerismi levikut ja (ii) EL õiguses tarbimiskaja sidumist elektribörsiga, mille tulemusena langeksid elektrienergia turuhinnad. Detailsemad kirjeldused töö lisas 1 (Väljatöötamiskavatsuse alusmaterjalid).

ABSTRACT

Since its widespread commercial use, the energy sector has caused damage to the environment and human health, created social inequality and extreme injustice, ensuring high profits for the managers of energy resources, while leaving all the negative on those who pay for the use of energy. To improve, energy law must also consider social problems and include the management of energy resources for the benefit of the society.

It is possible to distinguish different stages in the development of energy law. Energy law has reached the Energy Justice development stage, leaving behind the development stages of (i) Energy safety (secure and safe (working) environment), (ii) Energy security (avoid energy dependency that could lead to future warfare), (iii) Liberalization of the economy, by increasing the efficiency of energy markets through the design of free market and competition, (iv) Development of energy infrastructure, the aim of which is to build a new energy infrastructure without distinguishing between technologies, including electricity production capacities, and as a result of which the energy economy moves from the private sector back to the greater control of the public sector.

The goal of energy justice is the fair distribution of benefits and costs related to energy services and ensuring sufficient representation and involvement in energy-related decision-making and the impartiality of decision-makers. Energy justice must ensure both fair decision-making and fair results for all members of society at every stage of the energy cycle. Energy law must transform its central purpose and evaluate the injustices in energy sector. The implementation of energy justice is based on its guiding principles, including affordability of energy services, intragenerational equality and availability, and forms of justice, including distributive, procedural and recognition justice. “At its simplest, energy justice is about the application of human rights across the energy life-circle /.../.” (Heffron. R)

The focus of energy justice is on sustainable energy use, putting social interests in the foreground. Energy justice, balancing the competing aims of the energy sector to benefit society, embodies what is the just transition to green energy.

In the context of transition to green energy, ambitious targets have been set at European Union level and also in Estonian law. By 2050, the entire European Union electricity system should be

CO₂-free. By 2030, Estonia must have 100% of the total final consumption of electricity from renewable energy.

To achieve those ambitious targets, EU secondary law has attributed the central role for consumer in transition to green energy. Consumer must be included as an active market participant, who, in addition to consuming electricity, also acts as a producer, storer and/or seller of electricity, that is, as a prosumer of green energy. Affordability and availability of energy services must be guaranteed to all consumers, including the most vulnerable households. EU law stipulates the affordability, intragenerational equality and availability of energy solutions.

The present thesis investigates do the Estonian Electricity Market Act (EMA) and its main implementing legal acts provide the basis for the operation of the electricity market and the solutions of the active consumer (prosumer), which would ensure the affordability and availability of electricity and enable widespread participation of (household) consumers in the green electricity transition?

The hypothesis is that the general principles of the EMA must be updated, because (i) its operating principles of the electricity market do not support the affordability, intragenerational equality and availability of energy services, and (ii) the current prosumer solutions, as central to a just green transition, are not affordable or accessible to the majority of household consumers.

It is imperative to evaluate both, the principles of operation of the electricity market and the availability and affordability of prosumer solutions for household consumers. Both are inextricably linked and must support each other - the principles of EMA as a foundation determine the nature and direction of the regulation, and the more detailed regulation of prosumer solutions determines its implementation.

Based on the topics discussed, the aim of the thesis is also to propose constructive solutions (i) for better involvement of household consumers in the production of renewable energy and (ii) for lowering the electricity market price (power exchange price).

To achieve the goal and verify the hypothesis, answers to two blocks of questions must be found:

(i) What are the principles of operation of the electricity market laid down in EMA, on which the (fair) green transition should be based? Do the current operating principles of the electricity market support the affordability, intragenerational equity and availability of electricity (services)?

(ii) Are the central institutes (prosumer solutions) of a just green transition sufficiently regulated in EMA (prosumer solutions: household consumer as a producer of renewable electricity, provider of energy storage and demand response, and a participant in energy community)? Does the regulation of EMA prosumer solutions ensure access and affordability for the household consumer as a key player in the fair green transition to participate as an active consumer in the green transition? Does regulation of EMA prosumer solutions support electricity availability?

To answer the questions raised, the first chapter of the thesis analyses the principles of energy justice and the forms of justice, as well as the conformity of the principles of operation of the Estonian electricity market with the aforementioned. The connection between electricity and fundamental rights is also analysed because energy justice is directly related to human rights, through which it is possible to implement energy justice in practice. The thesis also analyses the universal service institute enforced by the EMA in the fall of 2022, one of the goals of which is to mitigate high electricity prices and improve the livelihood of Estonian households and is therefore directly linked to the principle of affordability of energy services. The second chapter of the thesis focuses on the identification of prosumer solutions for renewable electricity provided in EMA, their compliance with energy justice. In Appendix 1, proposals to supplement Estonian and EU secondary law are made as the basis of the development intention.

By including a comparative, qualitative and modelling method, and a deductive and inductive approach, both legal and non-legal literature, court decisions and comments on court decisions, documents of international law, EU and Estonian legislation and commented editions of legislation, public documents of ministries, reports of organizations related to the field and websites, price information of the market operator, statistical data of Statistics Estonia, media publications, etc. materials related to the topic of the thesis have been used. The author has analysed the legal literature on energy law and energy justice and used the guiding principles of energy justice and forms of justice in the analysis of the Estonian electricity market law, as well as EU legislation on electricity.

The hypotheses of the thesis were confirmed and the following conclusions were reached:

The methods chosen by the legislator to control the electricity price do not correspond to energy justice, and the Electricity Market Act needs to be updated so that renewable energy solutions are affordable and accessible to most home consumers. Modern EU electricity market principles and more specific, supportive regulation for the implementation of renewable energy goals are missing. The legal regulation of the Estonian electricity market does not support the fair transition to green energy.

The principles of the operation of the Estonian electricity market are based on the needs arising from the EU electricity market directive³²⁶ adopted in the last century, prioritizing market liberalization and effective competition and which is currently invalid. Their goal is not a ratio between electricity prices and incomes, in accordance with the principles of the social state and human dignity, and the guiding principles of affordability of energy justice and intragenerational equality are therefore not covered. The electricity price of EMA is not in accordance with the reasonableness principle stated in the Law of Obligations Act. Regarding the availability of energy justice, there is room for development in Estonian regulation, especially in terms of shortening the permitted duration of power outages and introducing fair compensation for power outages and simplifying the corresponding regulation. Violation of the power grid development obligation should be linked to fair compensation for power outages. The intragenerational equality and distributive justice of energy justice does not correspond to a situation where significantly lower quality network service is provided to consumers in a certain region for the same applicable network fee for every consumer.

In order the EMA's universal service to comply with the intragenerational equality and affordability of energy justice, and with the Electricity Market Directive, differentiated tariffs that do not include CO₂ costs should be applied, and when determining the tariff size(s), their impact on low-income households should be assessed in advance. In terms of energy availability, the institute of law for ensuring more affordable electricity should be linked to reliable electricity

³²⁶ 92/96/EC

production capacities and at least partially with prosumer solutions (instead of unreliable fossil fuel- based electricity production capacities).

The regulation of prosumer solutions stipulated in the EMA does not allow the majority of domestic consumers to enter the production of renewable energy primarily due to the lack of necessary real estate ownerships, but also due to the relatively high cost of green energy production equipment. Subsidies for renewable energy production are not differentiated between low-income and wealthier household consumers and between household consumers and business consumers, and subsidies are mainly paid independently of the current electricity market price (including in a situation where the servicing and profitability of the investment is already covered by a high electricity market price). All household consumers pay the renewable energy tax and also the electricity grid fee, which is becoming more expensive due to increasing and unstable renewable energy production, but it is not possible for the vast majority of household consumers to participate in green energy transition and receive a renewable energy subsidy and other benefits accompanying renewable electricity production. The involvement of the underprivileged in prosumer solutions is not guaranteed. This approach is not compatible with the distributive justice and intragenerational equity. There is no incentive for household consumers for energy storage, and the necessary rules for the aggregation of demand response have not been drawn up, although the respective authorization norm exists in the law. In the case of energy communities, the necessary business models are missing. Little encouragement of prosumerism means a continued need for fossil-based generation capacity, which is a matter of availability deficit, and as such, does not support the just transition. It is unclear whether and to what extent consumer protection rights apply to an active home consumer, who, in addition to consuming electricity in the household, produces and sells renewable energy.

The aim was also to propose alternatives to prosumer solutions. The proposals, drafted as the basis of a development intention, concern (i) the addition of a production capacity derivative to EMA, which would increase the engagement in prosumerism, and (ii) linking in EU law the demand response with the electricity exchange, which would result in lower electricity market prices. Detailed descriptions in Appendix 1.

KASUTATUD MATERJALIDE LOETELU

Kasutatud kirjandus:

Teaduskirjandus

1. Heffron, R. The Challenge for Energy Justice. Correcting Human Rights Abuses. Switzerland: Springer Nature Switzerland AG 2021.
2. Heffron, R. Energy Law: An Introduction. Second Edition. Switzerland: Springer Nature Switzerland AG 2021.
3. Cabau, E. jt. EU Energy Law. Volume I. The Internal Energy Market. Fifth edition. Deventer: Claeys & Casteels 2021.
4. Carbonnelle, M. jt. EU Energy Law. Volume XII. Electricity Market Design in the European Union. The new legal framework for decarbonising Europe's Electricity Market. First edition. Deventer: Claeys & Casteels 2020.
5. McHarg, A. jt. Energy justice: „understanding the „Ethical Turn“ in energy law and policy.“ In Energy justice and energy law. Oxford: Oxford University Press 2020 [lk 1-14].
6. Sovacool, B.; Dworkin, M. Global Energy Justice. Problems, Principles, and Practices. Cambridge: Cambridge University Press 2014.
7. Talus, K. EU Energy Law and Policy. A Critical Account. Oxford: Oxford University Press, 2013.
8. Heffron, R.; Talus, K. The evolution of energy law and energy jurisprudence: Insights for energy analysts and researchers. – Energy Research & Social Science, volume 19. Sine loco: Elsevier 2016, lk 1- 10.
9. Heffron, R. Justice in Energy Transition. – The Oxford Energy Forum, issue 121. Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies 2020, lk 5- 8.
10. Heffron, R. jt. A treatise for energy law. – Journal of World Energy Law and Business. Oxford: Oxford University Press 2018, lk 34- 48.
11. Heffron, R. Energy law in crisis: an energy justice revolution needed. – Journal of World Energy Law and Business. Volume 15. Issue 3. Oxford: Oxford University Press 2022, lk 167- 172.

12. Heffron, R. Talus. K. The development of energy law in the 21st century: a paradigm shift? – *Journal of World Energy Law and Business*, volume 9, issue 3. Oxford: Oxford University Press 2016, lk 189-202.
13. Heffron, R. McCauley, D. The concept of energy justice across the disciplines. – *Energy Policy*, volume 105. *Sine loco*: Elsevier 2017, lk 658- 667.
14. Heffron, R. Applying energy justice into the energy transition. – *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, volume 156. *Sine loco*: Elsevier 2022, lk 1- 9.
15. Heffron, R. McCauley, D. de Rubens, G. Balancing the energy trilemma through the Energy Justice Metric. – *Applied Energy*, volume 229. *Sine loco*: Elsevier 2018, lk 1191-1201.
16. Heffron, R. McCauley, D. Achieving Sustainable Supply Chains through Energy Justice. – *Applied Energy*, volume 123. *Sine loco*: Elsevier 2014, lk 435- 437.
17. McCauley, D. jt. Advancing Energy Justice: The Triumvirate of Tenets. – *International Energy Law Review*. Volume 32. Issue 3. *Sine Loco*: Sweet & Maxwell 2013, lk 107- 110.
18. McCauley, D. jt. Energy justice in the transition to low carbon energy systems: Exploring key themes in interdisciplinary research. – *Applied Energy*. *Sine loco*: Elsevier 2019, lk 916- 921.
19. Sovacool, B.; Dworkin, M. Energy justice: Conceptual insights and practical applications. – *Applied Energy*, volume 142. *Sine loco*: Elsevier 2015, lk 435- 444.
20. Sovacool, B. jt. New frontiers and conceptual frameworks for energy justice. – *Energy Policy*, volume 105. *Sine Loco*: Elsevier 2017, lk 677- 691.
21. Jenkins, K. jt. Energy justice: A conceptual review. – *Energy Research & Social Science*, volume 11. *Sine loco*: Elsevier 2016, lk 174- 182.
22. Milciuviene, S. jt. The Role of Renewable Energy Prosumers in Implementing Energy Justice Theory. – *Sustainability*. Volume 11. Issue 19. *Sine loco*: MBDI 2019, lk 2-16.
23. Droubi, S. An Interdisciplinary Dialogue with the Business and Human Rights Literature. – *Israel Law Review*, Volume 55, Issue 1. Cambridge: Cambridge University Press 2022, lk 64- 96.
24. Ryszawska, B. jt. The Power of Co-Creation in the Energy Transition - DART Model in Citizen Energy Communities Projects. – *Energies*. Volume 14. *Sine loco*: MBDI 2021, lk 1-29.

25. Guayo, I. Cuesta, A. Towards a just energy transition: a critical analysis of the existing policies and regulations in Europe. – *Journal of World Energy Law and Business*. Oxford: Oxford University Press 2022, lk 212- 222.
26. Creutzfeldt, N. jt. ESRC Just Energy: Literature Summaries: Energy Justice. *Sine loco*: Economic & Social Research Council 2018, lk 2.
27. Sokolowski, M.; Kurokawa, S. Energy justice in Japan’s energy transition: pillars of just 2050 carbon neutrality. – *Journal of World Energy Law and Business*, volume 15, issue 3. Oxford: Oxford University Press 2022, lk 183- 192.
28. Baker, S. DeVar, S. Prakash, S. The Energy Justice Workbook. *Sine loco*: initiative for energy justice (iejusa.org) 2019, lk 9.
29. Lacey-Barnacle, M. Robison, R. Foulds, C. Energy justice in the developing world: a review of theoretical frameworks, key research of themes and policy implications. – *Energy for Sustainable Development*, volume 55. *Sine loco*: Elsevier 2020, lk 122- 138.
30. Guruswamy, L. Energy Justice and Sustainable Development. – *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*. *Sine Loco*: HeinOnline 2010, lk 231- 276.
31. Sari, R. jt. Energy justice- a social sciences and humanities cross-cutting theme report. Cambridge: Shape Energy 2017, lk 5.
32. Tomain, J. Energy justice in a net-zero world. – *Journal of World Energy Law and Business*, issue 15. Oxford: Oxford University Press 2022, lk 173- 182.
33. van Soest, H. The Prosumer in European Energy Law. – SIMPLY 2017. Scandinavian Institute of Maritime Law Yearbook. MarIus Nr 502. Norway: Sjørettsfondet. University of Oslo. Scandinavian Institute of Maritime Law 2018, lk 103- 137.
34. Moghadam, S. jt. Mainstreaming Energy Communities in the Transition to a Low-Carbon Future: A Methodological Approach. – *Energies*. Volume 13. *Sine loco*: MBDI 2020, lk 1- 25.
35. Hoica, C. jt. Implementing a just Renewable energy transition: Policy advice for transposing the new European rules for Renewable energy communities. – *Energy Policy*, volume 156. *Sine loco*: Elsevier 2021, lk 1-9.
36. Lowitzsch, J. Consumer Stock Ownership Plans (CSOPs)- The Prototype Business Model for Renewable Energy Communities. – *Energies* 2020. Volume 13. Issue 118. *Sine loco*: MPDI 2019, lk 1- 24.

37. Wang, Z. jt. Research on energy management strategy of photovoltaic-battery energy storage system. – International Journal of Low-Carbon Technologies. Volume 17. *Sine loco*: Oxford University Press 2022, lk 488- 493.
38. Minnesama, M. jt. Standing Up for a Sustainable World. The Urgenda case in the Netherlands: creating a revolution through the courts. *Sine loco*: Elgaronline 2020.
39. Cseres, K. The Active Energy Consumer in EU Law. – European Journal of Risk Regulation, volume 9, issue 2. *Sine loco*: Cambridge University Press 2018, lk 227- 244.
40. Glazer, S. Electricity Demand Response- One LMP Size Does Not Fit All. – George Washington Journal of Energy and Environmental Law. Vol 5. *Sine loco*: Heinonline 2014, lk 45- 54.
41. Tully, S. Access to Electricity as a Human Right. – Netherlands Quarterly of Human Rights. Volume 24. Issue 4. *Sine loco*: Sage Publications 2006, lk 557- 587.
42. Lambrecht, J.; Ituarte-Lima, C. Legal innovation in national courts for planetary challenges: Urgenda v state of the Netherlands. – Environmental Law Review. Volume 18(1). *Sine loco*: Sage 2016, lk 57- 64.
43. Backers, C.W.; van der Veen, G.A. Urgenda: the Final Judgment of the Dutch Supreme Court. Volume 17 issue 3. *Sine loco*: Brill | Nijhov 2020, lk 307- 321.
44. Bergkamp, L. State liability for Failure to Control the COVID-19 Epidemic: International and Dutch law. – European Journal of Risk Regulation. Volume 11, Special Issue 2: Taming COVID-19 by Regulation. Cambridge: Cambridge University Press 2020, lk 343- 349.
45. Leoste, D. Börsiväliste tuletisinstrumentide määrus. – Juridica IX. Tartu: Sihtasutus Iuridicum 2014, lk 659- 668.
46. Narits, R. Ühest tänapäevasest põhiseaduse mõttest arusaamise viisist. – Juridica X. Tartu: SA Iuridicum 1999, lk 466-472.
47. Kuusk, P. Kliimakaebused Euroopa kohtutes. – Juridica V. Tartu: SA Iuridicum 2021, lk 381- 390.
48. Oras, M. Veekeskkonna kaiste Riigikohtu poolt asjas 3-16-478 tehtud lahendi valguses. – Juridica V. SA Iuridicum 2019, lk 353- 362.
49. Kuurberg, M. Õiglase tasakaalu leidmine keskkonnaaspektidega seotud kohtuasjades. Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika. – Juridica VI. Tartu: SA Iuridicum 2020, lk 493-506.

50. Saunanen, E. Tsiviilvastutus tuumaintsitendi põhjustatud kahju eest rahvusvahelises õiguses. – Juridica V. SA Iuridicum 2006, lk 350- 359.
51. Maruste, R. Õigus võrdsele kohtlemisele õigusriigis, selle õiguse printsiibid ja kohaldamispraktika Euroopa Inimõiguste Kohtus. – Juridica II. Tartu: SA Iuridicum 2008, lk 67- 71.
52. Kull, I. jt. Riigikohtu tsiviilkolleegiumi praktika seadusandja mõjutajana. – Juridica VIII. Tartu: SA Iuridicum 2009, lk 555- 569.
53. Varusk, M. Ravi rahastamise lepingutega seotud probleeme. – Juridica V. Tartu: SA Iuridicum 2014, lk 374-384.
54. Pikamäe, P. Ootused-lootused ehk õiguspärase ootuse põhimõtte põhiseaduslikkuse järelevalve praktikas. – Juridica IX. Tartu: SA Iuridicum 2019, lk 697-710.
55. Laansoo, M. Sissetuleku arestimise põhiseaduslikud piirid. – Juridica X. Tartu: SA Iuridicum 2019, lk 773- 784.
56. Simovart, M. A. Riigihankelepingu ebamõistlike tüüptingimuste tühisus kui ebaõiglaste lepingutingimuste regulatsiooni näide. – Juridica I. Tartu: SA Iuridicum 2008, lk 29- 38.
57. Kergandberg, E. Õigussotsioloogilisi lähenemiskatseid kohtumenetlusele. – Juridica V. Tartu: SA Iuridicum 1994, lk 118- 119.
58. Kuusk, P. Kliimakaebused Euroopa kohtutes. – Juridica V. Tartu: Sihtasutus Iuridicum 2021, lk 381- 390.
59. Konist, A. Kas põlevkivil on kohta ka tulevikus? – Riigikogu Toimetised 40/2019. Tallinn: Riigikogu Kantslei 2019, lk 200- 212.

Seaduse kommenteeritud väljaanded

60. Triipan, M. jt. Eesti Vabariigi Põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Viies, parandatud ja täiendatud väljaanne. Tartu: SA Iuridicum 2020.
61. Varul, P. jt. Võlaõigusseadus I. Kommenteeritud väljaanne. Tartu: Juura 2016.

Muu kirjandus

62. Laeven, L. Popov, A. Working Paper Series. Carbon Taxes and the Geography of Fossil Lending. No 2762 Sine loco: European Central Bank 2022.

63. Tierney, S. Hibbard, P. Accelerating Job Growth and an Equitable Low-Carbon Energy Transitions: The Role of the Clean Energy Accelerator. – white paper. USA: Analysis Group 2021.
64. Group, Z/Yen. Mainelli, M. Mills, S. Why Employee Share Ownership Matters. Report. *Sine loco*: Long Finance & Esop Centre 2022.

Kasutatud normatiivmaterjal:

Rahvusvaheline õigus

65. 12. juuni 1992. aasta ÜRO kliimamuutuste raamkonventsioon (UN Framework Convention on Climate Change).-RT II 1994, 14, 43 (mitteametlik tõlge).
66. Keskkonnainfo kättesaadavuse ja keskkonnaasjade otsustamises üldsuse osalemise ning neis asjus kohtu poole pöördumise konventsioon. -RT II 2001, 19, 89.

Euroopa Liidu õigus

67. Euroopa Ühenduse asutamisleping. -EÜT C 325, 24.12.2002, lk 33- 184.
68. 4. juuli 2012. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu Määrus (EL) nr 648/2012, börsiväliste tuletisinstrumentide, kesksete vastaspoolte ja kauplemisteabehoidlate kohta. -ELT L 201, lk 1- 59.
69. Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus (EL) nr 596/2014, mis käsitleb turukuritarvitusi (turukuritarvituse määrus) ning millega tunnistatakse kehtetuks Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2003/6/EÜ ja komisjoni direktiivid 2003/124/EÜ, 2003/125/EÜ ja 2004/72/EÜ. -ELT L 173, lk 1- 61.
70. 24. juuli 2015. aasta Komisjoni määrus (EL) 2015/1222, millega kehtestatakse võimsuse jaotamise ja ülekoormuse juhtimise suunised. -ELT L 197, lk 24- 72.
71. 11. detsembri 2018. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus (EL) 2018/1999, milles käsitletakse energialiidu ja kliimameetmete juhtimist ning millega muudetakse Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrusi (EÜ) nr 663/2009 ja (EÜ) nr 715/2009, Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiive 94/22/EÜ, 98/70/EÜ, 2009/31/EÜ, 2009/73/EÜ, 2010/31/EL, 2012/27/EL ja 2013/30/EL ning nõukogu direktiive 2009/119/EÜ ja (EL) 2015/652 ning tunnistatakse kehtetuks Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EL) nr 525/2013. -ELT L 328, 21.12.2018, lk 1-77.
72. 6. oktoobri 2022. aasta Nõukogu määrus (EL) 2022/1854, mis käsitleb kõrgete energiahindadega seotud erakorralisi sekkumismeetmeid. -ELT L 2611, lk 1- 21.

73. 5. juuni 2019. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus (EL) 2019/943, milles käsitletakse elektrienergia siseturgu. -ELT L 158, lk 54- 124.
74. 25. oktoobri 2011. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu Määrus (EL) nr 1227/2011, energia hulгимүүгитuru terviklikkuse ja läbipaistvuse kohta. -ELT L 326, 8.12.2011, lk 1-16.
75. 17. juuni 2014. aasta Komisjoni määrus (EL) 651/2014, ELi aluslepingu artiklite 107 ja 108 kohaldamise kohta, millega teatavat liiki abi tunnistatakse siseturuga kokkusobivaks. -ELT L 187, lk 1- 78.
76. 17. detsembri 2014. aasta Komisjoni rakendusmäärus (EL) nr 1348/2014, milles käsitletakse andmete esitamist ja millega rakendatakse energia hulгимүүгитuru terviklikkust ja läbipaistvust käsitleva Euroopa Parlamendi ja nõukogu määruse (EL) nr 1227/2011 artikli 8 lõikeid 2 ja 6. -ELT L 363, lk 121- 142.
77. 5. juuni 2019. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus (EL) 2019/942, millega asutatakse Euroopa Liidu Energeetikasektorit Reguleerivate Asutuste Koostöö Amet. -ELT L 158, lk 22- 53.
78. 14. Juuni. 2017. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus (EL) 2017/1129, mis käsitleb väärtpaberite avalikul pakkumisel või reguleeritud turul kauplemisele võtmisel avaldatavat prospekti ning millega tunnistatakse kehtetuks direktiiv 2003/71/EÜ. -ELT L 168, 30.6.2017, lk 12- 82.
79. 30. mai 2022. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EL) nr 2022/869, üleeuroopalise energiataristu suuniste kohta ja millega muudetakse määrusi (EÜ) nr 715/2009, (EL) 2019/942 ja (EL) 2019/943 ning direktiive 2009/73/EÜ ja (EL) 2019/944 ning tunnistatakse kehtetuks määrus (EL) nr 347/2013.- ELT L 152, lk 45–102.
80. 5. juuni 2019. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu Direktiiv (EL) 2019/944, elektrienergia siseturu ühiste normide kohta ja millega muudetakse direktiivi 2012/27/EL. -ELT L 158, lk 125–199.
81. 19. detsembri 1996. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv 96/92/EÜ, elektri siseturu ühiseeskirjade kohta. -EÜT L 27, lk 20- 29.
82. 24. juuni 2021. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus (EL) nr 2021/1056, millega luuakse Õiglase Ülemineku Fond. -ELT L 231, lk 1- 20.
83. 11. detsember 2018. aasta Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) nr 2018/2001, taastuvatest energiaallikatest toodetud energia kasutamise edendamise kohta. -ELT L 328, lk 82- 209.

84. 26. juuni 2003. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv 2003/54/EÜ, mis käsitleb elektrienergia siseturu ühiseeskirju ning millega tunnistatakse kehtetuks direktiiv 96/92/EÜ. -ELT L 176, 15.7.2003, lk 37- 56.

Eesti õigus

85. Eesti Vabariigi põhiseadus. -RT I, 15.05.2015, 2.

86. Põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse seadus. -RT I, 07.03.2019, 4.

87. Võlaõigusseadus. -RT I 15.03.2022, 25, 15.

88. Tarbijakaitseseadus. -RT I, 01.04.2022, 7.

89. Ravikindlustuse seadus. -RT I, 20.06.2022, 53.

90. Konkurentsiseadus. -RT I, 22.09.2022, 4.

91. Hädaolukorra seadus. -RT I, 09.08.2022, 24.

92. Säästva arengu seadus. -RT I, 10.11.2016, 16.

93. Elektrituruseadus. -RT I 2003, 25, 153.

94. Energiamaajanduse korralduse seadus. -RT I, 22.10.2022, 5.

95. Keskkonnatasude seadus. -RT I, 09.08.2022, 28.

96. Asjaõigusseadus. - RT I 23.12.2022, 5.

97. Asjaõigusseaduse rakendamise seadus. - RT I 29.06.2018, 9.

98. Kinnisasja avalikes huvides omandamise seadus. - RT I 23.12.2022, 37.

99. Perekülvitiste seadus. - RT I 11.01.2023, 9.

100. Riigivastutuse seadus. -RT I, 11.03.2023, 86.

101. Tulumaksuseadus. - RT I, 17.03.2023, 77.

102. Elektrituruseaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus. -RT I, 28.06.2012, 1.

103. Vabariigi Valitsuse määrus. Võrgueeskiri. -RT I, 2102.2019, 3.

104. Vabariigi Valitsuse määrus. Elektrisüsteemi toimimise võrgueeskiri. -RT I, 12.05.2021, 2.
105. Vabariigi Valitsuse määrus. Hea õigusloome ja normitehnika eeskiri. -RT I, 29.12.2011, 288.
106. Vabariigi Valitsuse määrus. Vabariigi Valitsuse reglement. -RT I, 12.06.2019, 3.
107. Tervise- ja töoministri määrus. Sotsiaalministeeriumi korraldatavate elutähtsate teenuste kirjeldus ja toimepidevuse nõuded. -RT I, 26.11.2020, 3.
108. Majandus- ja taristuministri määrus. Energia hinna osalise kompenseerimise tingimused ja kord. -RT I, 16.09.2022, 12.
109. Majandus- ja kommunikatsiooniministri määrus. Võrguteenuste kvaliteedinõuded ja võrgutasude vähendamise tingimused kvaliteedinõuete rikkumise korral. -RT I, 28.09.2021, 10.
110. Ettevõtlus- ja infotehnoloogiaministri määrus. Hoone energiatõhususe miinimumnõuded. -RT I, 07.07.2020, 11.
111. 20. oktoobri 2017. aasta Vabariigi Valitsuse korraldus nr 285, Energiamaajanduse arengukava aastani 2030 heakskiitmine. -RT III, 24.10.2017, 1.

Kohtupraktika:

112. ECLI:EU:C:2018:37. *Maximilian Schrems versus Facebook Ireland Limited*.
113. RKPJKo 3-4-1-34-14.
114. RKPJKo 5-18-7.
115. RKPJKo 3-4-1-5-17.
116. RKPJKo 5-20-7.
117. RKPJKo 3-4-1-4-02.
118. RKPJKo 5-17-42.
119. RKÜKo 3-2-1-73-04.
120. RKÜKo 3-2-1-71-14.
121. RKL 3-18-2022.

122. RKL 3-2-1-170-05.
123. RKL 3-4-1-4-03.
124. RKL 3-2-1-25-16.
125. Rechtbank Den Haag. C/09/456689 / HA ZA 13-1396. 24-06-2015. <https://uitspraken.rechtspraak.nl/#!/details?id=ECLI:NL:RBDHA:2015:7145&showbutton=true&keyword=Urgenda&idx=5>.
126. Tallinna Ringkonnakohtu määrus haldusasjas 3-18-464.
127. Tallinna Ringkonnakohtu otsus haldusasjas 3-17-2225.
128. Tallinna Halduskohtu otsus 3-17-2225.

Seaduseelnõude seletuskirjad:

129. Elektriturseaduse ja konkurentsiseaduse muutmise seadus. Eelnõu 655 SE seletuskiri.
130. Elektriturseaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus. Eelnõu 139 SE seletuskiri.
131. Energiamajanduse korralduse seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus. Eelnõu 382 SE seletuskiri.
132. Energiamajanduse korralduse seaduse muutmise seadus. Eelnõu 656 SE seletuskiri.
133. Elektriturseadus. Eelnõu 1157 SE I seletuskiri.
134. Elektriturseaduse ja riigivaraseaduse muutmise seadus. Eelnõu 426 SE seletuskiri.
135. Elektriturseaduse muutmise seadus. Eelnõu 1051 SE I seletuskiri.
136. Pereküsitiste seadus. Eelnõu 217 SE seletuskiri.

Muud kasutatud allikad:

Magistritööd

137. Rand, H. Elektrienergia ettevõtjate iseseisvuse nõue Eestis ja Euroopa Liidus. Magistritöö, juh C. Ginter. Tartu Ülikool, õigusteaduskond 2019.

138. Loitme, S. Elektrimüüja vahetuse mudeli puudused õiguslikus regulatsioonis. Magistritöö, juh M. Kukke, M. A. Simovart. Tartu Ülikool, õigusteaduskond 2015.
139. Beljajeva, M. Taastuva energia edendamiseks antavate riiklike toetuste ja konkurentsioiguse kokkupuutepunktid Euroopa Liidus. Magistritöö, juh professor J. Laffranque. Tartu Ülikool, õigusteaduskond 2012.
140. Endrikson, K. Elektri- ja gaasivõrkude tõhusa eraldamise põhimõte. Magistritöö, juh C. Ginter. Tartu Ülikool, õigusteaduskond 2011.

Veebilehed

141. Nord Pool. Market Data. <https://www.nordpoolgroup.com/en/Market-data1/#/nordic/table>.
142. Energiatalgud.ee. Tuuleenergia ressurss. 2022. <https://energiatalgud.ee/>.
143. Statistikaameti veebileht. <https://www.stat.ee/>.
144. Eesti Energia AS veebilehelt. <https://www.energia.ee/et/avaleht>.
145. Tulundusühistu Energiaühistu veebileht. <https://energiayhistu.ee/>.
146. Ice veebileht. CO2 kvoodi turuhinnad: Ice Endex EUA Futures Intraday. <https://www.ice.com>.
147. Konkurentsiameti koduleht. Universaalteenus. <https://www.konkurentsiamet.ee/et/elekter-maagaas/elekter/universaalteenus>.
148. USA föderaalne energiaregulaator. <https://www.ferc.gov>.
149. Kilpailu- ja kuluttajavirasto. Sähkökatkokset. <https://www.kkv.fi>.
150. Keskkonnainvesteeringute keskus veebileht. <https://kik.ee/et/toetatavad-tegevused/energiasalvestuse-seadmete-pilootprojektide-arendamine>.
151. Elering AS veebileht:
Väljamakstud toetused 2010-2022:
<https://elering.ee/taastuvenenergia-toetus>

BRELL süsteem:
<https://elering.ee/elektrisüsteem>

BRELL süsteemist eraldumine:

<https://www.elering.ee/sunkroniseerimine>

7. juuli 2022. aasta Elering AS otsus. Alla 50 kW võimsusega ja alates 01.07.2020 tootmist alustanud tootmisseadmete omaniku.

[https://elering.ee/sites/default/files/2022-](https://elering.ee/sites/default/files/2022-07/Kuni%2050kW%20seadme%20toetuse%20%C3%BClempiiri%20tuvastamise%20otsus_07.2022.pdf)

[07/Kuni%2050kW%20seadme%20toetuse%20%C3%BClempiiri%20tuvastamise%20otsus_07.2022.pdf](https://elering.ee/sites/default/files/2022-07/Kuni%2050kW%20seadme%20toetuse%20%C3%BClempiiri%20tuvastamise%20otsus_07.2022.pdf).

Security of Supply Report of the Estonian Electricity System. Varustuskindluse aruanne 2022 ENG. versioon 16.02.2023. Elering AS veebileht. <https://www.elering.ee/varustuskindluse-aruanded>.

152. Elektrilevi OÜ veebileht. Hüvitiste määrad. <https://www.elektrilevi.ee/katkestused/hyvitamine?compensation=reduction-network-fees>.

153. All NEMO Committee veebileht. <https://nemo-committee.eu/>.

Muud materjalid

154. European Green Deal. Euroopa Liidu ametlik veebileht. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.

155. Renewable energy targets. Euroopa Liidu ametlik veebileht. https://energy.ec.europa.eu/topics/renewable-energy/renewable-energy-directive-targets-and-rules/renewable-energy-targets_en.

156. Clean energy for all Europeans package. Euroopa Komisjoni veebileht. https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-strategy/clean-energy-all-europeans-package_en.

157. Energy poverty in the EU. Euroopa Komisjoni veebileht. https://energy.ec.europa.eu/topics/markets-and-consumers/energy-consumer-rights/energy-poverty-eu_en#eu-policies.

158. 6. detsembri 2022. aasta BloombergNEF pressiteade. Lithium-ion Battery Pack Prices Rise for First time to an Average of \$151/kWh. BloombergNEF veebileht. <https://about.bnef.com/blog/lithium-ion-battery-pack-prices-rise-for-first-time-to-an-average-of-151-kwh/>.

159. 25. juuni 2019. aasta Euroopa Liidu Nõukogu pressiteade. Energialiit: nõukogu võtab vastu järeldused energiasüsteemide tuleviku kohta. <https://www.consilium.europa.eu/et/policies/energy-union/>.

160. 25. septembri 2015. aasta ÜRO deklaratsioon „Muudame maailma: säästva arengu tegevuskava aastaks 2030“. Riigikantselei veebileht. <https://www.riigikantselei.ee/valitsuse-too-planeerimine-ja-korraldamine/valitsuse-too-toetamine/saastev-areng>.
161. World Energy Trilemma Index. World Energy Council. <https://www.worldenergy.org/transition-toolkit/world-energy-trilemma-index>.
162. 12. detsembri 2022. aasta Majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumi pressiteade. Detsembris avaneb taastuenergia salvestusseadmete toetuse taotlusvoor. MKM veebileht. <https://www.mkm.ee/uudised/detsembris-avaneb-taastuenergia-salvestusseadmete-toetuse-taotlusvoor>.
163. REPowerEU plan, Euroopa Komisjoni teatiseid Euroopa Parlamendile, Euroopa Ülemkogule, Nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide Komiteele, Kava „REPowerEU“, Brüssel, 18.5.2022. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022DC0230&from=EN>.
164. Euroopa Inimõiguste Kohus. Joint Law Report 2019. https://www.echr.coe.int/Documents/Joint_Report_2019_AfCHPR_ECHR_IACHR_EN_G.pdf.
165. Energiamajanduse arengukava aastani 2030. MKM veebileht. <https://mkm.ee/energeetika-ja-maavarad/energiamajandus/energiamajanduse-arengukava>. lk 32.
166. Mõjude hindamise meetodika. Justiitsministeerium ja Riigikantselei 2021. <file:///C:/Users/Andres.Harma/Downloads/Mojude%20hindamise%20meetodika%2008%2004%202021.pdf>.
167. 12. septembri 2022. aasta artikkel Postimehes. “Hiiumaale tuleb Eesti esimene kogukondlik päikesepark.”
168. 30. Septembri 2022. aasta Euroopa Liidu Nõukogu pressiteade. Nõukogu leppis kokku erakorralistes meetmetes energiahindade alandamiseks.
169. Konkurentsiamet. 17. august 2022 elektribörsi päev-ette turu elektrihinna analüüs. Tallinn 2022. https://www.konkurentsiamet.ee/sites/default/files/konkurentsiameti_analuus_elektrihinn_a_osas_13.10.22.pdf.
170. Konkurentsiameti 17.08.2022. aasta pressiteade. Konkurentsiamet analüüsib kõrgete elektribörsi hindade põhjuseid. Konkurentsiameti veebileht.

<https://www.konkurentsiamet.ee/et/uudised/konkurentsiamet-analuusib-korgete-elektriborsi-hindade-pohjuseid>.

171. Konkurentsiameti aruanne. Euroopa elektrituru ülesehitus Eesti näitel, regulatsiooni paindlikkus ja võimalused turukorralduslikeks muudatusteks. Tallinn: Konkurentsiameti veebileht 2022. <https://www.konkurentsiamet.ee/et/ametist-kontaktid/aruanded>.
172. Konkurentsiameti 03.08.2020. aasta pöördumine Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumisse. Ettepanekud määruse “Võrguteenuste kvaliteedinõuded ja võrgutasude vähendamise tingimused kvaliteedinõuete rikkumise korral“ ja sellega seotud muu seadusandluse muudatusteks, tagamaks tarbijatele õiglasem hüvitis võrguteenuse kvaliteedi rikkumise korral. Konkurentsiameti veebileht https://www.konkurentsiamet.ee/sites/default/files/news-related-files/ilma_akta_valjavote_vorguteenuse_kvaliteedimaaruse_muudatusett_.pdf.
173. 14. detsembri 2022. aasta ERR artikkel. Elering: elektri tiputarbimisest loobumise hüvitamine oleks kulukas.
174. 19. oktoobri 2022. aasta Delfi Ärilehe artikkel. Tulevikutehnoloogia edendaja: elektribörsi tuleb reformida nii, et tarbija saaks ise hinda mõjutada.
175. 1. veebruari 2021. aasta ERR artikkel. Eesti pangad ei soovi finantseerida fossiilsete kütustega seotud projekte.
176. 10 detsembri 2022. aasta ERR uudis. Saaremaal ja Hiiumaal on tuhandeid elektrita majapidamisi.
177. 18. detsembri 2022. aasta ERR uudis. Elektriliinide ilmastikukindlaks muutmine on eelkõige rahaküsimus.
178. 3. jaanuari 2023. aasta ERR uudis. Tugev lumesadu põhjustas ulatuslikud elektrikatkestused Harjumaal.
179. 18. detsembri 2022. aasta ERR uudis. Sikkut: Saaremaa elektrikatkestuste kahjud tuleb hüvitada.
180. 15. detsembri 2022. aasta ERR uudis. Saaremaal on taas elektrita üle 1200 majapidamise.
181. 23. septembri 2016. aasta Lääne Elu artikkel. Eesti Energia rajab Pärnumaale kuni 52 tuulikuga tuulepargi.

182. 30. jaanuari 2014. aasta Äripäeva artikkel. Parts: Auvere on tasuvam kui investeerimisotsust langetades.

183. Finantselektri raamleping universaalteenuse elektritootja kodulehel.

Raamleping:

https://www.energia.ee/doc/8644186/ettevottest/tehnoloogia/failid/FEMA_raamleping_universaalteenus.pdf;

Tehingukinnitus:

https://www.energia.ee/doc/8644186/ettevottest/tehnoloogia/failid/Tehingukinnitus_ARI_universaalteenus.pdf.

184. Omaniku ootused Eesti Energia AS-ile. Ootused alates 25.08.2022. Rahandusministeeriumi veebileht. <https://fin.ee/riigihanked-riigiabi-osalused-kinnisvara/riigi-osalused/rahandusministeeriumi-valitsetavad-uhingud#eesti-energia-as>.

185. Härma. A. Elektriturukorraldus vabaturu tingimustes. Bakalaureusetöö, juh M. A. Simovart; kaasjuh M. Kukke. Tartu Ülikool, õigusteaduskond 2008.

LISA 1 VÄLJATÖÖTAMISKAVATSUSE ALUSMATERJALID

Prosumerismi alternatiivid

1 Elektritootmisvõimsuse derivatiiv- alusmaterjal/ettepanek ELTS-i täiendamiseks

Päikesepargi, vm taastuvenergia tootmisüksuse tervikmaksumus ei ole paljudele taskukohane ning samuti ei ole enamuse kodutarbijatel vajalikku kinnistut, maaüksust või majakatust, kuhu selline taastuvenergia tootmisüksus paigaldada³²⁷. Autor pakub alternatiivina prosumerismis osalemiseks alljärgnevalt taastuvenergia tootmisvõimsuse derivatiivi (tuletisinstrumenti) regulatsiooni juurutamist. Tegemist ei oleks klassikalise tuletisinstrumentiga, sest tootmisvõimsuse derivatiiv ei annaks omajale õigust osta ega müüa derivatiivi alusvara (elektrienergiat või tootmiseadet) ning samuti ei kanta tootmisvõimsuse derivatiiviga üle riske ühelt isikult teisele³²⁸. Tootmisvõimsuse derivatiivi puhul oleks tegemist nõ virtuaalse tootmisvõimsusega, mis annaks selle omajale õiguse saada tulu vastava realselt eksisteeriva tootmiseadmega toodetud ja müüdüd elektrienergia eest, ilma füüsiliselt vastavat elektrienergia tootmiseadet valdamata ja omamata.

Elektritootmisvõimsuse derivatiivi kohaselt saavad tarbijad mõttelise taastuvenergia tootmisvõimsuse omanikuks (mitte aga tootmiseadme omanikuks) ning osalust juriidilises isikus, osanikuna, aktsionärina või liikmena ei kaasneks. Tootmisvõimsuse derivatiivide väljastamine ühe tootmiseadme kohta on piiratud selle tootmiseadme tootmisvõimsusega (näiteks 10 kW tootmiseadme puhul, saab 1 kW võimsusega derivatiive väljastada maksimaalselt 10). Tootmisvõimsuse derivatiivi omanikuks saamisel ei ole eelduseks kinnistu või maatüki valdamine või omand. Vastava tootmiseadme võõrandamisel lähevad selle tootmiseadmega seotud taastuvenergia derivatiividest tulenevad kohustused üle tootmiseadme uuele omandajale.

Prosumerismi alternatiivi, elektritootmise derivatiivi eesmärk on avardada prosumerismis osalejate ringi, kaasata võimalikult palju tarbijaid taastuvenergia tootmise juurde ning muutes prosumeriks saamise võimalust ja ka tarvitavat elektrienergiat taskukohasemaks. Selliselt järgitakse energiaõigluse taskukohasuse, põlvkondadesisese võrdsuse ja keskkonnaalaseid printsiipe. Kodutarbija aktiivne kaasatus loob ka suurema omaniku- või kuuluvustunde seoses

³²⁷ Statistikaameti veebileht.

Vt ka taastuvenergia tootmine, alampeatükk 3.2.1.

³²⁸ Leoste, D. Börsiväliste tuletisinstrumentide määrus. – Juridica IX. Tartu: Sihtasutus Iuridicum 2014, lk 659- 660.

käimasoleva puhtale energiale üleminekuga (rohepöördega)³²⁹. Samuti on Euroopa Komisjoni üheks üldisemaks printsiibiks rohepöördel võrdsete võimaluste loomine kõikidele turuosalistele³³⁰.

Toome näitena 10 kW tootmisvõimsusega päikesepargi, mille soetamiseks kulus 2022. aastal kokku ca 15 000- 23 000 eurot³³¹ ning mille paigaldamiseks on vajalik maatükk või majakatus ning asjaajamine kohaliku omavalitsuse, võrguettevõtja ja elektritootjaga. Keskmise brutokuupalk septembris 2022. aastal oli 1 701 eurot kuus³³² (netopalk 1 356,14 eurot kuus³³³). Arvestuslikuks elatusmiinimumiks märgib Statistikaamet 233,6 eurot kuus, ühe inimese kohta³³⁴. Neljaliikmelise pere kohta oleks seega arvestuslikuks elatusmiinimumiks kokku 934,40 eurot. Eelnevat arvestades leiab autor, et isegi kui keskmise brutopalgasaaja elab eramus või omab maatükki, kuhu saaks paigaldada taastuvenergia tootmisüksust, ei ole tal piisavalt vahendeid, et soetada endale taastuvenergia tootmiseseade (päikesepark).

Lisaks päikesepargile on levinud ka tuuleenergia pargid. Maismaa tuulepargi maksumus on keskmisel ca 1 250 000 eurost 1 MW kohta, s.o 1250 eurot kW kohta. Meretuulepargi ehitus on märkimisväärselt kallim lahendus nii rajamisel kui ka hooldamisel.³³⁵ Teisisõnu, eraisikul ei ole reeglina võimalik soetada endale tuuleparki.

Selle asemel, et soetada endale taastuvenergia tootmisüksuse terviklahendus, on taskukohasem soetada sellise tootmisüksuse (tootmiseseadme) osaline võimsus (kW), näiteks 1 kW päikesepargist, mille kogu tootmisvõimsus on 15 kW. See tähendab, et reaalse, looduses eksisteeriva taastuvenergia tootmisvõimsuse ehitab valmis kas elektritootja või muu kolmas isik, kes seejärel või ka ehitamise ajal või enne tootmiseseadme ehitamist pakub müügiks taastuvenergia tootmise võimsusi (taastuvenergia derivatiive), näiteks 1 kW kaupa. Kui tuulepargi koguvõimsuseks on näiteks 10 MW ja maksumuseks ca 12 500 000 eurot (1 250 000 €/MW), siis robustse arvutuse tulemusena saame ühe kW derivatiivi hinnaks 1 250 eurot. Kui nimetatud

³²⁹ Carbonnelle, M. jt, lk 101.

³³⁰ Carbonnelle, M. jt, lk 101-102.

³³¹ Sõltuvalt sellest kas süsteem on võimeline töötama eraldatud võrguna autonoomselt ka elektrikatkestuste ajal ning kas kasutatakse salvestit. Eesti Energia AS veebilehelt. <https://www.energia.ee/et/avaleht>.

³³² Statistikaameti veebileht.

³³³ Autori märkus.

³³⁴ Statistikaameti veebileht.

³³⁵ Energiatalgud.ee. Tuuleenergia ressurss. 2022.

derivatiivi (kW) hind ei ole reguleeritud ja osalised tootmisvõimsused müüakse avaliku pakkumisega, on kW hind tõenäoliselt kõrgem. Arvestades energiaõigluse taskukohasuse ja põlvkondadesisese võrdsuse printsiipe ning jaotavat õiglust, tuleks vähemalt teatud koguse (kW) ulatuses pakutava osalise tootmisvõimsuse derivatiivi hinda reguleerida, vähemalt elanikele, kes elavad rajatava taastuenergia tootmisvõimsuse piirkonnas ning vähekindlustatud tarbijatele. Samuti tuleks reguleerida derivatiivide (kW) soetamise koguseid isiku kohta, eelistades vähekindlustatud ja kohalikke elanikke. Sarnane näide päikesepargiga, kus selle asemel, et soetada 15 000 euro eest päikesepark, saaks soovi korral soetada sellest pargist tootmisvõimsuse derivatiive 1 kW-i kaupa, näiteks hinnaga 1500 eurot/kW.

Tootmisvõimsuse tükikaupa (taastuenergia derivatiivi) müügi eesmärgiks on seega võimaldada suurema hulga tarbijate kaasamist elektriturule prosumeritena. Seda võimaldab taskukohasem investering, sest soetatakse ainult osalist tootmisvõimsust, mitte tootmiseadet tervikuna. Samuti puudub tootmisvõimsuse osa (derivatiivi) omandajal vajadus maatüki või majakatusse järele, kuhu tootmisvõimsuse saaks rajada. Lisaks ei ole vajalik ehitusluba, kasutusluba jms- asjaajamine kodutarbijale lihtsaks. Samuti võib kaaluda tootmisvõimsuse derivatiiv sidumist näiteks pensionisambaga või elektrimüüja (või muu teenusepakkuja) lojaalsusprogrammiga, mille kohaselt omandab kodutarbija taastuenergia derivatiive vastavalt tööstaži alusel või pikaajaliseks kliendiks olemisel (iga teatud ajaperioodi möödumisel või tarbimismahu täitumisel kaasneb tootmisvõimsuse derivatiiv). Samuti tuleks kaaluda vähekindlustatud isikute kaasamiseks vähemalt osalist CSOP mudeli juurutamist, võimaldades derivatiivi eest tasumist tuleviku rahavoogude arvelt (vt 3.2.4).

Lisaks tootlusele ja omanikutundele rohepöördes, mida soetatud taastuenergia tootmisvõimsus selle omanikule võimaldab, maandab tootmisvõimsuse omamine (kodu)tarbija elektrienergia hinnakõikumise riski³³⁶. Juhul kui elektriturul hind tõuseb, tõusevad ka (kodu)tarbija kulutused elektrienergiale, kuid samas tõuseb ka tootmisvõimsuse derivatiivi soetanud (kodu)tarbija tulu soetatud derivatiivi aluseks oleva tootmisvõimsuse toodangult, mis omakorda tasandab saadud tulu ulatuses suurenenud elektritarbimise kulu.

³³⁶ Moghadam, S. jt. lk 1.

Taastuenergia tootmisüksuse osalist tootmisvõimsust ei omata füüsiliselt, nagu päikese- või tuuleparki enda või kellegi kolmanda isiku kinnistul. Osaline virtuaalne tootmisvõimsus (taastuenergia derivatiiv) annab selle omanikule ainult õiguse saada tulu, mis vastab derivatiivi aluseks oleva taastuenergia tootmisel poolt genereeritud elektrienergia müügitulule, soetatud virtuaalse tootmisvõimsuse (kW) ulatuses. Nimetatud õigus tulule kehtib ka derivatiivi aluseks oleva taastuenergia tootmisjaama võõrandamisel. Lihtsustatult, näiteks 10 kW päikeseпарк tootis ühes tunnis 10 kWh elektrienergiat, mille turuhind oli parasjagu 5 senti/kWh, kogutuluga (bruto) seega 50 senti ühes tunnis. Eelnimetatud toodangu tulu ühes tunnis jagatakse taastuenergia tootmisel tootmisvõimsusega (käsoleval juhul 10 kW), saades 1 kW toodangu tuluks 5 senti/h (teenitud tulu 50 senti/ 10 kW tootmisüksuse koguvõimsus). Kodutarbijast investoril on eelnimetatud 10 kW päikesepargi toodangule õigus näiteks 2 kW ulatuses (soetatud on 2 derivatiivi a 1 kW). Selline osalus annab kodutarbijast investorile õiguse genereeritud tulule seega summas 10 senti/h (2 kW x 5 senti). Nimetatud näide on lihtsustatud, kuivõrd arvestama peab maksudega (samal kehtib kuni 15 kW tootmisvõimsuste puhul tulumaksuvabastus) ning ka tootmisüksuse käitamiskuludega (näiteks hooldus ja remont), mis enne derivatiivi omajale väljamakse tegemist tootmisel tootmisel teenitud tulust maha arvatakse.

Euroopa Liidu taastuenergia direktiivi kohaselt on vaja luua õigusraamistik, mis võimaldaks oma tarbeks toodetud taastuenergia tarbijatel toota, tarbida, salvestada ja müüa elektrienergiat ilma kandmata ebaproportsionaalset koormust. „Näiteks kortermaja elanikel peaksid olema sama suured tarbijaõigused kui eramuelanikel. Siiski tuleks liikmesriikidel lubada eristada individuaalselt ja ühiselt oma tarbeks toodetud taastuenergia tarbijaid nende eripärast tulenevalt niivõrd, kuivõrd selline eristamine on proportsionaalne ja põhjendatud.“³³⁷

Taastuenergia tootmisvõimsuse derivatiiv tasakaalustab kortermaja ja eramaja elanike tarbijaõiguseid, andes ka kortermaja elanikule võimaluse osaleda elektriturul prosumerina. Taastuenergia derivatiivi soetamisel ei ole vajalik tasuda tootmisel tootmisel tervikmaksumust ega omada kinnistut, mis võimaldab prosumerismi kaasata ka väiksema sissetulekuga ja korterites elavaid kodutarbijaid. Vajadus taastuenergia laialdasema kasutuselevõtu osas on aktuaalne. Novembrist 2022 jõustus Energiamaanduse korralduse seaduse muudatus mille kohaselt

³³⁷ (EL) 2018/2001, taastuenergiast energiaallikatest toodetud energia kasutamise edendamise kohta. Preambul p 66.

moodustab aastaks 2030 taastuenergia elektrienergia summaarsest lõpptarbimisest 100%³³⁸. Seisuga 2020 on taastuenergiast toodetud elektri osatähtsus elektri kogutarbimises Eestis 28,3%³³⁹.

1.1 Elektritootmisvõimsuse derivatiivi õiguslik määratlus

Väärtpaberituru seaduse (VPTS) § 2 lg 1 p 6 kohaselt on väärtpaberiks muuhulgas tuletisleping. VPTS § 2 lg 3 p 6 ja lg 10 p 2 kohaselt on tuletisleping omandamis-, vahetamis- või võõrandamisõigust või -kohustust sätestav leping, mille hind sõltub otseselt või kaudselt kauba börsi- või turuhinnast. Ülalkirjeldatud taastuenergia tootmisvõimsuse derivatiiv on seega väärtpaber, tuletisleping, sest annab omanikule õiguse saada tulu, mis sõltub turuhinnast, börsihinnast ning ka sellise derivatiivi enda väärtus on seega sõltuv turuhinnast, börsihinnast.

Euroopa Liidu regulatsiooni (EL) 2017/1129³⁴⁰ erandeid silmas pidades ning VPTS § 15 kohaselt on väärtpaberite avalikuks pakkumiseks vaja teatud juhtudel koostada VPTS § 15 nõuetele vastav prospekt. Prospekti koostamise vajadust ei ole kui väärtpaberite avalik pakkumine ei ületa 5 000 000 € üheaastase ajavahemiku jooksul (VPTS § 15, (EL) 2017/1129 art 3).

Tootmisvõimsuse derivatiiv peaks olema standardiseeritud ja kaubeldav ainult organiseeritud turul, börsil, et tagada kodutarbijate maksimaalne kaitse. Kuivõrd Eestis puudub selline organiseeritud turg, kus tootmisvõimsuste derivatiividega kaubeldakse, tuleks selline organiseeritud turukoht luua. Reguleeritud turu korraldamiseks on vajalik VPTS § 120 sätestatud tegevusluba, mille olemasolu korral ei nõuta investimisühingu tegevusluba. Tootmisvõimsuse derivatiivide pakkujad (näiteks tootmisseedme ehitajad, elektritootjad) ei pea omakorda omama vastavaid tegevuslube, kui tootmisvõimsuse derivatiive pakutakse ainult eelnimetatud, tegevusloaga reguleeritud turul. Nimetatud asjaolu teeb tootmisvõimsuse derivatiivi kasutusele võtmise oluliselt lihtsamaks ning räägib organiseeritud turukoha kasuks. Organiseeritud turukoha (VPTS sätestatud reguleeritud turg) puudumisel peaks aga iga elektritootja, kes soovib avalikult

³³⁸ EnKS § 32¹ lg 1.

³³⁹ Statistikaameti veebileht. Energeetika. Energeetika, energia, taastuenergia, elekter.

³⁴⁰ 14. Juuni. 2017. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus (EL) 2017/1129, mis käsitleb väärtpaberite avalikul pakkumisel või reguleeritud turul kauplemisele võtmisel avaldatavat prospekti ning millega tunnistatakse kehtetuks direktiiv 2003/71/EÜ. -ELT L 168, 30.6.2017, lk 12- 82.

pakkuda tootmisvõimsuse derivatiive, taotlema endale eelnevalt VPTS sätestatud investeerimisühingu tegevusloa.

Ülalnimetatud organiseeritud turu võiks luua näiteks Eesti elektrituru süsteemihalduri juures, kui see on võimalik tulenevalt VPTS § 120 lg 5 sätestatud muude tegevusalade piiranguga. Nimetatud analüüsi käesoleva tööraames ei teostata, kuid suure tõenäosusega ei õnnestu kiirkorras süsteemihalduri erinevaid muid tegevusi (elektrienergia tootja, gaasi ja elektrienergia müüja, gaasi ja elektrienergia võrguettevõtja jne.) vajaliku organiseeritud turu tegevusloa saamiseks piisavalt eraldada. Sellisel juhul peavad aga elektrituru süsteemihaldur ja kolmandast isikust vastava reguleeritud turu korraldaja tegema koostööd ja selline koostöö tuleks tõenäoliselt ka seaduse tasandil sätestada. Igal juhul peaks süsteemihaldur jääma vähemalt omandatud tootmisvõimsuste derivatiivide hoidjaks, nagu ta seda täna on taastuenergia päritolutunnistuste puhul (ENKS § 2 p 26¹ ja 8². peatükk).

Märkima peab aga siiski, et vajalik baasvõimekus tootmisvõimsuse derivatiivi haldamiseks on elektriturul juba olemas. Tulenevalt EITS-i 3. peatükis sätestatud süsteemivastutuse regulatsioonist on süsteemihalduril ülevaade ja kontroll Eestis asuvate tootmisvõimsuste ning elektriturul oluliste andmete, sealhulgas elektrienergia tootmisandmete (MWh) andmevahetuse üle (EITS § 58 lg 3 ja 8).

Eesti süsteemihaldur vastutab muuhulgas ka taastuenergia tasude kogumise ja jaotamise eest (EITS § 59 ja § 59²). Nimetatud taastuenergia tasu kogutakse kokku kõikidelt elektritarbijatelt, vastavalt nende elektrienergia tarbimiskogustele ning makstakse seejärel taastuenergia tootjatele vastavalt nende elektrienergia tootmiskogustele. Järelikult on süsteemihalduril juba täna piisav ülevaade ja ka vähemalt baasvõimekus tootmisvõimsuse derivatiivi järgseks elektrienergia tootmiskoguste arvestamiseks ning derivatiivide aluseks olevate tootmisvõimsuste tegelikelt käitajatelt, elektritootjatelt, tootmisvõimsuste derivatiivi tootmiskogusele vastavate, elektrimüügist laekunud tulude kokkukorjamiseks ja edastamiseks (kodu)tarbijatest elektritootmise derivatiivide omanikele. Nimetatud süsteemihalduri võimekuse olemasolu argument on selgelt teoreetiline ning autor ei ole süsteemihalduri vastavat reaalselt valmisolekut ja võimekust eraldi analüüsinud. Kokkuvõtvalt võib aga märkida, et arvestades Euroopa Liidu taastuenergia ning elektrienergia taskukohasuse eesmärgi, tuleks kaaluda ka Euroopa Liidu

tasandil regulatsioonide muutmist selliselt, et kontrollitud tootmisvõimsuse derivatiivi emiteerimine ja kauplemine oleks võimalik lihtsustatud korras.

Tootmisvõimsuse derivatiiv on VPTS § 2 lg 9 kohaselt tuletisinstrument. REMIT³⁴¹ kohaselt on tootmisvõimsuse derivatiiv energia hulгимүүгитооде, sest tegemist on tuletisinstrumentiga, mis on seotud Euroopa Liidus toodetud, kaubeldava või tarnitava elektriga. REMIT rakendusmääruse³⁴² artikkel 3 paragrahvi 1a)viii) kohaselt tuleb Energeetikasektorit Reguleerivate Asutuste Koostööametile³⁴³ muuhulgas raporteerida ka elektrienergia hulгимүүгитоодеid käsitlevad tuletislepingud.

REMIT artikkel 8 kohaselt kehtib turuosalistel raporteerimiskohustus ostetud ja müüdud hulгимүүгитоодеде kohta. Raporteerimiskohustust reguleerib ka EMIR³⁴⁴. Nimetatud raporteerimiskohustust on võimalik poolte kokkuleppel delegeerida ning kodutarbijast tootmisvõimsuste omanikul puhul tuleks seda toote lihtsuse huvides kindlasti teha. Standardiseerides tootmisvõimsuse derivatiivi ning võimaldades seda kaubelda ainult organiseeritud turul, näiteks ainult süsteemihalduri juures, täidab raporteerimiskohustuse organiseeritud turg. Kohalduvad ka REMIT-ist ja MAR³⁴⁵-ist tulenevad siseteabega kauplemise, siseteabe õigusvastase avaldamise ja turuga manipuleerimise keelud jt piirangud tagamaks ausa kauplemise.

³⁴¹ 25. oktoobri 2011. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu Määrus (EL) nr 1227/2011, energia hulгимүүгитuru terviklikkuse ja läbipaistvuse kohta. -ELT L 326, 8.12.2011, lk 1-16.

³⁴² 17. detsembri 2014. aasta Komisjoni rakendusmäärus (EL) nr 1348/2014, milles käsitletakse andmete esitamist ja millega rakendatakse energia hulгимүүгитuru terviklikkust ja läbipaistvust käsitleva Euroopa Parlamendi ja nõukogu määruse (EL) nr 1227/2011 artikli 8 lõikeid 2 ja 6.

³⁴³ Määrus 1227/2011; 5. juuni 2019. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus (EL) 2019/942, millega asutatakse Euroopa Liidu Energeetikasektorit Reguleerivate Asutuste Koostöö Amet. -ELT L 158, lk 22- 53.

³⁴⁴ 4. juuli 2012. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu Määrus (EL) nr 648/2012, börsiväliste tuletisinstrumentide, kesksete vastaspoolte ja kauplemisteabehoidlate kohta. -ELT L 201, lk 1- 59.

³⁴⁵ Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus (EL) nr 596/2014, mis käsitleb turukuritarvitusi (turukuritarvituse määrus) ning millega tunnistatakse kehtetuks Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2003/6/EÜ ja komisjoni direktiivid 2003/124/EÜ, 2003/125/EÜ ja 2004/72/EÜ. -ELT L 173, lk 1- 61.

2 Tarbimiskaja sidumine elektribörsiga- alusmaterjal/ettepanek EL-i õiguse täiendamiseks

Elektrituru määruse³⁴⁶ art 3 sätestab ühe elektrituru aluspõhimõtetest, mille kohaselt kujunevad hinnad pakkumise ja nõudluse alusel³⁴⁷. Elektrituru direktiivi³⁴⁸ art 3(1) sätestab sama põhimõtte, rõhutades, et elektri hinnad peavad kajastama tegelikku nõudlust ja pakkumust. M. Carbonnelle jt kohaselt ei ole nimetatud põhimõtted must-valged ning näiteks elektrituru direktiivi artiklite 5 ja 10 (1) kohaselt on elektrienergia hulgiturul välistatud maksimum ja miinimum hinnad³⁴⁹.

Septembris 2022. aastal saavutas Euroopa Liidu Nõukogu poliitilise kokkuleppe seoses kõrgete energiahindade ohjeldamise meetmetega. Nimetatud ettepaneku kohaselt on liikmesriikidel võimalus tasandada elektrinõudlust tiputundidel, millisel tegevusel on otsene positiivne mõju hindadele.³⁵⁰ Nimetatud ettepanekul põhineb Euroopa Liidu regulatsioon, mille kohaselt peaks iga liikmesriik vähendama oma elektri kogutarbimist tiputundidel³⁵¹.

Eelnevast tulenevalt lähtub Euroopa Liidu elektrienergia hinnakujundus (i) tegelikust nõudlusest ja pakkumusest, (ii) hinnaanomaaliate välistamisest ja (iii) tiputundide tarbimiskoormuse vähendamisest.

Elektribörsil Nord Pool, kus kujuneb elektrienergia hind ka Eesti hinnapiirkonna tarbeks, tuleks samuti võtta arvesse paindlikku nõudlust ehk (agregeeritud) tarbimiskaja. Teisisõnu, täiendada tuleks Euroopa Liidu õigust elektribörsi korraldamise osas.

Eesti hinnapiirkonnas kujunevad turuhinnad tarbimispäevale eelneval päeval (*day-ahead prices*). Elektrienergia hind kujuneb müügi- ja ostupakkumiste tulemusena ning hinna määrab kõige kallim edukaks tunnistatud elektrienergia müügipakkumus³⁵². Seega, on elektrienergia hinnad teada juba tarbimispäevale eelneval päeval ning tegelik nõudlus selgub alles tarbimispäeval. Järelikult on päev-ette hindade puhul tegemist teatud mõttes spekulatsiooniga, sest järgmiseks päevaks ette ei

³⁴⁶ (EL) 2019/943; (EL) nr 2018/2001.

³⁴⁷ Carbonnelle, M. jt, lk 19.

³⁴⁸ (EL) nr 2019/944.

³⁴⁹ Carbonnelle, M. jt, lk 19.

³⁵⁰ 30. Septembri 2022. aasta Euroopa Liidu Nõukogu pressiteade. Nõukogu leppis kokku erakorralistes meetmetes energiahindade alandamiseks. Euroopa Liidu veebileht.

³⁵¹ 6. oktoobri 2022. aasta Nõukogu määrus (EL) 2022/1854, mis käsitleb kõrgete energiahindadega seotud erakorralisi sekkumismeetmeid. -ELT L 2611, lk 1- 21.

³⁵² Nord Pool veebileht.

ole teada tegelik tarbimisnõudlus ja sellele vastav elektrienergia tootmisvõimekus. Selliselt ei ole täidetud ka ülalnimetatud Euroopa Liidu õigusest tuletatav elektrienergia hinnakujunduse põhimõte, mille kohaselt peab hind kujunema tegeliku nõudluse ja pakkumuse alusel. Arvestama peab kas asjaoluga, et elektribörsil tekib siduv, päev-ette elektrienergia hind automaatselt, spetsiaalse algoritmi poolt arvatuna, kõikidest edukatest müügipakkumistest kalleima pakkumuse alusel³⁵³, mitte klassikaliselt pakkumuse ja sellega nõustumisel (VÕS § 16 lg 1, § 20 lg 1). Ostupakkumus võib olla börsile esitatud hinnaga x , kuid siduvaks hinnaks kujunes hoopis hind Y ³⁵⁴. VÕS-i tähenduses oleks taolise uue hinna puhul tegemist VÕS § 21 lg 1 sätestatud uue pakkumusega, mis muutuks siduvaks alles uue, kõiki tingimusi aktsepteeriva nõustumisega.

Selleks, et muuta elektrienergia hind reljeefsemaks ehk vastavaks tegelikule nõudlusele ja pakkumusele, tuleks pärast päev-ette hinnaoksjonit korraldada veel üks oksjon, täpsemalt paindliku nõudluse ehk tarbimiskaja oksjon³⁵⁵. Nimetatud tarbimiskaja oksjonil tehakse siduvad pakkumised järgmise päeva tarbimiste ehk nõudluse vähendamisteks- tarbimiskaja agregatorid esitavad siduvad pakkumised, kui palju nad on valmis elektritarbimist järgmisel päeval, kindlatel tarbimistundidel (tiputundidel) vähendada. Nagu varem sai mainitud, kujunesid päev-ette hinnad kalleima edukaima müügipakkumise alusel, ja kui nüüd uue tarbimiskaja oksjoniga vähendatakse nõudlust, siis järelikult langevad kõige kallimad, varasema oksjoniga edukaks osutunud pakkumised ära ning prevaleerima jäävad sellest odavamad pakkumised, mis ühtlasi tähendab ka odavamat elektrienergia turuhinda. Selliselt kujunevad päev-ette hinnad odavamaks ning järgivad ka reljeefemalt tegelikku elektrienergia nõudlust. Ühtlasi on täidetud ka Euroopa Liidu ülalnimetatud elektrienergia hinnakujunduse põhimõtted, sest pärast nõudluse vähendamist (tiputundidel) vastab elektrienergia senisest enam tegelikule nõudlusele ja pakkumusele, elimineeritakse kõrged hinnad, millega tarbijad ei ole valmis tarbima (tegelik nõudlus) ning vähendatakse tarbimiskoormust tiputundidel.

³⁵³ Konkurentsiamet. 17. august 2022 elektribörsi päev-ette turu elektrihinna analüüs. lk 6- 7; Juhul kui pakkumuse ja nõudluse kõverad ei ristu, määratakse siduvaks hinnaks automaatselt hinnalagi 4000 €/MWh. Nord Pool veebileht.

³⁵⁴ *Ibidem*; Konkurentsiameti aruanne. Euroopa elektrituru ülesehitus Eesti näitel, regulatsiooni paindlikkus ja võimalused turukorralduslikeks muudatusteks. lk 9; All NEMO Committee veebileht. <https://nemo-committee.eu/>.

³⁵⁵ Paindliku nõudluse ehk tarbimiskaja kohta vt alampeatükk 3.2.3.

Ülalkirjeldatu näitlikustamiseks võib tuua olukorra, kus elektrienergia turuhinnaks kujunes 4000 €/MWh³⁵⁶ ning tegelikul tarbimispäeval koormasid tarbijad oma elektritarbimist väiksemaks ca 114 MW võrra³⁵⁷. Kalli 4000 €/MWh hinna vältimiseks oleks tookord piisanud ca 1500 kodutarbija elektri boileri väljalülitamiseks vastaval kauplemistunnil³⁵⁸ ehk ca 2,5 MWh tarbimise loobumisest³⁵⁹.

Sisuliselt kirjutab paindliku nõudluse ehk tarbimiskaja sidumise vajadusest elektribörsiga ka 19. oktoobri 2022. aasta Delfi Äripäeva artikkel³⁶⁰.

Autori arvates on käesolevaga välja pakutud õigusemuudatuse puhul peamiseks väljakutseks paindliku nõudluse ehk tarbimiskaja oksjoni tulemuste siduvus ja turuosalise poolt võetud tarbimiskoormuse vähendamise kohustuse tegelik täitmine ja kontrollimine.

Elektriturukorraldaja ja elektri hindade kujunemist reguleerib EL määrus³⁶¹ (CACM), mille 5. peatükk sätestab reeglid päev-ette turu hinnakujundusele. Täiendav, agregeeritud tarbimiskaja pakkumusmenetlus tuleks reguleerida CACM-i samas peatükis.

³⁵⁶ Konkurentsiamet. 17. august 2022 elektribörsi päev-ette turu elektri hinna analüüs. lk 12.

³⁵⁷ 19. oktoobri 2022. aasta Delfi Äri lehe artikkel. Tulevitehnoloogia edendaja: elektribörsi tuleb reformida nii, et tarbija saaks ise hinda mõjutada.

³⁵⁸ 14. detsembri 2022. aasta ERR artikkel. Eling: elektri tiputarbimisest loobumise hüvitamine oleks kulukas.

³⁵⁹ 19. oktoobri 2022. aasta Delfi Äri lehe artikkel. Tulevitehnoloogia edendaja: elektribörsi tuleb reformida nii, et tarbija saaks ise hinda mõjutada.

³⁶⁰ 19. oktoobri 2022. aasta Delfi Äri lehe artikkel. Tulevitehnoloogia edendaja: elektribörsi tuleb reformida nii, et tarbija saaks ise hinda mõjutada.

³⁶¹ 24. juuli 2015. aasta Komisjoni määrus (EL) 2015/1222, millega kehtestatakse võimsuse jaotamise ja ülekoormuse juhtimise suunised. -ELT L 197, lk 24- 72.